

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**Π.Μ.Σ.: Σπουδές στις Γλώσσες και τον Πολιτισμό των Χωρών της
Νοτιοανατολικής Ευρώπης**

Αθανάσιος Δ. Γκανούλης

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Ακροδεξιές οργανώσεις και παρακράτος
στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1949-1967»**

Επόπτης καθηγητής: Στράτος Δορδανάς

Μέλη: Βλάσιος Βλασίδης, Γεώργιος Χρηστίδης

Θεσσαλονίκη, 2016

Στη μνήμη της Βαρβάρας Καμπόση

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΚΡΟΔΕΞΙΟΥ ΠΑΡΑΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ ΣΤΟΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΟ.....	12
1.1. Ακροδεξιές παρακρατικές οργανώσεις στον Μεσοπόλεμο.....	12
1.2. Ακροδεξιές οργανώσεις δοσιλόγων στην Κατοχή.....	31
1.3. Ακροδεξιές παρακρατικές οργανώσεις στην μετακατοχική περίοδο.....	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΑΡΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ (1949-1967).....	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΠΑΡΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΝΕΟΛΑΙΑ (1949-1967).....	66
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΑΛΛΕΣ ΠΑΡΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ.....	85
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ: Ο ΠΑΡΑΚΡΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ «ΑΣΤΕΡΙΣΜΟ» ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ.....	105
ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	116

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το ζήτημα των ακροδεξιών παρακρατικών οργανώσεων από την αρχή της μετεμφυλιακής περιόδου ως το πραξικόπημα των συνταγματαρχών στις 21 Απριλίου 1967. Σκοπός τη μελέτης αυτής είναι να παρουσιάσει τις οργανώσεις που έδρασαν στον ελλαδικό χώρο την αναφερόμενη περίοδο, τη συγκρότηση και τη δομή τους, τις ιδεολογικές καταβολές τους, τη δράση τους, καθώς και τη σχέση τους με την κρατική εξουσία.

Η μελέτη διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος ακολουθώντας μια χρονολογική σειρά, επιχειρείται μια ιστορική αναδρομή στις παρακρατικές οργανώσεις της άκρας δεξιάς, με σημείο εκκίνησης τον Μεσοπόλεμο, περνώντας στη συνέχεια στην περίοδο της Κατοχής και κλείνοντας με την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου.

Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται η καταγραφή των παρακρατικών οργανώσεων που έδρασαν στη χώρα μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, ως το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967. Για τον λόγο αυτό η καταγραφή τους χωρίζεται σε τρία κεφάλαια, ανάλογα με τον χώρο εντός του οποίου δραστηριοποιήθηκαν, δηλαδή στο στράτευμα, στη νεολαία και στην υπόλοιπη κοινωνία.

Αντί επιλόγου παρουσιάζεται η συνέχεια της δράσης του ακροδεξιού παρακράτους μετά το 1974, καθώς, όπως είναι γνωστό, η Μεταπολίτευση δεν αποτέλεσε αρχή του τέλους για την τρομοκρατική δράση αυτών των ομάδων.

Σε αυτό το δύσβατο μονοπάτι της συγγραφής ήταν δίπλα μου πολλοί άνθρωποι, τους οποίους και ευχαριστώ από καρδιάς. Πρώτα απ' όλους τον δάσκαλό μου, επίκουρο καθηγητή Νεότερης και Σύγχρονης Βαλκανικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας, Στράτο Δορδανά, που με ανέχθηκε όλο αυτό το διάστημα, παρακολουθώντας από πολύ κοντά την προσπάθειά μου, διορθώνοντας λάθη και αβλεψίες και γενικότερα προσφέροντάς μου πολύτιμη βοήθεια. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα άλλα δύο μέλη της επιτροπής, τούς επίκουρους καθηγητές κ. Βλάση Βλασίδη και κ. Γιώργο Χρηστίδη, για τις πολύ χρήσιμες παρατηρήσεις και συμβουλές τους. Χρωστώ ακόμα ένα μεγάλο ευχαριστώ στο προσωπικό των αρχείων και των βιβλιοθηκών, όπου πραγματοποίησα την αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνά μου: Στο προσωπικό των

Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας, του Ελληνικού Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου, των Γενικών Αρχείων του Κράτους Αθήνας καθώς και του Αρχείου της Ενώσεως Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας-Θράκης· στο προσωπικό της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, του Σπουδαστηρίου του Τομέα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας Α.Π.Θ., της βιβλιοθήκης της Νομικής Σχολής του Α.Π.Θ., της βιβλιοθήκης του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, καθώς και αυτής της Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών. Οι παραπάνω ήταν εξαιρετικά συνεργάσιμοι, αφιερώνοντας σημαντικό μέρος του χρόνου τους προκειμένου να μου παράσχουν όλες εκείνες τις διευκολύνσεις για την πραγματοποίηση της έρευνάς μου. Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην οικογένειά μου, καθώς και σε άλλους συγγενείς και φίλους για την πολύπλευρη στήριξή τους.

Αθανάσιος Δ. Γκανούλης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η άκρα δεξιά δεν αποτέλεσε ποτέ ένα ιδεολογικά ομοιογενές σύνολο. Εντούτοις, δεν παύει να ισχύει ότι οι ομάδες που την απαρτίζουν παραμέρισαν συχνά τις διαφορές τους για να ανταποκριθούν στο κάλεσμα ενός ενοποιού «οδηγού», ικανού, σε συνθήκες κρίσης, να συσπειρώσει τις διάσπαρτες δυνάμεις των εξτρεμιστικών δεξιών οργανώσεων.¹ Στην Ελλάδα οι οργανώσεις αυτές ποτέ δεν κατάφεραν να μαζικοποιηθούν σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μπορέσουν να ανέλθουν στην εξουσία, καθώς στις περισσότερες των περιπτώσεων αποτέλεσαν απλώς τμήματα του εγχώριου παρακράτους, δρώντας σε συγκεκριμένες περιόδους υπό την ανοχή ή με την συνεργασία του επίσημου κράτους.

Με τον όρο παρακράτος εδώ, ορίζεται, ένας πολυπλόκαμος οργανισμός, που λειτουργεί εν γνώσει του πολιτικού συστήματος, ή ενός μέρους του. Το δε πολιτικό σύστημα αδειοδοτεί τη δράση του παρακράτους, όποτε πιστεύει ότι μια τέτοια απόφαση είναι προς το συμφέρον του. Το παρακράτος, όχι μόνο στην Ελλάδα, αναπτύσσεται και εισχωρεί κατά προτεραιότητα στην Αστυνομία και τη Χωροφυλακή, τις μυστικές υπηρεσίες και τις Ένοπλες Δυνάμεις, για να επεκταθεί στη συνέχεια στη Δικαιοσύνη και τη Δημόσια Διοίκηση, προκειμένου να καλύπτει, ή να ενισχύει ευθέως, τα μαχόμενα τμήματα του: Τις παρακρατικές οργανώσεις και τα μέλη τους, τα οποία μπορούν να επιδίδονται, με το ατιμώρητο στο κυρίως έργο τους. Στην τρομοκρατία δηλαδή των πολιτών της χώρας.²

Στην ελληνική περίπτωση η άκρα δεξιά με το παρακράτος ταυτίστηκαν αρκετά νωρίς, ήδη από το 1916, όταν έκανε για πρώτη φορά την εμφάνισή της η πρωτοφασιστική παρακρατική οργάνωση των Επιστράτων του Ιωάννη Μεταξά. Ο Μεσοπόλεμος και ιδιαίτερα η χρονική περίοδος 1922-1936, με την μεγάλη οικονομική και προσφυγική κρίση και τις κοινωνικές εντάσεις που επέφερε στο εσωτερικό της κοινωνίας, είχε ως συνέπεια την εμφάνιση διαφόρων ακροδεξιών

---

¹ Pierre Milza, *Οι μελανοχίτωνες της Ευρώπης*, Εκδόσεις Scripta, Αθήνα 2004, σ. 46.

² Γιάννης Γιανουλόπουλος, «Το ελληνικό παρακράτος και η μακρά ιστορία του, το φοιτητικό κίνημα των αρχών της δεκαετίας του 1960: η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη», στο: Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Δολοφονία Λαμπράκη, η ιστορική συζήτηση 50 χρόνια μετά*, Πρακτικά Ημερίδας, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 140.

εξτρεμιστικών σχημάτων, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν από πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες της εποχής σε ρόλο παρακρατικού, για την προστασία του αστικού καθεστώτος.

Οι οργανώσεις αυτές, διέθεταν φασιστικό και εθνικοσοσιαλιστικό ιδεολογικό προσανατολισμό, ενώ στις περισσότερες από αυτές την ηγεσία κατείχαν άτομα της αστικής και μικροαστικής ελίτ, πρώην στρατιωτικοί, εκδότες και δημοσιογράφοι, καθώς και παράγοντες από τον χώρο της πολιτικής που είχαν πρωταγωνιστήσει στα χρόνια του Εθνικού Διχασμού.³

Σε όλη την διάρκεια της μεσοπολεμικής περιόδου οι ακροδεξιές παρακρατικές οργανώσεις διακρίθηκαν σε φιλοβασιλικές – οι περισσότερες –, φιλοβενιζελικές (τουλάχιστον η κυρίαρχη τάση τους) και «μεικτές». Τέσσερις από αυτές είχαν αποδεδειγμένα, ή καταγγέλλονταν, κυρίως από παρακρατικούς αντιπάλους τους, ότι είχαν σχέσεις, αρχικές ή διαρκείς, με τον Κονδύλη, δύο με τον Πάγκαλο και δύο με τον Μεταξά.⁴

Με την εγκαθίδρυση της μεταξικής δικτατορίας στις 4^{ης} Αυγούστου 1936, οι παρακρατικές οργανώσεις, – όπως και οι υπόλοιπες νόμιμες οργανώσεις και κόμματα – τέθηκαν εκτός νόμου, ενώ τα μέλη τους σε μεγάλο βαθμό αφομοιώθηκαν από την ΕΟΝ και τους μηχανισμούς του καθεστώτος.

Ύστερα από την εισβολή και ολοκληρωτική κατάληψη της χώρας από τις δυνάμεις του Άξονα, οι παρακρατικοί κύκλοι του παρελθόντος εμφανίστηκαν πάλι στο προσκήνιο, προσφέροντας τις υπηρεσίες τους στους κατακτητές, επιδιώκοντας να αποσπάσουν σημαντικά οφέλη.

Πλην των ελλήνων εθνικοσοσιαλιστών, τους κατακτητές έσπευσαν να συνδράμουν και άλλες κοινωνικές ομάδες, που η καθεμιά φιλοδοξούσε να εξυπηρετήσει τους δικούς της στόχους ή συμφέροντα. Στις ομάδες αυτές περιλαμβάνονταν υπολείμματα του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, αιθεροβάμονες αστοί, πρώην στρατιωτικοί, καθώς και απλοί πολίτες. Στα τέλη του 1943 συγκροτήθηκαν από τις κατοχικές αρχές οι πρώτες ένοπλες ομάδες δοσιλόγων, γνωστές ως «Τάγματα Ασφαλείας», που έδρασαν κυρίως στην πρωτεύουσα και τη νότια Ελλάδα. Παρόμοια δράση με τους

---

³ Για περισσότερα στοιχεία βλ. Ιάκωβος Χονδροματίδης, «Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα. Εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και της γερμανικής Κατοχής (1941-1944)», *Στρατιωτική Ιστορία*, 5 (Αθήνα 2001), 8-28.

⁴ Γιανουλόπουλος, «Το ελληνικό παρακράτος», σ. 147.

ταγματασφαλίτες ανέπτυξαν και στην υπόλοιπη Ελλάδα ολιγάριθμες ομάδες «εθνικιστών» που κινήθηκαν σε μία γκριζα γραμμή μεταξύ αντίστασης και συνεργασίας. Κοινό χαρακτηριστικό στοιχείο όλων των παραπάνω ήταν ο έντονος αντικομμουνισμός τους.

Το ψυχροπολεμικό κλίμα που επικράτησε στην μετεμφυλιακή περίοδο είχε ως συνέπεια τη διαμόρφωση ενός αντικομμουνιστικού δόγματος στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας, που αποτέλεσε ακρογωνιαίο λίθο της κυρίαρχης ιδεολογίας· υπεισήλθε στους θεσμούς του κράτους και καθόρισε το νομικό καθεστώς των ελευθεριών, προσδιορίζοντας την πραγματική τους διάσταση.⁵

Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί και ο Γιάννης Γιανουλόπουλος, αν το παρακράτος του Μεσοπολέμου πέρασε στην μεταξική δικτατορία και από εκεί στην κατοχική Ελλάδα όχι μόνο αλώβητο αλλά και εμπλουτιζόμενο σε όλη τη διάρκεια αυτής της πορείας, τα Δεκεμβριανά και ο Εμφύλιος εξασφάλισαν την είσοδό του, με την ίδια ευκολία, στη μεταπολεμική εποχή. Η διαιρετική τομή μεταξύ της εθνοφροσύνης και του κομμουνισμού, απενοχοποίησε πλήρως τον δοσιλογισμό. Έτσι, οι πάσης φύσεως δοσίλογοι εξασφάλισαν την ατιμωρησία τους και την ένταξή τους, χωρίς κανένα απολύτως πρόβλημα, στη δημόσια διοίκηση, στις ένοπλες δυνάμεις, στα σώματα ασφαλείας και στις μυστικές υπηρεσίες του μετεμφυλιακού κράτους, όπως επίσης και στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας, ενώ τα κάπως λαϊκότερα στοιχεία σε μία σειρά από επιδοτούμενες, με ποικίλους τρόπους, παρακρατικές οργανώσεις.⁶

Οι δραστηριότητες των παρακρατικών οργανώσεων στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ήταν αρκετά περιορισμένες· εντούτοις οι μεγάλες κοινωνικές εντάσεις των μέσων της δεκαετίας του 1950, καθώς και η άνοδος της ΕΔΑ από το 1958 και έπειτα, είχαν ως συνέπεια την ανάπτυξη των δράσεων τους, καθώς και τη μαζική παραγωγή νέων οργανώσεων από τους κατασταλτικούς μηχανισμούς. Οι μηχανισμοί αυτοί θα εξαπλωθούν στο στράτευμα, τη νεολαία, καθώς και στο υπόλοιπο φάσμα της κοινωνίας, ισχυροποιώντας με το χρόνο όλο και περισσότερο τη θέση τους.

Η ανάπτυξη των μηχανισμών του παρακράτους και του κυβερνητικού αντικομμουνιστικού αγώνα, μέσω της συγκρότησης ιδιωτικών στρατών από τις

---

⁵ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974): Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σ. 448.

⁶ Γιανουλόπουλος, «Το ελληνικό παρακράτος», σ. 152.

μεταξικές δεξαμενές, καθώς και από αυτές της δοσιλογικής δεξιάς της Κατοχής κορυφώθηκε το 1963 με τη δολοφονία του βουλευτή Γρηγόρη Λαμπράκη και σηματοδότησε ότι ακριβώς και το τέλος της Κατοχής για τον εθνικιστικό χώρο.⁷

Οι παρακρατικές οργανώσεις μετά από αυτή την εξέλιξη είχαν πετύχει μια σημαντική νίκη σε βάρος της δημοκρατίας· η νίκη αυτή επιβεβαιώθηκε τέσσερα χρόνια αργότερα, με το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου, όπου το παρακράτος της άκρας δεξιάς μεταβλήθηκε σε επίσημο φορέα εξουσίας για επτά ολόκληρα χρόνια.

Η αποκατάσταση της δημοκρατίας, ωστόσο, δεν αποτέλεσε την αρχή του τέλους για το εγχώριο παρακράτος. Νοσταλγοί της δικτατορίας, ιδεολόγοι του εθνικοσοσιαλισμού και επίδοξοι φασίστες έκαναν κατά διαστήματα αισθητή την παρουσία τους στην ελληνική κοινωνία με διάφορα ακροδεξιά σχήματα, τα οποία έδρασαν στο περιθώριο υπό την ανοχή ή την στήριξη των κρατικών αρχών, εφόσον ήταν σε θέση να εξυπηρετήσουν τις δικές του ανάγκες σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους.

---

⁷ Στρατος Δορδανάς, «Παρακρατικές οργανώσεις και Ακροδεξιά. Από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ελλάδα της κρίσης», *Αρχειοτάξιο*, 16 (Νοέμβριος 2014), 40-41.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΚΡΟΔΕΞΙΟΥ ΠΑΡΑΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ ΣΤΟΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΟ

1.1. Ακροδεξιές παρακρατικές οργανώσεις στον Μεσοπόλεμο

Η πρώτη παρακρατική οργάνωση ακροδεξιού χαρακτήρα που έκανε την εμφάνισή της στον ελλαδικό χώρο ήταν αυτή των Επιστράτων που ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1916, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του Εθνικού Διχασμού.

Ύστερα από την επέμβαση των δυνάμεων της Αντάντ στο εσωτερικό της Ελλάδας, την παραίτηση της διορισμένης κυβέρνησης Σκουλούδη και την ολοκληρωτική αποστράτευση του ελληνικού στρατού, άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους στο εσωτερικό της χώρας διάφορες φιλοβασιλικές ομάδες απολυθέντων εφέδρων, οι οποίες σε σύντομο χρονικό διάστημα πήραν μορφή οργανωμένου Συλλόγου με πολλά παραρτήματα υπό την επωνυμία «Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εφέδρων» (ΠΣΕ). Οι Επίστρατοι μέσα στην τεταμένη ατμόσφαιρα που επικρατούσε, προέβησαν σε σωρεία βίαιων επιθέσεων με θύματα κατά κύριο λόγο άτομα προσκείμενα στη βενιζελική παράταξη, δυναμιτίζοντας ακόμα περισσότερο το κλίμα του Διχασμού.

Σύμφωνα με τον Γιάννη Κορδάτο

«ο επιστρατισμός σαν πρώτη ιδέα ξεκίνησε από τους στρατώνες [...] οι έφεδροι επηρεάστηκαν από την προπαγάνδα «υπέρ της ουδετερότητας», των βασιλικών αξιωματικών και από τις επεμβάσεις και πιέσεις των Αγγλογάλλων που έφερναν την Ελλάδα πιο κοντά στον πόλεμο. [...] Οι έφεδροι κουράστηκαν και μαθαίνοντας πως στο δυτικό και ανατολικό μέτωπο σκοτώνονταν σε κάθε επίθεση χιλιάδες στρατιώτες και άλλοι τόσοι πληγώνονταν, οδηγούμενοι από το ένστικτο της αυτοσυντήρησης και επιβίωσης, σχημάτισαν την ιδέα να οργανωθούν για ν' αντιδράσουν κατά της φιλοπόλεμης και ανταντόφιλης πολιτικής του Βενιζέλου. [...] Είχαν δηλαδή καθαρά αντιπολεμική ιδεολογία, χωρίς όμως στην πορεία να μπορέσουν να κρατήσουν την αυτοτέλεια τους. [...] Το αντιπολεμικό

αίσθημα των εφένδρων το εκμεταλλεύτηκαν ο Μεταξάς και άλλοι αυλικοί πολιτικοί και στρατιωτικοί και με τα υλικά μέσα που διαθέτανε και την ηθική επιβολή τους, κατόρθωσαν από τη μία μεριά να ενώσουν όλους τους επιστρατικούς συλλόγους και να βάλουν επικεφαλής τους τον έφεδρο αξιωματικό Ι. Σαγιά, που ήταν όργανο της γερμανικής προπαγάνδας». Έτσι οι Επίστρατοι «όχι μόνο οπλίστηκαν, αλλά και εξελίχθηκαν σε φατρίες που εξυπηρετούσαν τη γερμανόφιλη πολιτική του παλαιοκομματισμού και έγιναν στήριγμα της αυλής».⁸

Το πρακτικό ίδρυσης του Συνδέσμου υπογράφηκε από είκοσι μέλη και στη συνέχεια καταρτίστηκε το πρώτο προσωρινό Δ.Σ., το οποίο ανέδειξε ως πρόεδρο τον Γεώργιο Καμαρινό. Μεταξύ των ιδρυτών συμπεριλαμβάνονταν και ο αντιβενιζελικός δημοσιογράφος της *Εσπερινής* Πέτρος Γιάνναρος. Τον Αύγουστο του 1916, στη θέση του προέδρου εισήλθε ο δικηγόρος και έφεδρος ανθυπολοχαγός Ιωάννης Σαγιάς.⁹ Στην πραγματικότητα τα παραπάνω στελέχη ήταν απλώς εκτελεστικά όργανα ενός σχεδίου που εκπονήθηκε από ακραίους φιλομοναρχικούς κύκλους με κύριο οργανωτή και εμπνευστή τον Ιωάννη Μεταξά.¹⁰

Οι Σύλλογοι των Επιστράτων αντικατόπτριζαν την προσπάθεια του Μεταξά να ηγηθεί μιας πολιτικής βασισμένης στον τρόμο, πράγμα που σε μεγάλο βαθμό κατάφερε, αφού οι Επίστρατοι από την ίδρυσή τους το 1916 έως και την αποπομπή του βασιλιά Κωνσταντίνου τον Ιούνιο του 1917, αποτέλεσαν ένοπλες παρακρατικές ομάδες οι οποίες μέσω των βίαιων επιθέσεων τους δημιούργησαν χαοτικό κλίμα στο εσωτερικό της χώρας, τρομοκρατώντας τους αντιπάλους τους.¹¹

Σχετικά με την ιστορία και τη δομή των Επιστράτων αξίζει να παρουσιαστεί η άποψη του ιστορικού Γεώργιου Βεντήρη, ο οποίος παρά τις βενιζελικές του

---

⁸ Γιάννης Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας (1900-1924)*, τόμ. 13^{ος}, Εκδόσεις Εικοστός Αιώνας, Αθήνα 1955-1960, σ. 462.

⁹ Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Εθνικός Διχασμός και Μαζική Οργάνωση. 1. Οι Επίστρατοι του 1916*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1996, σσ. 26, 90.

¹⁰ Αλέξανδρος Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός. Βενιζέλος και Κωνσταντίνος*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2011, σ. 64.

¹¹ Παναγιώτης Βατικιώτης, *Μία πολιτική βιογραφία του Στρατηγού Ιωάννη Μεταξά. Φιλολαϊκή Απολυταρχία στην Ελλάδα 1936-1941*, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα 2005, σ. 189.

πεποιθήσεις αναλύει με αρκετά αντικειμενικό τρόπο το ζήτημα, ξεδιαλώνοντας πολλά σκοτεινά σημεία:

«Ανεξαρτήτως όμως της καταγωγής των, είναι ακριβές να αναφερθή ότι οι σύλλογοι των επιστράτων εξήσκησαν κολοσσιαίαν επιρροήν επί της εν γένει πολιτικής του τόπου κατά τα έτη 1916 - 1920. Αποτελούν όχι πλέον ολιγαρχικήν αλλ' ευρυτέραν λαϊκήν απάντησιν εις την αστικήν επανάστασιν του 1909. Δεν είναι βεβαίως οι «επίστρατοι», καθώς οι ελεύθεροι νεοέλληνες αστοί, οργανικόν γέννημα κοινωνικής ζυμώσεως. Παρουσιάζουν αναλογία με τον ιταλικόν φασισμόν, του οποίου προεπορεύθησαν, προς τους Γερμανούς μοναρχικούς ή τους εθνικόφρονας σοσιαλιστάς. Άλλ' αι ομοιότητες περιορίζονται εις την μέθοδον της ενέργειας και τον αντιδημοκρατικόν χαρακτήρα των διαφόρων τούτων κινήσεων. Διότι η δράσις των Ελλήνων επιστράτων δεν ανταπεκρίνετο εις οικονομικάς ανάγκας ή εθνικούς σκοπούς μιας ωρισμένης ομογενούς τάξεως, όπως συμβαίνει εις Ιταλίαν και Γερμανίαν. Αυτή είναι η πρωτοτυπία των, εις τούτο δε πρέπει να αποδοθή ο αναρχικός χαρακτήρ και η σχετικώς σύντομος ζωή των επιστράτων. Ήσαν τεχνητόν πολιτικόν όργανον, ξένον προς την φυσιολογικήν μορφήν της νεοελληνικής κοινωνίας. Απόστημα και όχι σώμα κοινωνικόν. Εις τους πυρήνας των ανευρίσκοντο κατά κανόνα τοπικοί αρχηγοί των παλαιών κομμάτων Αφορμή και σκοπός της εσωτερικής των υπάρξεως ήτο η επιβολή της βασιλικής δικτατορίας ως του αποτελεσματικότερου μέσου δια την συντριβήν του μετά το 1909 «αστικού – συνταγματικού» καθεστώτος. Πρωτίστως όμως τους συνήγωνε η «σημαία της ουδετερότητος». Δια της τελευταίας αυτής παρέσυραν το μέγα μέρος του αγροτικού πληθυσμού, του οποίου εξεμεταλλεύθησαν την άγνοιαν και την έμφυτον συντηριτικότητα».¹²

Οι Επίστρατοι καλούσαν το λαό να ξεσηκωθεί και να υπερασπιστεί την ελληνική τιμή και τιμή του βασιλιά. Υποστήριζαν ακόμα πως η συγκρότηση των Συλλόγων προέκυψε από την ανάγκη να προστατευθεί το κράτος από τις αυθαίρετες επεμβάσεις

---

¹² Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920* τόμ. 2, Αθήνα 1929, σσ. 151-152.

των Συμμάχων πρεσβευτών και από την καταχθόνια δράση των μυστικών υπηρεσιών των εμπολέμων.¹³

Με βάση την παραπάνω αιτιολογία και με αφορμή τον γαλλικό αποκλεισμό οι Επίστρατοι, ξεκίνησαν μία σειρά τρομοκρατικών επιθέσεων σε βάρος των βενιζελικών, που κορυφώθηκαν τον Νοέμβρη του 1916. Η περίοδος αυτή έμεινε γνωστή ως «Νοεμβριανά» και αποτέλεσε μία από τις πιο μαύρες σελίδες της περιόδου του εθνικού διχασμού,¹⁴ με τους Επίστρατους να αναδεικνύονται στην πρώτη μαζική πολιτική οργάνωση στην Ελλάδα, αποτελώντας ουσιαστικά φορέα ενός προδρομικού αλλά ατελούς φασισμού.¹⁵

Η ιδεολογία του φασισμού έκανε την εμφάνιση της στον ελλαδικό χώρο την περίοδο του Μεσοπολέμου και της μεγάλης οικονομικής κρίσης, ιδίως την περίοδο μεταξύ, 1920-1933, χωρίς όμως να μπορέσει να βρει ιδιαίτερη απήχηση στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας. Εξαίρεση αποτέλεσε η δημιουργία μικρών ακροδεξιών σχημάτων αντικομμουνιστικού, αντισημιτικού και αντισυνδικαλιστικού χαρακτήρα τα οποία, παρά το γεγονός ότι υπήρξαν ολιγάριθμα, φρόντιζαν να κάνουν αισθητή την παρουσία τους μέσα από τις φασαρίες που κατά καιρούς προκαλούσαν.

Μία από τις πρώτες οργανώσεις με καθαρά φασιστική ιδεολογία που δημιουργήθηκε στον ελλαδικό χώρο, λίγο μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή ήταν η «Ένωσις Ελλήνων Φασιστών» (ΕΕΦ). Η ΕΕΦ, ιδρύθηκε στην Αθήνα τον Οκτώβριο του 1922 και ενεπλάκη στα πολιτικά πράγματα την άνοιξη του 1928, έχοντας ως πρότυπο το μουσολινικό κόμμα. Πρόεδρος της οργάνωσης υπήρξε ο φιλομοναρχικός Θεόδωρος Υψηλάντης, γιός του Γρηγορίου Υψηλάντη και της Ελένης Σίνα. Ο Υψηλάντης, είχε διατελέσει αυλάρχης στα βασιλικά ανάκτορα και διατηρούσε στενή φιλία με στελέχη του Λαϊκού Κόμματος, κυρίως με τον μετέπειτα κατοχικό

---

¹³ Βατικιώτης, *ό.π.*, σ. 190. Κοτζιάς, *ό.π.*, σ. 65.

¹⁴ Η επιτροπή που ανέλαβε αργότερα να διερευνήσει τις καταγγελίες των θυμάτων, επιβεβαίωσε 35 φόνους, 922 φυλακίσεις, 503 περιπτώσεις λεηλασίας, 66 περιπτώσεις καταστροφής περιουσίας, 359 περιπτώσεις μπουκοτάζ, 31 αναστολές κυκλοφορίας εφημερίδων και καταστροφές των τυπογραφείων, 980 απελάσεις ή βίαιες αναχωρήσεις που προκλήθηκαν από την απειλή των Επιστράτων. Ακόμα και έπειτα από τη λήξη των τρομοκρατικών επιθέσεων, οι κακοποιήσεις και ο εκφοβισμός των βενιζελικών δεν σταμάτησε. Γεώργιος Λεονταρίτης, «Η Ελλάς και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΕ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 42.

¹⁵ Μαυρογορδάτος, *ό.π.*, σσ. 146-147.

πρωθυπουργό και κουμπάρο του Ιωάννη Ράλλη. Η ΕΕΦ καταδίκασε την κοινοβουλευτική διαφθορά και διακήρυττε «την Ένωση, την Πειθαρχία και την Εργασία» για την πραγμάτωση της ευημερίας και της ισχύος της πατρίδας και της ανάνηψης του έθνους. Υπήρξε επίσης φανατική πολέμια του κομμουνισμού και χρησιμοποιούσε ως όργανο για να προπαγανδίζει τις θέσεις της την εφημερίδα *Εμπρός* του φιλομοναρχικού Αλέξανδρου Γιάνναρου· ποτέ όμως δεν κατόρθωσε να αποκτήσει λαϊκό έρεισμα και να προσελκύσει αξιόλογο αριθμό μελών, πλην λίγων αστών, μένοντας έτσι κυριολεκτικά ως κόμμα στα χαρτιά.¹⁶

Άλλες οργανώσεις οι οποίες έδρασαν την ίδια περίοδο ήταν η εθνικοσοσιαλιστική «Οργάνωσις Ελλήνων Εθνικιστών» (ΟΕΕ) που ιδρύθηκε στην Αθήνα στις 8 Ιουλίου του 1931 από τον Αλέξανδρο Γιάνναρο. Ο Γιάνναρος ήταν γιός του δημοσιογράφου και στελέχους της κίνησης των Επιστράτων Πέτρου Γιάνναρου, υπήρξε επίσης εκδότης της εφημερίδας *Εσπερινή* και διευθυντής της εφημερίδας *Εμπρός*. Η οργάνωση Γιάνναρου, πρέσβευε τα ήθη και τις αρχές του εθνικοσοσιαλισμού, ενώ υπήρξε φανατική εχθρός του κομμουνισμού. Μολονότι τα στελέχη της δήλωναν ριζοσπάστες και πολέμιοι της κεφαλαιοκρατίας, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να επανεπιβεβαιώνεται στην πραγματικότητα, αφού ο ηγετικός πυρήνας της ΟΕΕ στελεχωνόταν κυρίως από φιλομοναρχικούς επιχειρηματίες και μεσοαστούς της Αθήνας. Η οργάνωση διέθετε επίσης νεολαία και γραφεία σε διάφορες περιοχές της πρωτεύουσας και των περιχώρων, με τον αριθμό των μελών να υπολογίζεται κοντά στις 14.000. Τα μέλη του σωματείου, συμμετείχαν κατά καιρούς σε διάφορα συλλαλητήρια υπέρ της μοναρχίας, καθώς και σε συγκρούσεις. Εντούτοις ο βίος της ΟΕΕ υπήρξε βραχύβιος, καθώς έναν χρόνο αργότερα διαλύθηκε λόγω της διαμάχης μεταξύ των στελεχών του για το ζήτημα της κοινής καθόδου στις εκλογές με το Λαϊκό Κόμμα του Τσαλδάρη. Αρκετά από τα στελέχη της οργάνωσης κατά την κατοχική περίοδο υπήρξαν δοσίλογοι και συνεργάτες των γερμανικών αρχών, με πιο γνωστές τις περιπτώσεις των Μανιατάκη και Ν. Βασιλείου, καθώς και αυτή του κατοχικού νομάρχη Αρκαδίας Ιωάννη Βουγιουκλάκη.¹⁷

---

¹⁶ Γεώργιος Ράλλης, *Κοιτάζοντας πίσω*, Εκδόσεις Ερμείας, Αθήνα 2006, σσ. 11-12. Χονδροματίδης, "Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα, *ό.π.*, σσ. 8-9.

¹⁷ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2006, σσ. 91-92. Χονδροματίδης, *ό.π.*, σσ. 20-22.

Ο Γιάνναρος έπειτα από τη διάλυση της ΟΕΕ, ίδρυσε την οργάνωση των Μελανοχιτώνων, η ζωή της οποίας υπήρξε επίσης βραχύβια. Η οργάνωση διέθετε καθαρά εθνικοσοσιαλιστική ρητορεία και έντονα αντικομμουνιστικό και αντισημιτικό χαρακτήρα, ενώ τα μέλη της φορούσαν μαύρα πουκάμισα και χαιρετούσαν φασιστικά. Μετά τη διάλυσή της τα περισσότερα μέλη απορροφήθηκαν από το κόμμα του Μερκούρη. Άξια αναφοράς είναι επίσης η «Οργάνωσις Εθνικοφρόνων Σοσιαλιστών» (ΟΕΣ) που υπήρξε μία από τις πιο γνωστές ακροδεξιές οργανώσεις του Μεσοπολέμου στο χώρο της πρωτεύουσας. Η ΟΕΣ ιδρύθηκε από μία ομάδα γερμανόφιλων εθνικοσοσιαλιστών φοιτητών και έμεινε γνωστή για την εξτρεμιστική της δράση και τον αντικοινοβουλευτικό της λόγο. Ηγέτης της αναδείχτηκε ο μετέπειτα πολιτικός του κέντρου Ιάκωβος Διαμαντόπουλος. Τα μέλη της ομάδας του Διαμαντόπουλου, επεδείκνυαν στρατιωτική πειθαρχία υπακούοντας πιστά στις εντολές του αρχηγού. Στις τάξεις της σύντομα ενσωματώθηκαν και άλλες οργανώσεις όπως η «Εθνικοσοσιαλιστική Παράταξη Εργαζομένων Νέων Ελλάδος» (ΕΠΕΝΕ), η «Προοδευτική Ένωσις Κοινωνικής Αλληλεγγύης» (ΠΕΚΑ) και η «Φασιστική Νεολαία Ελλάδος» (ΦΝΕ), καταγράφοντας στο ενεργητικό της συγκρούσεις με αριστερά σωματεία καθώς και με τη χωροφυλακή. Προπαγανδιστικό όργανο της ΟΕΣ αποτέλεσαν οι εφημερίδες *Εθνικοσοσιαλιστής* και *Τρίαινα*. Η ΟΕΣ, η οργάνωση «Βασιλοφρόνων Αγκυλοσταυριτών» όπως και οι υπόλοιπες φασιστικές οργανώσεις της εποχής διαλύθηκαν έπειτα από το μεταξικό πραξικόπημα του 1936.¹⁸

Η πιο γνωστή εθνικοσοσιαλιστική οργάνωση του Μεσοπολέμου με διεθνή εμβέλεια, ήταν το «Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος», που ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 1933 στην Αθήνα από το παλιό στέλεχος του Λαϊκού Κόμματος Γεώργιο Μερκούρη.¹⁹

Ο Μερκούρης πρωτοεμφανίστηκε ως φέρελπις πολιτικός στις εκλογές του Μαΐου 1915 με το γουναρικό κόμμα. Ήταν γόνος γνωστής αστικής οικογένειας φιλοβασιλικών της Αθήνας με σπουδές νομικής στην Ελλάδα και τη Γαλλία. Ο πατέρας του Σπυρίδων Μερκούρης είχε διατελέσει δήμαρχος Αθηναίων και βουλευτής Αττικοβοιωτίας, ενώ ο μικρότερος αδελφός του Σταμάτης υπήρξε

---

¹⁸ Χονδροματίδης, *ό.π.*, σσ. 22-23, 26. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 87.

¹⁹ Ελληνικό Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο [στο εξής ΕΛΙΑ], Αρχείο Νικολάου Αποστολόπουλου: «Καταστατικός χάρτης του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος της Ελλάδος». Αθήνα, 7 Απριλίου 1933.

αξιωματικός του στρατού. Ο ίδιος συνεχίζοντας την παράδοση της οικογένειάς του, αναμίχθηκε με την πολιτική και από το 1915 έως το 1932 εκλεγόταν βουλευτής Αττικοβοιωτίας με το συντηρητικό Λαϊκό Κόμμα, με μία μικρή παύση την περίοδο 1917-1920 όταν βρισκόταν εξόριστος στην Κορσική λόγω της φιλομοναρχικής του στάσης, είχε ακόμα διατελέσει υπουργός επισιτισμού στην κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη από το Μάιο ως τον Αύγουστο του 1922 και οικονομίας στην κυβέρνηση Ζαΐμη από το Δεκέμβριο του 1926 ως τον Αύγουστο του 1927.

Το 1932, λόγω των ακραίων θέσεων του, αποχώρησε από το Λαϊκό Κόμμα, στο οποίο ως εκείνη τη στιγμή κατείχε θέση αντιπροέδρου. Φεύγοντας, διατύπωσε την άποψη πως «ο κοινοβουλευτισμός εχρεώκρησε εις όλα τα μέρη του κόσμου, αλλά ιδιαίτερος εις την Ελλάδα κατέληξεν εις σύστημα ελαστικότητας συνειδήσεων [...] και πάντοτε εκμεταλλεόμενος τα συμφέροντα του λαού».²⁰ Η παραπάνω δήλωση φανέρωνε και επίσημα την εναντίωσή του προς τον κοινοβουλευτισμό και το πέρασμα του από τον συντηρητικό δεξιό χώρο σε αυτόν του φασισμού.

Παρά την αποστροφή του προς τη δημοκρατία ο Μερκούρης δεν θέλησε να μείνει έξω από τα πολιτικά πράγματα της εποχής. Έτσι, το 1933 ίδρυσε το «Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος», τα πρότυπα του οποίου ήταν το ιταλικό «Partito Nazionale Fascista» (PNF) και το γερμανικό «Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei» (NSDAP). Το κόμμα του Μερκούρη, υπήρξε μία προσωποπαγής οργάνωση με πολύ μικρό αριθμό υποστηρικτών, κατά κύριο λόγο αστών και μικροαστών και συντηρούταν από συνδρομές, χορηγίες, αλλά και κονδύλια του μουσολινικού κόμματος, ενώ χρησιμοποιούσε ως όργανο για την προώθηση των θέσεων του την εφημερίδα *Εθνική Σημαία*.²¹

Το μερκουρικό κόμμα, όπως και οι ανάλογες οργανώσεις της εποχής, πρόβαλε το τρίπτυχο «Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια»²² και είχε ως βασικούς σκοπούς «την

---

²⁰ Χονδροματίδης, *ό.π.*, σ. 27.

²¹ Jerzy W. Borejsza, «Η Ελλάδα και η Βαλκανική πολιτική της Ιταλίας (1936-1940)», στο: Χάγκεν Φλάισερ-Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936 – 1944. Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, ΜΙΑΤΕ, Αθήνα 1984, σ. 23. Stanley G. Payne, *A History of Fascism 1914-1945*, The University of Wisconsin Press, Μάντισον 1995, σ. 320.

²² Βλ. σχετικά, Έφη Γαζή, *Πατρίς, θρησκεία, οικογένεια. Ιστορία ενός συνθήματος (1880-1930)*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011.

αποκατάστασιν της Εθνικής Ενότητας, Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Πειθαρχίας προς επίτευξιν πληρεστέρας ηθικής και υλικής ευημερίας του λαού». Υπήρξε έντονα αντικομμουνιστικό, όχι όμως αντισημιτικό, σε αντίθεση με άλλες εθνικοσοσιαλιστικές οργανώσεις εντός και εκτός συνόρων. Ο ιδιόμορφος "φιλοεβραϊκός" εθνικοσοσιαλισμός του Μερκούρη έφθασε κάποιες φορές να τον οδηγήσει σε αντιπαράθεση με ηγέτες άλλων οργανώσεων που ενοχλούνταν από την γραμμή που υιοθετούσε, όπως τα ηγετικά στελέχη της ρουμανικής «Σιδηράς Φρουράς».²³

Το πραξικόπημα της 4^{ης} Αυγούστου 1936 και η εγκαθίδρυση δικτατορικού καθεστώτος από τον Ιωάννη Μεταξά οδήγησε στη διάλυση του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος, το οποίο επαναλειτούργησε την άνοιξη του 1941, μετά την είσοδο των γερμανών στην Ελλάδα. Ο Μερκούρης διατηρούσε πολύ στενές επαφές με τις γερμανικές αρχές, παρόλα αυτά ποτέ δεν κατάφερε να αποκτήσει μεγάλη απήχηση στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας. Αν και επιδίωκε να αναλάβει χρέη πρωθυπουργού της κατεχόμενης χώρας, οι γερμανοί δεν του έκαναν το χατίρι, έτσι περιορίστηκε απλά στη θέση του διοικητή της Εθνικής Τράπεζας. Το όνομά του συζητήθηκε μαζί με άλλα ονόματα της γερμανόφιλης ελίτ της χώρας για την ανάληψη της πρωθυπουργίας, ύστερα από την παραίτηση Τσολάκογλου, χωρίς όμως κάτι τέτοιο να γίνει πραγματικότητα.²⁴ Μετά το θάνατο του το 1943, το κόμμα πέρασε κυριολεκτικά στην αφάνεια, ενώ τα εναπομείναντα μέλη του αφομοιώθηκαν από την ΕΣΠΟ και άλλες φασιστοειδείς οργανώσεις.

Εκτός από την πρωτεύουσα, ακροδεξιά σωματεία λειτουργούσαν και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Στη Θεσσαλονίκη μέχρι και το 1928 είχαν ιδρυθεί πάνω από δέκα

---

²³ *Εθνική Σημαία*, 10 Δεκεμβρίου 1934. Ανάλογη φιλοεβραϊκή στάση κρατούσε για αρκετά χρόνια και ο Ιταλός δικτάτορας Μπενίτο Μουσολίνι, το κόμμα του οποίου (Partito Nazionale Fascista) υποστηριζόταν, στελεχωνόταν και χρηματοδοτούταν και από ιταλούς αστούς εβραϊκής καταγωγής, βλ. Alexander Stille, *Benevolence and Betrayal: Five Italian Jewish Families Under Fascism*, Penguin, Νέα Υόρκη 1993. Στις 7 Ιουνίου 1934, ο Μερκούρης εκπροσώπησε τους Έλληνες φασίστες στο συνέδριο της (CAUR) «Μαύρης Διεθνούς» στο Μοντρέ της Ελβετίας. Παρά τις διαφωνίες που ανέκυψαν, ο ίδιος φρόντισε να καθησυχάσει τους ομοϊδεάτες του, τονίζοντας μεταξύ άλλων πως «έχομεν την δικαίαν φιλοδοξίαν να νικήσωμεν και να εμμείνωμεν εν τη Νίκη ως δημιουργοί της Νέας Τάξεως Πραγμάτων». Borejsza, *ό.π.*, σ. 23. Χονδροματίδης, *ό.π.*, σ. 28.

²⁴ Γεώργιος Τσολάκογλου, *Απομνημονεύματα*, χ.ε., Αθήνα 1959, σ. 221.

ακροδεξιές οργανώσεις με νομική υπόσταση και αντισυνδικαλιστικά, αντικομμουνιστικά, και ρατσιστικά χαρακτηριστικά, οι οποίες όμως στις περισσότερες περιπτώσεις παρέμειναν στα χαρτιά. Πιο μεγάλη δραστηριότητα ανέπτυξαν μονάχα, οι ιταλόφιλες «Κάζα Ντέγι Ιταλιάνοι» και «Φάτσιο Ιταλιάνο ντι Σαλόνικο», καθώς επίσης και οι γερμανόφιλες «Λεγεώνες Εθνικής Σωτηρίας», «Αντικομμουνιστική Ένωση η "Πατρίς"», και η διαβόητη «Εθνική Ένωση "Η ΕΛΛΑΣ"» γνωστή ως «ΕΕΕ».

Η οργάνωση «Κάζα Ντέγι Ιταλιάνοι», ιδρύθηκε στις 20 Ιουνίου του 1928. Μέλη του σωματείου μπορούσαν να γίνουν μη πτωχεύσαντες αντικομμουνιστές ιταλοί υπήκοοι οι οποίοι ήταν συμμορφούμενοι με τα κοινωνικά καθεστάτα της Ελλάδας και της Ιταλίας. Στην οργάνωση υπήρχαν επίσης πολλά μέλη εβραϊκής καταγωγής, τα οποία ανήκαν στην οικονομική ελίτ της πόλης, κάποια από αυτά μάλιστα διατηρούσαν και υψηλόβαθμες θέσεις και στο διοικητικό συμβούλιο. Η εν λόγω οργάνωση αποτελούσε προπαγανδιστικό πυρήνα του ιταλικού φασισμού στη Θεσσαλονίκη μαζί με την «Φάτσιο Ιταλιάνο ντι Σαλόνικο» στην τελευταία μπορούσαν να γίνουν μέλη εκτός από ιταλοί υπήκοοι και έλληνες θιασώτες της φασιστικής ιδεολογίας.²⁵

Η οργάνωση «Λεγεώνες Εθνικής Σωτηρίας» είχε ιδρυθεί στη Θεσσαλονίκη τρία χρόνια νωρίτερα από τον βιομήχανο Ιωάννη Πατσούκα ως μία οργάνωση με κύριους στόχους την αναπτέρωση του εθνικού και θρησκευτικού φρονήματος, την καταπολέμηση του κομμουνισμού, την υπεράσπιση του κεφαλαίου, την εξυγίανση των εργατικών τάξεων και την αμοιβαία υποστήριξη των μελών της. Στην οργάνωση εντάχθηκαν κατά κύριο λόγο άτομα της αστικής τάξης της συμπρωτεύουσας που επιθυμούσαν την καταπολέμηση του κομμουνισμού και του εργατοσυνδικαλισμού.²⁶

Ίδια ή παρόμοια χαρακτηριστικά με τις παραπάνω οργανώσεις, διέκριναν και το σωματείο «Αντικομμουνιστική Ένωση η "Πατρίς"» που ιδρύθηκε στις 8 Ιανουαρίου του 1928 από διάφορα σκληροπυρηνικά στοιχεία της εργατικής τάξης της

---

²⁵ Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας [στο εξής IAM], Αρχείο Πρωτοδικείου (Σωματεία), φάκ. 408, Καταστατικόν Σωματείου «Κάζα Ντέγι Ιταλιάνοι». Θεσσαλονίκη, 20 Ιουνίου 1928. Επίσης, Αλέξανδρος Δάγκας, *Ο χαφιάς*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995, σ. 55.

²⁶ IAM, Αρχείο Πρωτοδικείου (Σωματεία), φάκ. 1333: Καταστατικόν Οργανώσεως "Λεγεώνες Εθνικής Σωτηρίας", Θεσσαλονίκη, 31 Δεκεμβρίου 1925.

Θεσσαλονίκης. Ιδρυτής και πρόεδρος της ένωσης υπήρξε ο Γεώργιος Αναγνωστάκης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο καταστατικό της, βασικοί σκοποί της ήταν «η καταπολέμησης του κομμουνιστικού κινδύνου, υπό των διαφόρων εργατοεπαγγελματικών μαζών και η προστασία και προαγωγή των συμφερόντων αυτής», μέλη της οργάνωσης μπορούσαν να γίνουν «άπαντες οι εργατοεπαγγελματίες, οι έχοντες Αντικομμουνιστικές αρχάς και σεβασμόν προς τα συμφέροντα της πατρίδος», ενώ στα μέλη της Ενώσεως απαγορευόταν ρητά «να συζητούν υπέρ του Κομμουνισμού και να έρχονται εις συνάφειαν με εργάτας Κομμουνιστάς, καθόσον ούτοι απέδειξαν δια της εν γένει πολιτείας και διαγωγής των ότι είναι όργανα ξένης προπαγάνδας [...] και ουχί δια την βελτίωσιν της εργατικής τάξεως».²⁷

Η οργάνωση με τη μεγαλύτερη απήχηση στους ακροδεξιούς κύκλους της Βόρειου Ελλάδας υπήρξε η «Εθνική Ένωσις "Η ΕΛΛΑΣ"», που ιδρύθηκε στις 20 Ιανουαρίου του 1927 ως μία καθαρά αντικομμουνιστική, αντισυνδικαλιστική και αντισημιτική οργάνωση με εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία και παραστρατιωτικές δομές.

Η «ΕΕΕ» ιδρύθηκε βάση του νόμου 281/1914 περί σωματείων και σε πρώτη φάση διοικούταν από μία προσωρινή τριμελή επιτροπή με προσωρινό πρόεδρο τον Αλέξανδρο Ουσταπασίδη και τους Γεώργιο Πατερίδη και Δημήτριο Χαριτόπουλο. Στη συνέχεια θέση προέδρου ανέλαβε ο τουρκόφωνος εμποροράφτης Γεώργιος Κοσμίδης και γραμματέας ο τραπεζικός Δημήτρης Χαριτόπουλος, ενώ το ρόλο του βασικού προπαγανδιστή της οργάνωσης είχε αναλάβει ο δημοσιογράφος και αρχισυντάκτης της *Μακεδονίας*, Νικόλαος Φαρδής. Η έδρα και τα γραφεία της ΕΕΕ βρισκόταν εντός της πόλης της Θεσσαλονίκης, στην οδό Πανταζίδου 8.²⁸

---

²⁷ IAM, Αρχείο Πρωτοδικείου (Σωματεία) φάκ. 1522, Καταστατικόν «Αντικομμουνιστική Ένωσις η "Πατρίς"», Θεσσαλονίκη, 8 Ιανουαρίου 1928.

²⁸ Θεοδόσιος Τσιρώνης, «Πολιτική Ιδεολογία στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου. Η Οργάνωση Εθνική Ένωσις «Η ΕΛΛΑΣ» και τα συνεργαζόμενα Σωματεία», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 24. George Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*, University of California Press, Μπέρκλεϋ 1983, σ. 255. Mark Mazower, *Salonica. City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Harper Perennial, Λονδίνο, Νέα Υόρκη, Τορόντο & Σύδνεϋ 2004, σ. 413. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 101. Χονδροματίδης, *ό.π.*, σ. 12. *Μακεδονία*, 5 Ιανουαρίου 1931.

Μέλος της ΕΕΕ μπορούσε να γίνει κάθε χριστιανός το θρήσκευμα και έλληνας το γένος αφού έχει υπερβεί το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας. Η ηγεσία και τα στελέχη της οργάνωσης αποτελούνταν από μικροαστούς πρόσφυγες που απασχολούνταν κυρίως στον κλάδο του εμπορίου και επιθυμούσαν να εκπορθήσουν τους Εβραίους και να κυριαρχήσουν οι ίδιοι στην αγορά της πόλης, ενώ τα απλά μέλη της προέρχονταν από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα και από λούμπεν στοιχεία στην πλειοψηφία τους προσφυγικής καταγωγής, οι οποίοι δεν έβλεπαν τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης μόνο ως έναν οικονομικό αντίπαλο αλλά και ως κίνδυνο τόσο για την εδαφική ακεραιότητα της Μακεδονίας αλλά και για ολόκληρη την Ελλάδα. Η ηγεσία της οργάνωσης όπως και τα περισσότερα μέλη ήταν φανατικοί βενιζελικοί.²⁹

Η ΕΕΕ πρέσβευε το τρίπτυχο «Πατρής Θρησκεία, Οικογένεια», με τα στελέχη της να τονίζουν πως «το έθνος δεν εγονάτισε, έστω και αν εμφανίζεται σήμερα ως αποδεχόμενο τα αποτελέσματα μια καταθλιπτικής συνθήκης, την οποίαν μας επέβαλον τα ατυχήματα της Μ. Ασίας και η καταφανής προδοσία των συμμάχων».³⁰ Η οργάνωση πρέσβευε επίσης την ιδέα της «φυλετικής καθαρότητας» έτσι τα μέλη της υπήρξαν φανατικοί πολέμιοι των Εβραίων και των κομμουνιστών. Διέθετε παραστρατιωτικές δομές στα πρότυπα των φασιστικών οργανώσεων της Ευρώπης και διατηρούσε σώματα νεολαίας και φοιτητική ένωση υπό την ονομασία «Εθνική Παιδεία και Ενωτική Ένωση» (ΕΠΕ), ακόμα, εξέδιδε την εφημερίδα *Δράσις* η ζωή της οποίας υπήρξε βραχύβια. Τα μέλη του σωματείου, γνωστοί ως «Τριεψιλίτες» ή «Χαλυβδόκρανοι» -λόγω του χαλύβδινου κράνους που έφεραν- συμμετείχαν σε παρελάσεις εθνικών εορτών, σε εθνικιστικές πορείες και οργάνωναν πογκρόμ εναντίον μειονοτικών ομάδων, ενώ συχνά συγκρούονταν με αριστερές ομάδες συνδικαλιστών.

Η Κατά διαστήματα το σωματείο λάμβανε χρηματοδότηση από επιχειρηματικούς κύκλους, οι οποίοι στήριζαν οικονομικά φασιστικές ομάδες και ακραίες συντηρητικές φράξιες εντός του στρατεύματος, καθώς απέβλεπαν στη δημιουργία ενός αυταρχικού αντιδημοκρατικού καθεστώτος που θα εξυπηρετούσε καλύτερα τα

---

²⁹ Τσιρώνης, *ό.π.*, σσ. 25, 102. Επίσης, «Οι γαμπροί του Θερμαϊκού. Τα δηλητηριώδη 3Ε του έθνους» *Ο Ιός της Ελευθεροτυπίας*, 17 Μαΐου 1998.

³⁰ *Μακεδονία*, 5 Ιανουαρίου 1931.

συμφέροντά τους.³¹ Οι τριεψιλίτες, αρέσκονταν να προκαλούν και να τραβούν την προσοχή του κόσμου. Έτσι χρησιμοποιήθηκαν από πολιτικές δυνάμεις της εποχής (ιδιαίτερα από τον Κονδύλη) σε ρόλο τραμπούκου, απεργοσπάστη και παρακρατικού.³²

Αν και αρχικά η οργάνωση δεν βρήκε ιδιαίτερη απήχηση στο εσωτερικό της κοινωνίας, παράγοντες όπως η κρίση, η φτώχεια και οι κοινωνικές αντιθέσεις, ιδίως μεταξύ προσφύγων και Εβραίων, είχαν ως αποτέλεσμα να αυξηθεί ο αριθμός των μελών ή των συμπαθούντων. Από τη στιγμή της ίδρυσής της το 1927 έως και το 1931 η ΕΕΕ έφθασε να αριθμεί πάνω από 7.000 μέλη σε όλη την Ελλάδα και 3.000 μόνο στην πόλη της Θεσσαλονίκης, κυρίως προσφυγικής καταγωγής. Συνεργαζόταν επίσης με διάφορους εθνικιστικούς φορείς και ίδρυσε σωματεία εξαρτώμενα από την ίδια με σκοπό να προωθήσει τα συμφέροντά της στον εργατοσυνδικαλιστικό χώρο.³³

Τα μέλη της ΕΕΕ εκμεταλλευόμενα διάφορες προφάσεις εξαπέλυαν κατά διαστήματα επιθέσεις σε βάρος της εβραϊκής κοινότητας, της πόλης, προβαίνοντας σε ακραίες πράξεις βίας. Με πιο γνωστό παράδειγμα, αυτό της καταστροφής του εβραϊκού συνοικισμού Κάμπελ τον Ιούνιο του 1931.³⁴

---

³¹ Σπύρος Μαρκέτος, *Πως φίλησα τον Μουσολίνι! Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 174.

³² Άγγελος Γ. Ελεφάντης, *Η Επαγγελία της αδύνατης επανάστασης, ΚΚΕ και αστισμός στο Μεσοπόλεμο*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σ. 199.

³³ Μανρογορδάτος, *ό.π.*, σ. 255. Τσιρώνης, *ό.π.*, σ. 103.

³⁴ Το βράδυ της 29^{ης} Ιουνίου 1931, περίπου 2.000 άτομα από τις προσφυγικές συνοικίες της Θεσσαλονίκης επιτέθηκαν στο συνοικισμό του Κάμπελ, τον οποίο και πυρπόλησαν. Αποτέλεσμα αυτής της ενέργειας, υπήρξε η ολοκληρωτική καταστροφή των παραπηγμάτων από τις φλόγες, ο θάνατος δύο και ο τραυματισμός εκατοντάδων φτωχών Εβραίων. Ταυτόχρονα σημειώθηκαν επιθέσεις σε σπίτια Εβραίων και σε άλλες συνοικίες. Οι πληγέντες βρήκαν στέγη στα εβραϊκά σχολεία και τους ναούς, ενώ κάποιοι εξ αυτών στη συνέχεια μετανάστευσαν στην Παλαιστίνη. Η αστυνομία συνέλαβε και παρέπεμψε σε δίκη την ηγεσία της ΕΕΕ, καθώς και τον αρχισυντάκτη της *Μακεδονίας* Νικόλαο Φαρδή, ως ηθικό αυτουργό. Η δίκη έγινε τον Απρίλιο του 1932 και σχεδόν όλοι οι κατηγορούμενοι αθωώθηκαν. βλ. Τσιρώνης, *ό.π.*, σσ. 24, 52-54. Δημοσθένης Δώδος, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης στις εκλογές του ελληνικού κράτους 1915-1936*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2005, σσ. 180-184. Μανρογορδάτος, *ό.π.*, σ. 255. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ανεπιθύμητοι Συμπατριώτες*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005, σσ. 40-41. Αλμπέρτος Ναρ, *"Κειμένη επί ακτής θαλάσσης..." Μελέτες και άρθρα για την Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης*, Έκφραση/University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 159. Γιοζέφ

Το καλοκαίρι του 1933, η ΕΕΕ οργάνωσε κάθοδο των μελών της από τη Θεσσαλονίκη προς την Αθήνα η οποία ονομάστηκε «Πορεία προς την Αθήνα», επιδιώκοντας να μιμηθεί την μουσολινική «Πορεία προς τη Ρώμη», που είχε λάβει χώρα τον Οκτώβριο του 1922 στην Ιταλία.³⁵ Τα μέλη της ΕΕΕ φθάνοντας στο χώρο της πρωτεύουσας κατευθύνθηκαν προς στο μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη όπου ο εκπρόσωπος τους κατέθεσε στεφάνι και εκφώνησε λόγο ενώπιον εκπροσώπων της εκκλησίας και πολιτικών του συντηρητικού χώρου, οι οποίοι με τη σειρά τους επεφύλαξαν στους 3.000 χαλυβδόκρανους θερμή υποδοχή. Η παραπάνω στάση της πολιτικής ηγεσίας εξηγεί ως ένα βαθμό και την ανοχή του κράτους απέναντι στην ΕΕΕ στο πλαίσιο της αντικομμουνιστικής της δράσης.³⁶ Η στάση αυτή όμως άρχισε να αλλάζει μετά τον μετασχηματισμό της τελευταίας σε κόμμα υπό την επωνυμία «Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα-Εθνική Ένωση Ελλάς». Ο κρατικός μηχανισμός έπαψε οποιαδήποτε χρηματοδότηση στην εν λόγω παράταξη με αποτέλεσμα να μεταβληθεί εκ νέου σε οργάνωση για να μην χάσει την οικονομική στήριξη. Η αντίθεση ορισμένων μελών στο μετασχηματισμό της ΕΕΕ σε κόμμα και η φθίνουσα πορεία της οργάνωσης είχε σαν συνέπεια να δημιουργηθούν συγκρούσεις στο εσωτερικό της και να οδηγήσουν στη διάσπαση της στα μέσα Δεκεμβρίου του 1933. Με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά η ΕΕΕ διαλύθηκε και αρκετά μέλη

Νεχαμά, *Η Ιστορία των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης*, τόμ. 3^{ος}, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 1578. Mazower, *Salonica, ό.π.*, σσ. 413-416.

³⁵ Το απόγευμα της 24^{ης} Ιουνίου δύο ναυλωμένα τρένα αναχώρησαν από τη Θεσσαλονίκη με 1.500 περίπου τριεψιλίτες, οι οποίοι αφίχθησαν στην Αθήνα το επόμενο πρωί, ξεκινώντας πορεία προς το μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη. Στην πορεία ενσωματώθηκαν και άλλοι ομοϊδεάτες τους από το χώρο της πρωτεύουσας, με αποτέλεσμα ο αριθμός τους να ξεπερνά τις 3.000. Κατά τη διάρκεια της εν λόγω πορείας τα μέλη της ΕΕΕ με τη στήριξη της χωροφυλακής συνεπλάκησαν με διαδηλωτές και μέλη του ΚΚΕ που είχαν σπεύσει στο σταθμό του τρένου προκειμένου να τους αποδοκιμάσουν. Αποτέλεσμα των συγκρούσεων υπήρξε ο θανάσιμος τραυματισμός του εργάτη Π. Θωμόπουλου ο οποίος πυροβολήθηκε από οπλισμένους τριεψιλίτες. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, 26 και 27 Ιουνίου 1933. «Οι γαμπροί του Θερμαϊκού Τα δηλητηριώδη 3Ε του έθνους». *Ο Ιός της Ελευθεροτυπίας*, 17 Μαΐου 1998.

³⁶ Στην τελετή παραβρέθηκαν ο πρόεδρος της Γερουσίας Στυλιανός Γονατάς, ο υπουργός και μετέπειτα κατοχικός πρωθυπουργός Ιωάννης Ράλλης, ο υπουργός Δικαιοσύνης Ταλλιαδούρος και πολλοί βουλευτές του Λαϊκού Κόμματος. Κατά τη διάρκεια της κατάθεσης στεφάνων διμοιρία ευζώνων απέδιδε τιμές. Χονδροματίδης, *ό.π.*, σ. 16. Μανρογορδάτος, *ό.π.*, σσ. 258-259.

της εντάχθηκαν στις οργανώσεις του μεταξικού καθεστώτος.³⁷ Κατά τον Θεοδόση Τσιρώνη, «ο αστικός κόσμος ανέχθηκε και ενίοτε ενίσχυσε την ΕΕΕ. Από την άλλη η έλξη που ασκούσε ήταν συγκυριακή καθώς αποδείχθηκε αδύναμη να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες και να παραμείνει άφθαρτη πολιτικά, έτσι ακόμα και αν δεν είχε διαλυθεί από τον Μεταξά θα είχε περιπέσει σε αφάνεια».³⁸ Μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τους Γερμανούς η ΕΕΕ θα ανασυσταθεί και θα συνεργαστεί με τους κατακτητές, όπως θα δούμε παρακάτω.

Γενικότερα η περίοδος 1920-1936 υπήρξε ιδιαίτερα δύσκολη για την ελληνική κοινωνία, η ήττα του ελληνικού στρατού και η Μικρασιατική Καταστροφή, η ανταλλαγή πληθυσμών, η έλευση και αποκατάσταση ενός τεράστιου αριθμού προσφύγων, η βραχύβια παγκαλική δικτατορία, το ασταθές κοινοβουλευτικό σύστημα, η μεγάλη οικονομική κρίση καθώς και οι κοινωνικές εντάσεις στο εσωτερικό της χώρας, κυφορούσαν σε διάφορους συντηρητικούς κύκλους την ιδέα της κατάργησης του κοινοβουλευτισμού και τη δημιουργία ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος στα πρότυπα των ευρωπαϊκών που θα προστάτευε καλύτερα το κοινωνικό καθεστώς και τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης.

Το αποτυχημένο κίνημα των βενιζελικών αξιωματικών της 1^{ης} Μαρτίου του 1935 προετοίμασε άθελά του το έδαφος για τη μεταβολή του πολιτειακού συστήματος και την παλινόρθωση της μοναρχίας, η οποία με τη σειρά της έπειτα από τον θόρυβο του Συμφώνου Σοφούλη-Σκλάβαινα και το κενό εξουσίας που δημιουργήθηκε από τον ξαφνικό θάνατο του υπηρεσιακού πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Δεμερτζή, υπό την ανοχή της Μεγάλης Βρετανίας, παρείχε την ευκαιρία στον Ιωάννη Μεταξά, να καταργήσει το Σύνταγμα και να επιβάλει τη δικτατορία του στις 4 Αυγούστου του 1936, υπό την δικαιολογία του φόβου περί κομμουνιστικής ανατροπής.

Ο Μεταξάς, αν και πρώην αξιωματικός, δεν διέθετε σημαντικά ερείσματα εντός του στρατεύματος, η πλειοψηφία του οποίου έπειτα από τις εκκαθαρίσεις των δημοκρατικών αξιωματικών παρέμενε πιστή στο μονάρχη. Αφοσιωμένος στο

---

³⁷ Το «Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα-Εθνική Ένωση Ελλάς», κατήλθε στις εκλογές του 1936 γνωρίζοντας την απόλυτη αποτυχία, λαμβάνοντας μονάχα 505 ψήφους ήτις 0,04 %. Άλκης Ρήγος, «Πολιτικές εκφράσεις στη Β' Ελληνική Δημοκρατία» στο: Γ.Δ. Κοντογιώργης (επίμ.), *Κοινωνικές και Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης-Εξάντας, Αθήνα 1977, σ. 207.

³⁸ Τσιρώνης, *ό.π.*, σ. 104.

πρόσωπο του βασιλικού του πάτρωνα υπήρξε και ο ίδιος ο δικτάτορας που απολάμβανε την εύνοια των ανακτόρων, με τη στήριξη των οποίων κατάφερε να καταλύσει τον κοινοβουλευτισμό και να επιβάλει μια μορφή κράτους εκτάκτου ανάγκης, το επονομαζόμενο Νέον Κράτος.

Ως δόγμα του νέου καθεστώτος επιβλήθηκε μία φασιστική ιδεολογία, που κολάκευε τον εθνικιστικό σωβινισμό της μικροαστικής τάξης, στην οποία ανήκε και ο ίδιος ο δικτάτορας.³⁹ Εντούτοις ο φασισμός αυτός παρουσίαζε αρκετές ιδιομορφίες σε σχέση με τα υπόλοιπα ολοκληρωτικά καθεστώτα της εποχής. Το μεταξικό καθεστώς δεν είχε επιβληθεί από ένα κόμμα με μαζικά χαρακτηριστικά όπως το μουσολινικό ή το χιτλερικό και ουδέποτε καθ' όλη τη διάρκεια της πορείας του κατάφερε να φασιστικοποιήσει σημαντικό αριθμό πολιτών της ελληνικής κοινωνίας. Παρά τις ιδεολογικές συγγένειες με τα παραπάνω καθεστώτα, το μεταξικό δεν είχε υιοθετήσει -τουλάχιστον επισήμως- αντισημιτικές θέσεις και πρακτικές, ακόμα δεν υπήρξε милитарιστικό υπό την έννοια πως αν και ο στρατός συνέβαλε στην εγκαθίδρυσή του, στην πορεία δεν έπαιξε ουσιαστικό ρόλο, μένοντας έξω από τα πολιτικά πράγματα.

Από τις πρώτες κιόλας μέρες του πραξικοπήματος ο δικτάτορας επισήμανε πως η χρεοκοπία της Μεγάλης Ιδέας, επέβαλε την αναζήτηση νέων ιδανικών.⁴⁰ Έτσι παρουσίασε ως στόχο του, τη δημιουργία ενός Γ' Ελληνικού Πολιτισμού, ο οποίος θα συνδύαζε την Αρχαία Ελλάδα και ιδιαίτερα τα Σπαρτιατικά πρότυπα με τις χριστιανικές αξίες του Βυζαντίου, όπου ο ηγέτης του θα κρατούσε τον τίτλο του πρώτου αγρότη, πρώτη εργάτη και πάτερα ολόκληρου του Έθνους.⁴¹

Ο Μεταξάς επιθυμούσε να επιβάλει ένα καθαρά πειθαρχημένο πρότυπο στους ατίθασους συμπατριώτες. Όπως τόνισε και ο ίδιος σε λόγο του μερικά χρόνια αργότερα, «Η Ελλάς έγινε από της 4^{ης} Αυγούστου Κράτος αντικομμουνιστικό, Κράτος αντικοινοβουλευτικό, Κράτος ολοκληρωτικό. Κράτος με βάση αγροτική και εργατική και κατά συνέπεια αντιπλουτοκρατικό. Δεν είχε βέβαια κόμμα ιδιαίτερο να

---

³⁹ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Η «Ελληνική Τραγωδία». Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1981, σ. 43.

⁴⁰ Κώστας Βεργόπουλος, *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη*, Εξάντας, Αθήνα 1978, σ. 152.

⁴¹ Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, Cambridge U.K. 2002, σ. 117.

κυβερνά. Αλλά κόμμα ήτανε όλος ο Λαός, εκτός από τους αδιόρθωτους κομμουνιστάς και τους αντιδραστικούς παλαιοκομματικούς [...]».⁴²

Ανάμεσα στις πρώτες ενέργειες του καθεστώτος μετά την κατάληψη της εξουσίας, ήταν η αναστολή των πολιτικών ελευθεριών, ο έλεγχος των μέσων ενημέρωσης και η χειραγώγηση των μαζών, καθώς και η πάταξη του κομμουνισμού και όσων αντιτίθονταν στην 4^η Αυγούστου. Τη δουλειά αυτή ανέλαβε να φέρει εις πέρας ο σκληρός άνδρας του καθεστώτος και απότακτος αξιωματικός του κινήματος του 1923 Κωσταντίνος Μανιαδάκης. Ο Μανιαδάκης ορίστηκε υφυπουργός Εσωτερικής Ασφαλείας και σε συνεργασία με τους υπουργούς Σκυλακάκη και Κοτζιά, εξαπέλυσε συστηματικές διώξεις εναντίον των κομμουνιστών και άλλων δημοκρατικών στοιχείων.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, για να πετύχει τους παραπάνω σκοπούς η μεταξική δικτατορία προσπάθησε να αντιγράψει τις μεθόδους των άλλων αυταρχικών καθεστώτων,⁴³ δημιουργώντας ένα αστυνομικό καθεστώς, με κατασταλτικούς μηχανισμούς και μηχανισμούς προπαγάνδας.⁴⁴

Στην προσπάθεια του να αποκτήσει ερείσματα στο εσωτερικό της κοινωνίας και να θεμελιώσει καλύτερα τη θέση του, το καθεστώς προχώρησε στη δημιουργία οργανώσεων όπως τα «Τάγματα Εργασίας», τα οποία αν και συστάθηκαν με σκοπό την απασχόληση ανέργων σε διάφορα δημόσια έργα, στην πραγματικότητα λειτούργησαν ως σώμα πραιτοριανών.⁴⁵ Εντούτοις το κυριότερο μέσο που

---

⁴² Τσουκαλάς, *ό.π.*, σ. 44.

⁴³ Ο Μεταξάς πρόβαλε επίσης το πρότυπο του παντοδύναμου αρχηγού ως απευθείας εκπροσώπου της βούλησης του Έθνους και της Φυλής, ένας είδος Μεγάλου Αρχηγού, Εθνικού Κυβερνήτη σταλμένου από το Θεό και τη Μοίρα της Ελλάδας για να σώσει το Έθνος. βλ. Σπύρος Λιναρδάτος, *Η 4^η Αυγούστου*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σ. 103.

⁴⁴ Πιο σημαντικό προπαγανδιστικό όργανο της δικτατορίας υπήρξε το περιοδικό «Νέον Κράτος», μια μηνιαία επιθεώρηση με καθαρά εθνικιστικά, αντικομμουνιστικά και φιλοφασιστικά χαρακτηριστικά, υπό τη διεύθυνση του εθνικοσοσιαλιστή δημοσιογράφου Αρίστου Καμπάνη. Το περιοδικό φιλοξενούσε άρθρα με πολιτικό, φιλοσοφικό, ιστορικό, κοινωνικό, λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό περιεχόμενο και μέσα από τις στήλες του προπαγάνδιζε τις θέσεις του καθεστώτος και κολάκευε τον δικτάτορα. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον ρόλο του περιοδικού «Νέον Κράτος» βλ. Γιώργος Κόκκινος, *Η Φασίζουσα ιδεολογία στην Ελλάδα. Η περίπτωση του περιοδικού «Νέον Κράτος» (1937-1941)*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1990.

⁴⁵ Βατικιώτης, *ό.π.*, σ. 311.

χρησιμοποιήθηκε για τον έλεγχο της νεολαίας ήταν η ίδρυση της «Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας» (ΕΟΝ).

Η ΕΟΝ ιδρύθηκε βάση του νόμου 334 της 7^{ης} Οκτωβρίου του 1936 που προέβλεπε την ίδρυση «ανεξάρτητου οργανισμού δια την εξωσχολικήν οργάνωσιν των νέων» και αποτέλεσε μία από τις κυριότερες ενασχολήσεις του έλληνα δικτάτορα.⁴⁶ Η κεντρική διοίκηση της οργάνωσης αρχικά στεγαζόταν στο μέγαρο Ζελιώτη, σύντομα όμως μετακόμισε στο εξαώροφο μέγαρο Εφεσίου στην οδό Σταδίου. Τα έξοδα της οργάνωσης κάθε χρόνο ξεπερνούσαν το μισό εκατομμύριο, ενώ διέθετε κονδύλια ύψους 80.000.000. δραχμών, απευθείας από τον κρατικό προϋπολογισμό. Πέρα όμως από την κρατική επιχορήγηση, η ΕΟΝ χρηματοδοτούταν και από διάφορα νομικά πρόσωπα, καθώς επίσης και από τα ταμεία των δήμων και των κοινοτήτων της χώρας.⁴⁷ Ως Επίτροπος της ΕΟΝ ορίστηκε το παλαιό στέλεχος της βασιλικής νεολαίας Αλέκος Κανελλόπουλος, με συνεργάτες τον φοιτητή της Ιατρικής Ευάγγελο Χρυσάφη και τους φοιτητές της Νομικής Βήχο και Φαραντάτο,⁴⁸ ενώ ως έμβλημα της οργάνωσης -παραποιώντας κάπως τον ιταλικό φασιστικό θυρεό-επιβλήθηκε ο Διπλός Μινωικός Πέλεκυς.⁴⁹

Κύριος στόχος του Μεταξά ήταν μέσω της ΕΟΝ να δημιουργήσει Έλληνες πατριώτες και υπέρμαχους του καθεστώτος που μελλοντικά θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ακόμα και ως μάχιμος στρατός.⁵⁰ Έτσι η ΕΟΝ λειτούργησε με

---

⁴⁶ Γ.Θ. Φεσσόπουλος, *Η Ελλάδα κατά την τελευταίαν εικοσιπενταετίαν*, Εκδόσεις Ν. Π. Τιμπέρογλου, Αθήνα 1939, σ. 116. Παύλος Πετρίδης, *Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεώτερη Ελλάδα (1844-1940)*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 213. Κωνσταντίνος Σαράντης, «Η ιδεολογία και ο πολιτικός χαρακτήρας του καθεστώτος Μεταξά», στο: Θάνος Βερέμης (επίμ.), *Ο Μεταξάς και η εποχή του*, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα 2009, σ. 60.

⁴⁷ Λιναρδάτος, *Η 4^η Αυγούστου*, σ. 193.

⁴⁸ Ράλλης, *ό.π.*, σ. 167.

⁴⁹ Σκήπτρο των Μινών, έμβλημα του αιγαιατικού πολιτισμού, σύμβολο της αιωνιότητας της ελληνικής φυλής και έμβλημα τόσο της βασιλικής (επίγειας) όσο και της θρησκευτικής (θείας) εξουσίας. Βλ. *Ελένη Μαχαίρα, Η Νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου. Φωτογραφίες*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Νέας Γενιάς-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987, σ. 84. Ο δαφνοστεφανομένος πέλεκυς συνοδευόταν επίσης από μία βασιλική κορόνα στο πάνω μέρος, δείγμα της μοναρχοφασιστικής υφής του καθεστώτος, ενώ στο κάτω μέρος αναγράφονταν το σύνθημα «Ένα Έθνος, Ένας Βασιλεύς, Ένας Αρχηγός, Μία Νεολαία».

⁵⁰ Βατικιώτης, *ό.π.*, σ. 345.

βάση τα πρότυπα των νεανικών φασιστικών οργανώσεων της Ευρώπης, με αρκετές βέβαια διαφοροποιήσεις σε σχέση με την ιταλική «Opera Nazionale Balilla» και την γερμανική «Hitlerjugend».

Στην οργάνωση εντάσσονταν όλοι ανεξαιρέτως οι νέοι και νέες της χώρας από 8 έως 25 ετών και κατηγοριοποιούνταν σε διάφορες βαθμίδες, ιδίως αυτές των Σκαπανέων από την ηλικία των 7 έως 13 ετών και των Φαλαγγιτών από 14 μέχρι 25 ετών.⁵¹

Τα μέλη της νεολαίας λάμβαναν στολές και εκπαίδευση από αξιωματικούς του στρατού και του ναυτικού και υποχρεώνονταν να χαιρετούν φασιστικά, να συμμετέχουν σε μαθήματα ιδεολογικής κατάρτισης, σε παρελάσεις και σε διάφορες γιορτές του καθεστώτος. Η οργάνωση επίσης ενθάρρυνε τα μέλη της να αναφέρουν τις απόψεις και τη δραστηριότητα των γονιών τους.⁵² Πολλά από τα μέλη της συμμετείχαν επίσης σε διάφορες οργανωμένες από το καθεστώς ενέργειες όπως η πυρπόληση "απαγορευμένων" βιβλίων, ανάμεσα στα οποία βρισκόταν και έργα αρχαίων συγγραφέων όπως του Σοφοκλή και του Θουκυδίδη.⁵³

Μολονότι η εγγραφή στην οργάνωση, υποτίθεται πως δεν είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα, κάτι τέτοιο δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Η 4^η Αυγούστου φρόντισε με διάφορους τρόπους να εξαναγκάσει τους νέους της εποχής να γίνουν μέλη της ΕΟΝ, επιβάλλοντας αυστηρές κυρώσεις στους αντιφρονούντες. Άλλωστε το 1938 με εγκύκλιο του υπουργείου Παιδείας όλοι οι μαθητές αποτελούσαν συντεταγμένα τμήματα της Εθνικής Οργάνωσης Νέων. Η αναγκαστική ένταξη είχε επιβληθεί κατά κάποιο τρόπο και στη φοιτητιάσα νεολαία, καθώς σε περίπτωση άρνησης έχαναν διάφορα προνόμια, όπως τη δυνατότητα σίτισης.⁵⁴ Ακόμα

---

⁵¹ Αθανασία Μπαλά, «Η ΕΟΝ: προπαγάνδα και πολιτική διαφώτιση» στο: Χάγκεν Φλάισερ - Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936 – 1944. Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, ΜΙΑΤΕ, Αθήνα 1984, σ. 71.

⁵² Λευτέρης Σταυριανός, *Η Ελλάδα σε επαναστατική περίοδο. (Σαράντα χρόνια αγώνες)*, Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα 1977, σσ. 73-76.

⁵³ Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 71.

⁵⁴ Βαγγέλης Αγγελής, «Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ) 1936-1941», Β. Καρδάσης-Α. Ψαρομήλιγκος (επιμ.), *Η Δικτατορία του Μεταξά. Νεολαία, Ιδεολογία, Αισθητική, Ελευθεροτυπία*, Αθήνα 2010, σ. 39. Βιργινία Τσουδερού, *Όταν πέφτουν οι τοίχοι. Αγώνες για Ισότητα και Δημοκρατία*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006, σσ. 48-50.

διαδίδονταν πως όποιος δεν εγγραφόταν στην οργάνωση δεν θα μπορούσε να δώσει εξετάσεις.⁵⁵ Επίσης πολλοί νέοι που επιθυμούσαν να διοριστούν στο δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα συχνά αντιμετώπιζαν το ερώτημα «είσαι μέλος της ΕΟΝ;», με αποτέλεσμα πολλοί να αναγκάζονται να ενταχθούν στην οργάνωση μόνο και μόνο για τους τύπους.⁵⁶ Το καθεστώς προχώρησε επίσης στην κατάργηση των ελλήνων προσκόπων και των νεολαιίστικων ομάδων,⁵⁷ έτσι μέχρι την άνοιξη του 1940 η ΕΟΝ αριθμούσε περίπου 1.030.314 μέλη.⁵⁸ Ακόμα, ο Μεταξάς διέλυσε όλες τις ακροδεξιές εθνικιστικές ομάδες που λειτουργούσαν στην Ελλάδα ως εκείνη την περίοδο, τα μέλη των οποίων εθελούσια ή μη αφομοιώθηκαν από την ΕΟΝ και τους υπόλοιπους μηχανισμούς του καθεστώτος.

Η έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου και κυρίως ο θάνατος του Μεταξά τον Ιανουάριο του 1941 έθεσε ουσιαστικά τέλος στο μοναρχοφασισμό και προοδευτικά οδήγησε στη διάλυση οργανώσεων όπως η ΕΟΝ, η οποία πέρασε κυριολεκτικά στην αφάνεια. Η πλειοψηφία άλλωστε του ελληνικού λαού ουδέποτε είδε με συμπάθεια το καθεστώς και τις οργανώσεις του, αφού υπήρξε τελείως αντίθετη προς αυτό, χωρίς βέβαια να διαθέτει μεγάλα περιθώρια αντίστασης. Η ελληνική κοινωνία της δεκαετίας του 1930 όπως τονίζει και ο Άγγελος Ελεφάντης «δικτατορεύεται, δικτατορείται αλλά δεν φασιστικοποιείται».⁵⁹ Οι λίγοι φανατικοί υποστηρικτές της 4^{ης} Αυγούστου και των οργανώσεών της, είτε παρέμειναν στο περιθώριο, είτε εντάχθηκαν σε διάφορες ακροδεξιές ομάδες που άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους ύστερα από την ολοκληρωτική κατάληψη της χώρας τον Απρίλιο του 1941, συνεργαζόμενοι ανοιχτά πλέον με τους ξένους εισβολείς για τη διαμόρφωση της Νέας Τάξης Πραγμάτων.

---

⁵⁵ Ράλλης, *ό.π.*, σ. 167.

⁵⁶ Λιναρδάτος, *Η 4^η Αυγούστου*, *ό.π.*, σ. 164.

⁵⁷ Αγγελής, *ό.π.*, σ. 40. Βατικώτης, *ό.π.*, σ. 312. Τσουδερού, *ό.π.*, σ. 50.

⁵⁸ Πετρίδης, *ό.π.*, σ. 213.

⁵⁹ Ελεφάντης, *ό.π.*, σ. 201.

1.2. Ακροδεξιές οργανώσεις δοσιλόγων στην Κατοχή

Τον Απρίλιο του 1941 ο αντιστράτηγος Γεώργιος Τσολάκογλου θα αναλάβει την πρωτοβουλία να συνθηκολογήσει με τους Γερμανούς χωρίς τη συγκατάθεση της νόμιμης κυβέρνησης και του λαού, ενώ στη συνέχεια θα ορκιστεί πρωθυπουργός της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης. Τη θέση του Τσολάκογλου θα καταλάβει για βραχύβιο διάστημα ο γερμανόφιλος καθηγητής μαιευτικής Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος, τον οποίο σύντομα θα διαδεχθεί το παλιό στέλεχος του Λαϊκού Κόμματος Ιωάννης Ράλλης. Οι κυβερνήσεις αυτές θα μείνουν στην ιστορία ως κυβερνήσεις ανδρεικέλων, ή δοσιλόγων.⁶⁰

Τα μέλη των κατοχικών κυβερνήσεων υπήρξαν φορείς αστικών αντιλήψεων και λειτούργησαν ως ανδρείκελα των Γερμανών κατακτητών, ως άμεσοι εντολοδόχοι και συνεργάτες χωρίς τη δυνατότητα χάραξης αυτόνομης πολιτικής. Ουσιαστικά ο Άξονας βασίστηκε στο οικοδόμημα του Μεταξά για να κυβερνήσει τη χώρα, ενώ η γερμανική βούληση τελούσε υπεράνω οποιασδήποτε νομιμότητας. Στη βιτρίνα τοποθετήθηκαν γηγενείς άνδρες, προκειμένου να υποδηλωθεί πως η πολιτική παράγονταν από Έλληνες.⁶¹

Πλην των δοσιλογικών κυβερνήσεων, στις γερμανικές δυνάμεις κατοχής έσπευσαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και τα ελάχιστα εθνικοσοσιαλιστικά σωματεία, τα οποία υπό την ηγεσία αφελών και αιθεροβαμόνων καιροσκόπων καταδίκασαν τους εαυτούς σε δυσάρεστες και επικίνδυνες καταστάσεις τόσο κατά τη διάρκεια, όσο και μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.⁶²

Η πιο γνωστή δοσιλογική ναζιστική οργάνωση που έδρασε στην Αθήνα την περίοδο της γερμανικής Κατοχής ήταν η «Εθνική Σοσιαλιστική Πατριωτική

---

⁶⁰ Για μία τεκμηριωμένη μελέτη σχετικά με τη φύση των ελληνικών δοσιλογικών κυβερνήσεων βλ. Νίκος Ζάικος, *Διεθνές δίκαιο και συνεργασία με τον εχθρό: η νομική φύση των κυβερνήσεων "ανδρείκελων" του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από την άποψη του διεθνούς δικαίου*, Εκδόσεις Αντώνη Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2006.

⁶¹ Σπύρος Παναγιώτου, «Ο αστικός πολιτικός χώρος στην Κατοχή. Από τη λήθη στο ιστορικό προσκήνιο», *Ιστορικά Θέματα*, 13 (Οκτώβριος 2015), 27.

⁶² Mark Mazower, «Συνεργασία: το ευρωπαϊκό πλαίσιο», στο: Ιάκωβος Μιχαηλίδης-Ηλίας Νικολακόπουλος-Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *«Εχθρός» εντός των Τειχών. Όψεις του δοσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σ. 26.

Οργάνωση» (ΕΣΠΟ), που ιδρύθηκε λίγο μετά τη γερμανική εισβολή το 1941. Η ΕΣΠΟ αναγνωρίστηκε από την πρώτη στιγμή από τις γερμανικές αρχές Κατοχής, οι οποίες την χρηματοδότησαν και της παραχώρησαν ένα τετραώροφο κτίριο στη συμβολή των οδών Πατησίων και Γλάδστωνος, κοντά στην περιοχή της Ομόνοιας, για τη στέγαση των γραφείων της.⁶³

Οι Γερμανοί προσπάθησαν να προσεταιριστούν το στελεχιακό δυναμικό της εθνικοσοσιαλιστικής οργάνωσης προκειμένου να το χρησιμοποιήσουν ως όργανό τους.⁶⁴ Στη βεράντα των γραφείων της οργάνωσης αναρτήθηκε η ελληνική σημαία, καθώς και οι σημαίες της Γερμανίας, της Ιταλίας και της Ιαπωνίας. Επίσης τοποθετήθηκε και μία πινακίδα, η οποία προέτρεπε τους Έλληνες να εγγραφούν «εις τους πρωτοπόρους της Νέας Τάξεως».⁶⁵

Πρώτος πρόεδρος και εκ των ιδρυτών της οργάνωσης υπήρξε ο Γεώργιος Βλαβιανός, τον οποίο αργότερα διαδέχθηκε ο γιατρός Σπύρος Στεροδήμος. Τα ηγετικά στελέχη της οργάνωσης ήταν φορείς της εθνικοσοσιαλιστικής ιδεολογίας και ανήκαν κυρίως στο χώρο της μεσαίας και αστικής τάξης. Την οργάνωση επίσης στελέχωναν και πρώην αξιωματικοί του στρατού, οι οποίοι είχαν γαλουχηθεί με τα φασιστικά ιδεώδη. Τα απλά μέλη της ΕΣΠΟ προέρχονταν κυρίως από το λούμπεν προλεταριάτο της εποχής, καθώς και από τον χώρο του υποκόσμου. Ακόμα στα μέλη της συγκαταλέγονταν και αρκετά παλαιά μέλη της «Εθνικής Οργάνωσης Νέων» (ΕΟΝ) του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά.

Η οργάνωση φιλοδοξούσε να αποτελέσει το φυτώριο του εθνικοσοσιαλισμού για τους Έλληνες και έτσι να μπορέσει να συμμετάσχει στη διακυβέρνηση της χώρας, με τοποθετήσεις στελεχών της σε καίριες θέσεις.⁶⁶

Στο πεδίο δράσης της οργάνωσης εντάσσονταν η προπαγάνδα υπέρ της «μητέρας του εθνικοσοσιαλισμού» Γερμανίας και των υπόλοιπων δυνάμεων του Άξονα και

---

⁶³ Αλέξανδρος Ζαούσης, *Οι δύο όχθες 1939-1945*, τόμ. 2, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1987, σ. 137.

⁶⁴ Σπύρος Μαρκεζίνης, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος (1936-1975)*, τόμ. 1, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα 1994, σ. 306.

⁶⁵ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *ΠΕΑΝ (1941-1945): Πανελλήνιος Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 2004, σ. 110.

⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 110.

εναντίον κομμουνιστών και Βρετανών. Στην οργάνωση λειτουργούσε επίσης και ομάδα κρούσης που διοικούταν από τον πρώην αξιωματικό του Βασιλικού Πολεμικού Ναυτικού Αχιλλέα Κοντοράτο. Μέλη της ΕΣΠΟ χρησιμοποιήθηκαν επίσης από τις γερμανικές μυστικές υπηρεσίες (GFP) και (SD), ως πράκτορες καθώς και ως όργανα για διάφορες αντισημιτικές εκδηλώσεις.⁶⁷

Η ΕΣΠΟ σε αντίθεση με άλλες εθνικοσοσιαλιστικές οργανώσεις διακρίθηκε λόγω της συστηματικής προπαγάνδας που διεξήγαγε για τον προσηλυτισμό και τη μεταφορά Ελλήνων εργατών σε εργοστάσια πολεμικής βιομηχανίας στη Γερμανία. Επίσης ένα ακόμα σημαντικό γεγονός για την ιστορία της δράσης της εν λόγω οργάνωσης αποτελεί και η προσπάθεια του ηγετικού της πυρήνα να οργανώσει μια ελληνική Λεγεώνα, η οποία μαζί με άλλους εθελοντές θα αποστέλλοταν στο Ανατολικό Μέτωπο με σκοπό να συνδράμει τον γερμανικό στρατό στις επιχειρήσεις εναντίον της ΕΣΣΔ.⁶⁸

Στις 20 Σεπτεμβρίου 1942 η αντιστασιακή οργάνωση «Πανελλήνιος Ένωσις Αγωνιζομένων Νέων» (ΠΕΑΝ), του απόστρατου αξιωματικού της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας Κώστα Περρίκου, ανατίναξε τα γραφεία της ΕΣΠΟ με αποτέλεσμα να βρουν το θάνατο 43 Γερμανοί στρατιώτες και 29 μέλη της ΕΣΠΟ, καθώς και να τραυματιστούν άλλοι τρεις στρατιώτες και 27 μέλη της οργάνωσης. Ανάμεσα στους τραυματίες ήταν και ο αρχηγός Σπύρος Στεροδήμος, ο οποίος πέθανε λίγες μέρες αργότερα.⁶⁹

Έπειτα από το θάνατο του Στεροδήμου, νέος επικεφαλής της οργάνωσης ανέλαβε ο εθνικοσοσιαλιστής και αντισημίτης γιατρός και συγγραφέας Αριστείδης Ανδρόνικος, ο οποίος υπήρξε ιδιαίτερα γνωστός στους φασιστικούς κύκλους της εποχής και

---

⁶⁷ Χονδροματίδης, *ό.π.*, σ. 64. Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμματα και σβάστικα. Η Ελλάδα της κατοχής και της αντίστασης 1941-1944*, τόμ. 2, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1988, σ. 359.

⁶⁸ Φλάισερ, *ό.π.*, σ. 359.

⁶⁹ Ζαούσης, *ό.π.*, σσ. 137-140. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 110. Μαρκεζίνης, *ό.π.*, σσ. 306-307. Chris Woodhouse, *Το μύλο της Έριδος*, Εξάντας, Αθήνα 1976, σσ. 56-57.

αργότερα ανέλαβε θέση υπουργού στην προδοτική «κυβέρνηση» Τσιρονίκου που είχε σχηματιστεί στη Βιέννη.⁷⁰

Παρά τις προσπάθειες της νέας ηγεσίας για την ενδυνάμωση της οργάνωσης και παρά την οικονομική στήριξη που εξακολουθούσε να λαμβάνει από τις γερμανικές αρχές Κατοχής, η δράση της ΕΣΠΟ ατόνησε. Η ανατίναξη των γραφείων της, ο σοβαρός τραυματισμός και ο θάνατος ενός σημαντικού αριθμού μελών της, είχαν ως αποτέλεσμα την αδρανοποίηση και σταδιακά τη διάλυση της.

Τρεις άλλες γερμανόφιλες εθνικοσοσιαλιστικές οργανώσεις που έδρασαν την περίοδο της Κατοχής στην πρωτεύουσα, ήταν η αντικομμουνιστική «Οργάνωση Εθνικών Δυνάμεων Ελλάδας» (ΟΕΔΕ), ο «Σύνδεσμος» (Bund-Μπουντ) και η «Ένωση Φίλων Χίτλερ» (ΕΦΧ), που ιδρύθηκε από γερμανόφιλους πρώην αξιωματικούς των σωμάτων ασφαλείας που δρούσαν ως πράκτορες των γερμανικών υπηρεσιών. Η ΟΕΔΕ ιδρύθηκε με σκοπό τη στρατολόγηση πρακτόρων για τις γερμανικές μυστικές υπηρεσίες και στεγαζόταν στην οδό Κατακουζηνού. Τα μέλη της είχαν εφοδιαστεί με γερμανικές ταυτότητες και αποτελούσαν μέλη του γερμανικού δικτύου αντικατασκοπίας. Τα γραφεία της ΟΕΔΕ ανατινάχτηκαν από την ΠΕΑΝ στις 15 Αυγούστου του 1942 ένα μήνα πριν την ανατίναξη της ΕΣΠΟ. Η Μπουντ ιδρύθηκε πριν την Κατοχή από τους αδελφούς Ανήγωρα και Ιωάννη Μπουρνιά ως πολιτική οργάνωση, ενώ στην πραγματικότητα υπήρξε κατασκοπευτικό και προπαγανδιστικό δίκτυο των Γερμανών στην Ελλάδα ελεγχόμενο από τη γερμανική πρεσβεία. Τα στελέχη της εν λόγω οργάνωσης πριν και κατά τη διάρκεια της Κατοχής ασχολούνταν με τη συλλογή πληροφοριών, την παρακολούθηση Εβραίων και την αντικομμουνιστική προπαγάνδα.⁷¹

Μικρότερης εμβέλειας σωματείο ήταν η «Οργάνωση Πρωτοπόρων Νέας Ευρώπης» (ΟΠΝΕ) που ιδρύθηκε το 1941 από επώνυμους αστούς και μικροαστούς των Αθηνών με στόχο τον προσηλυτισμό των Ελλήνων στο πλευρό των δυνάμεων του Άξονα. Τα περισσότερα μέλη της οργάνωσης ήταν ταυτόχρονα μέλη και σε άλλες

---

⁷⁰ Βάιος Καλογρηάς, «Μετά την Κατοχή: Η «Κυβέρνηση» των Ελλήνων Ναζί στη Βιέννη. Σεπτέμβριος 1944 - Απρίλιος 1945», *Ιστορία Εικονογραφημένη*, 540 (Ιούνιος 2013), 35.

⁷¹ Μαρκεζίνης, *ό.π.*, σσ. 305-306. Χονδροματίδης, *ό.π.*, σσ. 66-68. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 106. Ζαούσης, *ό.π.*, σ. 136.

οργανώσεις.⁷² Στην υπόλοιπη Ελλάδα ξεχώριζαν η «Εθνική Ένωσις η Ελλάς» (ΕΕΕ), η «Εθνικοσοσιαλιστική Οργάνωσις "Ο Νέος Ελληνισμός"» και το «Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα Μακεδονίας - Θράκης».

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως η ΕΕΕ ήταν μία αντιμοναρχική, αντικομμουνιστική, αντισυνδικαλιστική και αντισημιτική οργάνωση με παραστρατιωτικές δομές, που είχε ιδρυθεί στις 20 Ιανουαρίου του 1927 στη Θεσσαλονίκη. Η οργάνωση είχε διαλυθεί από το μεταξικό καθεστώς, αλλά επαναλειτούργησε λίγες μέρες μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τους Γερμανούς, όποτε και μετονομάστηκε σε «Εθνικόν και Σοσιαλιστικόν Κόμμα της Ελλάδος», συνεχίζοντας όμως να διατηρεί ως σύμβολό της το βυζαντινό δικέφαλο αετό με τα «3 Ε», συνεργαζόμενη με τις γερμανικές αρχές.⁷³

Τον ηγετικό πυρήνα της οργάνωσης αποτελούσαν άτομα της μικροαστικής τάξης της Θεσσαλονίκης, καθώς και αρκετοί απόστρατοι αξιωματικοί, όπως ο εθνικοσοσιαλιστής και παλιός βενιζελικός αξιωματικός Γεώργιος Πούλος.

Ο Πούλος φιλοδοξούσε κάποια μέρα να αναλάβει ηγετικό αξίωμα στον κρατικό μηχανισμό και να διαδραματίσει ρόλο *Φύρερ* στη μελλοντική εθνικοσοσιαλιστική κοινωνία. Υπήρξε επίσης ιδρυτής ενός μικρού εθελοντικού τάγματος (Poulos Verband) που πολέμησε ως το τέλος στο πλευρό του γερμανικού στρατού.

Λίγο πριν από το τέλος της Κατοχής, την αρχηγία της ΕΕΕ ανέλαβε ο καθηγητής Θεολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Βασίλειος Έξαρχος. Τα μέλη της οργάνωσης επιδίδονταν με ιδιαίτερο ζήλο στη διενέργεια προπαγάνδας κατά της Βρετανίας και υπέρ του Άξονα.⁷⁴ Στην οργάνωση πριν την Κατοχή είχε ενταχθεί και ο πρώην Γενικός Γραμματέας του ΚΚΕ Ελευθέριος Σταυρίδης, ο οποίος πέρασε στο στρατόπεδο του εθνικοσοσιαλισμού, εξελισσόμενος σε φανατικό διώκτη των παλιών

---

⁷² Χονδροματίδης, *ό.π.*, σ. 63.

⁷³ Σπράτος Δορδανάς, *Έλληνες Εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 51. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Η εμπειρία της Κατοχής*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σ. 266.

⁷⁴ Δορδανάς, *ό.π.*, σσ. 155-206. Βάιος Καλογρηάς, *Το Αντίπαλο Δέος, Οι εθνικιστικές οργανώσεις αντίστασης στην κατεχόμενη Μακεδονία (1941-1944)*, Εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 73-82.

του συντρόφων. Ο Σταυρίδης ανέλαβε θέση γραμματέα στην ΕΕΕ και τη διεύθυνση της εφημερίδας *Ακρόπολις*.⁷⁵

Η «Εθνικοσοσιαλιστική Οργάνωση "Ο Νέος Ελληνισμός"» ιδρύθηκε το 1943 στη Θεσσαλονίκη από τον καθηγητή μέσης εκπαίδευσης Αθανάσιο Παπαδόπουλο και λειτουργούσε ως οργάνωση διαφώτισεως και προσηλυτισμού της νεολαίας στις εθνικοσοσιαλιστικές αρχές. Μια άλλη εθνικοσοσιαλιστική κίνηση η οποία εκδηλώθηκε στη Δράμα το 1932 αλλά το 1941 μετακινήθηκε στη Θεσσαλονίκη ήταν το «Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα Μακεδονίας-Θράκης» με αρχηγό τον προσφυγικής καταγωγής, παλιό εθνικοσοσιαλιστή και καιροσκόπο, Γεώργιο Σπυρίδη, τον οποίο αργότερα διαδέχθηκε ο Γρηγόριος Παζιώνης, πρώην Δήμαρχος Δράμας και Νομάρχης Χαλκιδικής και στη συνέχεια Επιθεωρητής της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας. Λίγο πριν από την τελική ήττα των Γερμανών αμφότεροι στελέχωσαν την εξόριστη δοσιλογική «κυβέρνηση» Τσιρονίκου στην Αυστρία (Σεπτέμβριος 1944 - Απρίλιος 1945).⁷⁶

Αρκετά ηγετικά στελέχη εθνικοσοσιαλιστικών οργανώσεων των Αθηνών και της Θεσσαλονίκης, πέρα από τη συνεργασία τους με τις αρχές Κατοχής, «διέπρεψαν» και ως μαυραγορίτες, σχηματίζοντας τεράστιες περιουσίες. Εκμεταλλευόμενοι τις διώξεις κατά του εβραϊκού στοιχείου, ιδίως στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης όπου υπήρχε πολυάριθμη εβραϊκή κοινότητα, κατάφεραν να βγουν ιδιαίτερα ωφελημένοι, αφού μεγάλο μέρος των εβραϊκών περιουσιών περιήλθε στην κατοχή τους ως ανταμοιβή για τις πολύτιμες υπηρεσίες που πρόσφεραν στις δυνάμεις του Άξονα. Η κατάσχεση της κινητής και ακίνητης περιουσίας των Εβραίων από τους Γερμανούς και η μαζική εκτόπισή τους στα ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης, είχαν ως συνέπεια τη δημιουργία μιας ολιγάριθμης κοινωνικής και οικονομικής τάξης στην πόλη της Θεσσαλονίκης, η οποία αποτελούταν κατά κύριο λόγο από ένθερμους οπαδούς της ναζιστικής Γερμανίας, με γνωστότερο παράδειγμα αυτό του αντισημίτη πράκτορα της GFP και SD, Λάσκαρη Παπαναούμ. Η νέα αυτή τάξη διευρύνθηκε στη συνέχεια

---

⁷⁵ Ελεφάντης, *ό.π.*, σ. 40.

⁷⁶ IAM, Αρχείο Πρωτοδικείου, Σωματεία, Φάκ. 1935 (Α.Ε.Ε. Δικ. 1/10/1935), Καταστατικών Εθνικοσοσιαλιστικής Οργανώσεως "Ο Νέος Ελληνισμός", σ. 1. Ιάκωβος Χονδροματίδης, «Η «κυβέρνηση Τσιρονίκου» και οι Έλληνες χιτλερικοί της Βιέννης», *Ιστορία Εικονογραφημένη*, 540. (Ιούνιος 2013), σσ. 40-43. Δορδανάς, *ό.π.*, σσ. 57, 68-74, 78-79.

και από έναν μικρό αριθμό μελών του εμπορικού και επιχειρηματικού κόσμου αλλά και από δοσίλογους κρατικούς υπαλλήλους.⁷⁷

Η ενδυνάμωση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στον ελλαδικό χώρο προκαλούσε προβλήματα στη δράση των δυνάμεων κατοχής και των ελλήνων δοσίλογων, έτσι τον Ιούνιο του 1943 δημιουργήθηκαν από τον Ιωάννη Ράλλη τα Τάγματα Ασφαλείας, με κύριο στόχο την αντιμετώπιση των Ελασιτών και την άμυνα της υπαίθρου. Οι ταγματασφαλίτες, υπάγονταν διοικητικά στην κυβέρνηση Ράλλη και συγκεκριμένα στο Υπουργείο Εσωτερικών, παρόλα αυτά ενεργούσαν κατόπιν εντολών του Ανώτερου Διοικητή των SS και της Αστυνομίας στην Ελλάδα, αντιστράτηγου Walter Schimana.⁷⁸

Η δημιουργία των Ευζωνικών Ταγμάτων υπήρξε ένας από τους κύριους όρους που ο ίδιος ο Ράλλης έθεσε στους Γερμανούς προκειμένου να δεχθεί την πρωθυπουργία. Στόχος του ίδιου, όπως και των Θεόδωρου Πάγκαλου και Στυλιανού Γονατά που υπήρξαν υποστηρικτές της δημιουργίας αυτών των ένοπλων ομάδων ήταν «η ανάγκη να υπάρχουν τμήματα απολύτως εθνικιστικά δυνάμενα να αντιπαλαίσουν κατά των καταχθόνιων σκοπών του κομμουνισμού και να αναλάβουν την προστασία του κινδυνεύοντος κοινωνικού μας καθεστώτος» καθώς όπως πίστευε ο Ράλλης, ακόμα και η Χωροφυλακή «είχε υποστή κάπως την επίδραση των κομμουνιστών».⁷⁹

Τα Τάγματα Ασφαλείας στελεχώθηκαν σε μεγάλο βαθμό από πρώην αξιωματικούς του στρατού, οι οποίοι είτε εντάχθηκαν οικιοθελώς, είτε εκβιάστηκαν για να γλιτώσουν τη φυλακή ή το απόσπασμα. Παρά τις κοινές αντικομμουνιστικές θέσεις που μοιράζονταν, παρουσίαζαν αξιοσημείωτες ιδεολογικές διαφορές, με αποτέλεσμα να καλλιεργείται έτσι και ένας ανταγωνισμός μεταξύ τους. Από τη μια μεριά βρίσκονταν οι βενιζελικοί απότακτοι του 1935, οι οποίοι συσπειρώθηκαν γύρω από τον Πάγκαλο και τον Στυλιανό Γονατά και αποτελούσαν τον αρχικό πυρήνα των Ταγμάτων, ενώ από την άλλη οι βασιλόφρονες και οι μεταξικοί οι οποίοι, αν και

---

⁷⁷ Καλογρηάς, *ό.π.*, σσ. 57-72. Δορδανάς, *ό.π.*, σσ. 350-363.

⁷⁸ Μαρκεζίνης, *ό.π.*, σσ. 287-290. Φλάισερ, *ό.π.*, σ. 363. J. L. Hondros, «Η Μ. Βρετανία και τα ελληνικά Τάγματα Ασφαλείας, 1943-1944», στο: Χάγκεν Φλάισερ-Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, ΜΙΑΤΕ, Αθήνα 1984, σσ. 262-263.

⁷⁹ Μαρκεζίνης, *ό.π.*, σ. 290. Γεώργιος Ράλλης (επιμ.), *Ο Ιωάννης Ράλλης ομιλεί εκ τάφου*, χ.ε. Αθήνα 1947, σ. 58- 59.

άργησαν να προσχωρήσουν στο νέο σώμα, στην πορεία κατάφεραν να το θέσουν ολοκληρωτικά υπό τον έλεγχο τους.⁸⁰

Επικεφαλής των Ταγμάτων Ασφαλείας τέθηκε ο Μανιάτης φιλοβασιλικός συνταγματάρχης Διονύσιος Παπαδόγκονας. Οι απλοί ταγματασφαλίτες προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, από λούμπεν στοιχεία των πόλεων, καιροσκόπους, μικροαστούς, αγρότες και ορισμένους γερμανόφιλους, συμπαθούντες της κοσμοθεωρίας των κατακτητών.⁸¹ Τις ομάδες των ταγματασφαλιτών συμπλήρωναν εγκληματίες και άτομα του υποκόσμου, αντικομμουνιστές και πρώην στελέχη άλλων εθνικιστικών δοσιλογικών οργανώσεων, όπως τα υπολείμματα του ΕΣ «Ελληνικός Στρατός». Στενές σχέσεις με τα Τάγματα Ασφαλείας είχαν συνάψει επίσης πρώην μέλη του «ΕΔΕΣ Αθήνας» υπό την ηγεσία των Χαράλαμπου Παπαθανασόπουλου και Α. Παπαγεωργίου, οι οποίοι πρόδωσαν την οργάνωση και τους συντρόφους τους, περνώντας από το στρατόπεδο της αντίστασης σε αυτό της συνεργασίας.⁸²

Οι ταγματασφαλίτες ξεπερνούσαν τις 20.000 και ως την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1944, εμφανίζονταν ως η μόνη καλά εξοπλισμένη και οργανωμένη δύναμη στην Ελλάδα που ήταν σε θέση να αποτρέψει την κατάληψη της εξουσίας από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ.⁸³ Παρά τις όποιες προσπάθειες Γερμανών και «γερμανοτσολιάδων» να διαλύσουν τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ κάτι τέτοιο δεν επετεύχθη. Αντιθέτως οι σκληρές μάχες μεταξύ των μαχητών του ΕΛΑΣ και των Ταγμάτων Ασφαλείας είχαν ως αποτέλεσμα την συντριβή των τελευταίων ιδίως στην περιοχή της Πελοποννήσου προς τα τέλη του 1944 όπου τα Τάγματα Ασφαλείας υπέστησαν τεράστιες απώλειες.

---

⁸⁰ Χάγκεν Φλάισερ, «Νέα στοιχεία για τη σχέση Γερμανικών αρχών κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας», *Μνήμων*, 8 (Αθήνα, 1980-1982), σ. 191. Τάσος Κωστόπουλος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη*, Εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2005, σ. 27.

⁸¹ Ράλλης, *Ο Ιωάννης Ράλλης ομιλεί εκ τάφου*, ό.π., σ. 57. Φλάισερ, «Νέα στοιχεία για τη σχέση Γερμανικών αρχών κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας», ό.π., σ. 192.

⁸² Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)* τόμ. 1, Εκδόσεις Polaris, Αθήνα 2010, σσ. 413-417.

⁸³ Φλάισερ, «Νέα στοιχεία για τη σχέση Γερμανικών αρχών κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας», ό.π., σσ. 199-203. Hondros, «Η Μ. Βρετανία και τα ελληνικά Τάγματα Ασφαλείας, 1943-1944», ό.π., σ. 263.

Πεδίο δράσης των ταγματασφαλιτών αποτέλεσε κατά κύριο λόγο η Πελοπόννησος, η Αττική και τμήματα της Στερεάς Ελλάδας, ενώ οι όποιες απόπειρες για ίδρυση κρατικών Ταγμάτων Ασφαλείας στη Μακεδονία απερρίφθησαν από τους Γερμανούς, λόγω των βουλγαρικών αντιδράσεων.⁸⁴ Ομάδες παρόμοιες με τα Τάγματα Ασφαλείας έδρασαν επίσης στην Κρήτη, με πιο γνωστές την αντικομμουνιστική ΕΟΚ «Εθνική Οργάνωση Κρήτης», την ΑΟΚ «Αντικομμουνιστική Οργάνωση Κρήτης» και το Τάγμα Χωροφυλακής Χανίων του Δημήτριου Παπαγιαννάκη, το οποίο ανέλαβε να συνεχίσει το έργο το Γερμανού σφαγέα Fritz Schubert ο οποίος μετατέθηκε στη Μακεδονία και συνεργάστηκε με το Εθελοντικό Τάγμα του Πούλου. Το Τάγμα του Πούλου (Poulos Verband), που δεν βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της κατοχικής κυβέρνησης, οπλίζονταν, χρηματοδοτούνταν και συνεργαζόταν με τις γερμανικές αρχές και διαδραμάτισε ρόλο ανάλογο με εκείνο των Ταγμάτων Ασφαλείας, αρχικά ανήκε στη δικαιοδοσία της SD όμως αργότερα υπήχθη στο 2^ο Σύνταγμα Ειδικών Δυνάμεων Brandenburg της Abwehr διαπράττοντας σωρεία εγκλημάτων σε βάρος του άμαχου πληθυσμού της Μακεδονίας, στην ίδια περιοχή έδρασαν για ένα διάστημα και άλλες γερμανόφιλες ακροδεξιές ομάδες ένοπλων τυχοδιωκτών, όπως η «Εθνική Ελληνική Ασφάλεια Πόλεως Θεσσαλονίκης» του Αντώνιου Δάγκουλα και η «Πανελλήνιος Οργάνωσις Εθνικιστικών Ταγμάτων» (ΠΟΕΤ) του Αντωνίου Βήχου οι οποίες επιδόθηκαν με ιδιαίτερο ζήλο στη λαφυραγώγηση της υπαίθρου και στην τρομοκράτηση των κατοίκων μέσω της ένοπλης βίας.⁸⁵

Ακόμα μια κατηγορία ένοπλης ομάδας που κινήθηκε στη γκριζα ζώνη μεταξύ αντίστασης και δοσιλογισμού ήταν οι τουρκόφωνοι πόντιοι της Μακεδονίας, οι οποίοι έμειναν γνωστοί με το παρατσούκλι «Μπαφραλήδες».⁸⁶ Οι «Μπαφραλήδες»

---

⁸⁴ Αθανάσιος Χρυσοχόου, *Η Κατοχή Εν Μακεδονία. Οι Γερμανοί εν Μακεδονία 1941-1944*, τόμ. 5, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 358.

⁸⁵ Βλ. Δορδανάς, *ό.π.*, σσ. 155-192. Παναγιώτης Δημητράκης, *Οι Γερμανικές Μυστικές Υπηρεσίες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και της Κατοχής (1937-1945)*, Εκδόσεις Ενάλιος, Αθήνα 2009, σσ. 107-110. Επίσης, Δορδανάς, «Αντικομμουνιστές οπλαρχηγοί στη Γερμανοκρατούμενη Κεντρική Μακεδονία» στο: Νίκος Μαραντζίδης (επίμ.), *Οι άλλοι Καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2005, σσ. 63-111. Καλογρηάς, *ό.π.*, σσ. 82-100.

⁸⁶ Η κοινωνική αυτή ομάδα είχε μετακινηθεί από τον Δυτικό Πόντο έπειτα από την ανταλλαγή πληθυσμών και είχε εγκατασταθεί σχεδόν σε όλους τους νομούς της Μακεδονίας. Όπως και οι υπόλοιποι πρόσφυγες, διέθεταν ελληνική εθνική συνείδηση, ήταν φορείς της ελληνορθόδοξης πίστης και χαρακτηρίζονταν από έναν έντονο εθνικισμό ο οποίος συνέβαλε καθοριστικά στη δημιουργία ενός

στις αρχές της κατοχής εντάχθηκαν στα τμήματα της εθνικόφρονος αντικομμουνιστικής οργάνωσης «Υπερασπιστές Βορείου Ελλάδος» (ΥΒΕ), που αργότερα την διαδέχθηκε η «Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωσις» (ΠΑΟ). Ύστερα όμως από τη διάσπαση της τελευταίας το 1943, ένα τμήμα της οργάνωσης αυτονομήθηκε, συγκροτώντας με γερμανική βοήθεια τον «Εθνικό Ελληνικό Στρατό» (ΕΕΣ), με έδρα τη Θεσσαλονίκη, που φιλοδοξούσε να γίνει το αντίπαλο δέος του ΕΛΑΣ.⁸⁷ Μία ακόμα οργάνωση που κινούνταν στο ίδιο μήκος κύματος ήταν και η «Εθνική Αντικομμουνιστική Οργάνωση Κατερίνης, Πιερίων και Ολύμπου» γνωστή και ως (ΕΑΟ) στην οποία έδρασε ο γνωστός εθνικοσοσιαλιστής και συνεργάτης του Πούλου, Ξενοφών Γιοσμάς. Τα μέλη της ΕΑΟ στη συνέχεια συσπειρώθηκαν γύρω από τον Κυριάκο Παπαδόπουλο, γνωστότερο ως «Κισιά-Μπατζάκ» (Κοντοπόδης), έναν από τους ηγέτες του ΕΕΣ.⁸⁸ Ο λόγος της διάσπασης της ΠΑΟ και της ένταξης των τουρκόφωνων Ποντίων στον ΕΕΣ έγκειται στο γεγονός ότι οι τελευταίοι πέρα από τον έντονο αντικομμουνισμό που τους διακατείχε, επεδείκνυαν και έντονα αντιαγγλικά αισθήματα, τασσόμενοι καθαρά υπέρ μιας φανεράς συνεργασίας με τους Γερμανούς, σε αντίθεση με την κρυφή αγγλική στάση που κρατούσε η ΠΑΟ.⁸⁹ Έτσι πολύ σύντομα οι άνδρες του ΕΕΣ, υιοθετώντας τον χαρακτηρισμό του "εθνικόφρονα αντιστασιακού" πέρασαν στο αντίθετο στρατόπεδο λειτουργώντας στην πραγματικότητα ως "ωχρά απομίμηση της αντίστασης", φλερτάροντας περισσότερο με τη συνεργασία.

άρρηκτου δεσμού με τον βενιζελισμό, παρά τον ενταφιασμό της Μεγάλης Ιδέας. Αποτελούσαν σημαντικό τμήμα της εκλογικής βάσης της βενιζελικής παράταξης με αρκετούς από αυτούς να διαδραματίζουν ενεργό ρόλο τόσο στη σύγκρουση της τελευταίας με το φιλομοναρχικό Λαϊκό Κόμμα, όσο και στο αποτυχημένο στρατιωτικό κίνημα του 1935. Διέθεταν πολεμική εμπειρία καθώς από το 1916 έως το 1922 είχαν συγκροτήσει αντάρτικες ομάδες στην περιοχή του Πόντου αμυνόμενοι στις επιθέσεις των Τούρκων και ήταν φορείς ενός έντονου αλυτρωτικού εθνικισμού. βλ. Νίκος Μαραντζίδης, *Γιασασίν Μιλλέτ - Ζήτω το Έθνος. Προσφυγιά, Κατοχή και Εμφύλιος: Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του Δυτικού Πόντου*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2001, σσ. 39-55,87,102,110,119. Επίσης, Γεώργιος Μαυρογορδάτος, «Ο Διχασμός ως κρίση εθνικής ολοκλήρωσης», στο: Δ. Τσαούσης (επίμ.), *Ελληνισμός και ελληνικότητα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1983, σ. 76

⁸⁷ Χρυσόχου, *ό.π.*, σ. 241. Καλογρηάς, *ό.π.*, σσ. 296-320.

⁸⁸ Δορδανάς, *ό.π.*, σσ. 251-252.

⁸⁹ Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, *Η Ελληνική Αντίσταση 1941-1944, βάση των μυστικών αρχείων της Βέρμαχτ*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1964, σ. 50.

Ηγήτορες της παραστρατιωτικής αυτής ομάδας ανέλαβαν τρεις Πόντιοι με το ίδιο επώνυμο, ο Μιχαήλ Παπαδόπουλος γνωστός και ως «Μιχάλαγας» από τα Ίμερα Κοζάνης, ο Κυριάκος Παπαδόπουλος με το παρατσούκλι «Κισά-Μπατζάκ» από τον Κούκο Κατερίνης και ο Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος από τις Μουριές Κιλκίς.⁹⁰ Τα τμήματα του ΕΕΣ εξοπλίζονταν από τις γερμανικές αρχές και συμμετείχαν μαζί τους στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον του ΕΛΑΣ στην ύπαιθρο.⁹¹ Βασική ιδεολογική γραμμή όλων αυτών των οπλαρχηγών που αρέσκονταν να αυτοπροσδιορίζονται ως «καπεταναίοι», ήταν ο αγώνας για την εδαφική ακεραιότητα της Μακεδονίας έναντι του "κομμουνιστικού" και του βουλγαρικού κινδύνου.⁹² Η παραπάνω αιτιολογία δεν μπορεί να θεωρηθεί αβάσιμη, καθώς έπειτα από την παραχώρηση της διοίκησης της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης στους Βούλγαρους, οι τελευταίοι επιδίωξαν την προσάρτηση ολόκληρης της Μακεδονίας στη Βουλγαρία ή την αυτονόμησή της και τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου βουλγαρομακεδονικού κράτους. Εντούτοις παρατηρείται μία έντονη αντίφαση στην στάση των "εθνικιστών καπεταναίων", οι οποίοι κάποιες φορές αντί να μάχονται εναντίον των βουλγαρικών δυνάμεων, προτιμούσαν να αποφεύγουν τη σύγκρουση μαζί τους ή ακόμα και να συνεργάζονται κάποιες φορές με τμήματα του βουλγαρικού

---

⁹⁰ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τους Παπαδοπουλαίους βλ. Μαραντζίδης, *ό.π.*, σσ. 110, 119-120. Καλογρηάς, *ό.π.*, σσ. 252, 311-315. Επίσης Ιωάννης Κολιόπουλος, *Λεηλασία Φρονημάτων, Το Μακεδονικό Ζήτημα στην κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία*, τόμ. 1, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994.

⁹¹ Καλογρηάς, *ό.π.*, σσ. 299-304.

⁹² Οι εθνικιστές ένοπλοι υπήρξαν ιδιαίτερα καχύποπτοι και εχθρικοί απέναντι στον ΕΛΑΣ και τους κομμουνιστές γενικότερα. Αιτία αυτής της στάσης, υπήρξε η θέση που είχε αποδεχθεί το 1924 το νεοσύστατο ακόμα Κομμουνιστικό Κόμμα στο Τρίτο Έκτακτο Συνέδριο του ΣΕΚΕ(Κ), για «ενιαία και ανεξάρτητη Μακεδονία και Θράκη». Η γραμμή αυτή που υιοθετήθηκε κατόπιν πιέσεων της Κομμουνιστικής Διεθνούς και της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας, αναθεωρήθηκε το 1935, οπότε και εμφανίστηκε το σύνθημα περί «ισοτιμίας στις μειονότητες». Εντούτοις, η αρχική τοποθέτηση στο ζήτημα αποτέλεσε αρνητική κληρονομιά για το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα, η οποία είχε ως συνέπεια να δημιουργήσει μια έντονη καχυποψία για συμμαχίες με κινήματα του βαλκανικού και εξωβαλκανικού χώρου που επιδίωκαν την προσάρτηση ελληνικών μακεδονικών εδαφών. Έτσι, «με κίνδυνο υπεραπλούστευσης των συντελεστών του προβλήματος, μπορεί να υποστηριχθεί ότι σε πολλές περιπτώσεις ο κίνδυνος του κομμουνισμού και ο σλαβικός κίνδυνος συγγέονταν ή και ταυτίζονταν». Ευάγγελος Κωφός, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος κατά τα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης», Χάγκεν Φλάισερ-Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936 – 1944. Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση*, *ό.π.*, σσ. 437, 458.

στρατού προκειμένου να συγκρουστούν με τον ΕΛΑΣ,⁹³ κάτι τέτοιο επαναβεβαιώνεται και από απόρρητο έκθεση των μυστικών αρχείων της Βέρμαχτ του Σώματος Στρατού Θεσσαλονίκης της 5^{ης} Ιουλίου 1944 στο οποίο επισημαίνεται πως η συνεργασία Βουλγάρων και αντικομμουνιστών, «[...] κατά την καταπολέμησιν των κομμουνιστικών συμμοριών, δύναται να χαρακτηρισθεί ως ικανοποιητική».⁹⁴

Άλλη μια οργάνωση που έδρασε στο θεσσαλικό χώρο την περίοδο της Κατοχής ήταν ο «Εθνικός Αγροτικός Σύνδεσμος Αντικομμουνιστικής Δράσης» ή (ΕΑΣΑΔ). Ο ΕΑΣΑΔ ιδρύθηκε στο Βόλο και έκανε την εμφάνισή του στις αρχές Ιανουαρίου του 1944 ως μία ακροδεξιά οργάνωση με φασιστικό χαρακτήρα και παρόμοια δράση με εκείνη των Ταγμάτων Ασφαλείας. Έδρασε στους Νομούς Μαγνησίας, Λάρισας, Καρδίτσας και Τρικάλων ως το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, σε αργαστή συνεργασία με τους Γερμανούς και τα ΕΕΕ. Αρχικά η οργάνωση ήταν δεκαεπταμελής και πριν τη δράση της στη Θεσσαλία δρούσε για λογαριασμό των γερμανικών υπηρεσιών στην Αθήνα με έδρα το ξενοδοχείο Ακρόπολις στα Χαυτεία.⁹⁵ Τα μέλη του ΕΑΣΑΔ εξοπλιζόνταν από τους Γερμανούς και σε πολλές περιπτώσεις έφεραν γερμανικές στολές.

Αρχηγός της οργάνωσης ήταν ένας πρώην αξιωματικός της Χωροφυλακής, ο Δημήτριος (Τάκης) Μακεδών ή «Μαύρος» από τη Σκόπελο, ο οποίος υπήρξε ιδιαίτερα γνωστός για τον έντονο αντικομμουνισμό του, το βάνουσο χαρακτήρα του και τις σαδιστικές μεθόδους που χρησιμοποιούσε στα θύματα του.⁹⁶ Η οργάνωση αντλούσε τα μέλη της από ταγματасφαλίτες των Αθηνών, πρώην ένστολους, μικροαστούς αντικομμουνιστές και φασίστες της επαρχίας, φυσιογνωμίες του υποκόσμου, μέλη ληστρικών ομάδων, πρώην λεγεωνάριους και επίδοξους τυχολιόκτες που έβλεπαν τη συμμετοχή τους στο παραστρατιωτικό τμήμα του ΕΑΣΑΔ ως ένα μέσο απόκτησης ισχύος και εύκολου πλουτισμού.

---

⁹³ Βάσος Μαθιόπουλος, *Η Ελληνική Αντίσταση (1941-1944) και οι "Σύμμαχοι" όπως καταξιώνεται από τα επίσημα Γερμανικά αρχεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1980, σ. 516. Κωστόπουλος, *ό.π.*, σσ. 44-45.

⁹⁴ Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 88

⁹⁵ Σταύρος Παπαγιάννης, *Εθνικός Αγροτικός Σύνδεσμος Αντικομμουνιστικής Δράσης*, Εκδόσεις Σοκόλη, Αθήνα 2007, σσ. 18-20. Δημητράκης, *ό.π.*, σ. 115.

⁹⁶ Παπαγιάννης, *ό.π.*, σ. 20.

Οι Εασαδίτες, όπως έγιναν γνωστοί στη Θεσσαλία, έφεραν άσπρο περιβραχιόνιο ή φορούσαν δίκοχο με τα γράμματα "ΕΑΣΑΔ" και ο αριθμός τους ανήλθε στους πεντακόσιους περίπου. Βέβαια σε αυτούς πρέπει να συνυπολογίσει κανείς και πάρα πολλούς νέους που στρατολογήθηκαν βίαια στην οργάνωση χωρίς οι ίδιοι να το επιθυμούν. Οι «νεοσύλλεκτοι» οδηγούνταν με γερμανικά αυτοκίνητα στα γραφεία της οργάνωσης όπου «διαφωτιζόνταν» για το «πατριωτικό» καθήκον που έπρεπε να επιτελέσουν, πολεμώντας εναντίον του «κομμουνιστικού» ΕΛΑΣ. Σε πολλές περιπτώσεις αυτοί οι νέοι με την πρώτη ευκαιρία που έβρισκαν δραπέτευαν από τα Εασαδίτικα στρατόπεδα και αρκετοί από αυτούς εντάσσονταν στις τάξεις της Αντίστασης.⁹⁷

Ο ΕΑΣΑΔ συνεργαζόταν κατά καιρούς με άνδρες της ΕΕΕ στη Θεσσαλία, με πιο γνωστές περιπτώσεις αυτές της συμμορίας του Γρηγόρη Σούρλα, που έγινε γνωστή ως συμμορία των Σουρλαίων, του τρικαλινού εθνικοσοσιαλιστή Χρήστου Ματζούκα και άλλων φασιστικών στοιχείων.

[...] Οι συμμορίες του Μαντζούκα, του Κούγκουλου, του Μπιζή, του Τσαντούλα, των Σουρλαίων κ.α., ήταν στην ουσία συμμορίες "κατσαπλιάδων" και εγκληματιών, που συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς προκειμένου να χτυπήσουν τον ΕΛΑΣ, ο οποίος κυριαρχούσε στη Θεσσαλία και διέθετε τεράστια ερείσματα εντός του πληθυσμού. [...] Οι ομάδες αυτές πέρα από τη συνεργασία τους με τους κατακτητές, επιδίδονταν στους εκβιασμούς, στο πλιάτσικο και στα βασανιστήρια, [...] σε βιασμούς και σε δολοφονίες, [...] δεν υπολόγιζαν άνθρωπο, ήταν ο φόβος και ο τρόμος. Πολύς κόσμος υπέφερε εξ αιτίας τους».⁹⁸

---

⁹⁷ Στο ίδιο, σσ. 22-24.

⁹⁸ Ανδρέας Μπλατζώνης, *Σημειώσεις από τα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης*, Ανέκδοτες Ιστορικές Καταγραφές, Ιδιωτική Συλλογή.

1.3. Ακροδεξιές παρακρατικές οργανώσεις στην μετακατοχική περίοδο

Η ήττα των δυνάμεων του Άξονα και η απελευθέρωση της Ελλάδας στις 12 Οκτωβρίου του 1944 είχε ως συνέπεια το τέλος της δράσης για μεγάλο μέρος των ένοπλων δοσιλογικών ομάδων, οι αρχηγοί και τα μέλη των οποίων, βρέθηκαν ένα βήμα προ των αιθουσών των Ειδικών Δικαστηρίων Δοσιλόγων για να λογοδοτήσουν για τις πράξεις τους, λαμβάνοντας αφενός υπόψη τους τη δήλωση του Γεωργίου Παπανδρέου στον πανηγυρικό λόγο της απελευθερώσεως, ότι «η Εθνική Νέμεσις θα είναι αδυσώπητος».⁹⁹ Εντούτοις η δήλωση αυτή έμελε να αποτελέσει κενό γράμμα, καθώς η μεταχείριση που επιφυλάχθηκε στους έλληνες συνεργάτες των κατακτητών αποδείχθηκε σχετικά επιεικής. Η κρίση του Δεκεμβρίου στην Αθήνα και η ραγδαία επιδείνωση του πολιτικού κλίματος άλλαξαν τις προτεραιότητες και έστρεψαν το ενδιαφέρον της εξουσίας προς άλλες κατευθύνσεις.¹⁰⁰ Η κατάσταση αυτή αποδείχθηκε σωτήρια για τους δοσιλόγους, οι οποίοι την εκμεταλλεύτηκαν με τον καλύτερο τρόπο, στρεφόμενοι για ακόμα μια φορά εναντίον των Αριστερών, με σκοπό να τύχουν της επιείκειας του κράτους και να σβήσουν τα ίχνη τους. Κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, δεν ήταν λίγοι εκείνοι που στρατεύθηκαν στο πλευρό των βρετανικών και κυβερνητικών δυνάμεων δίνοντας μάχες εναντίον του ΕΛΑΣ.

Στις 11 Ιανουαρίου 1945 υπογράφηκε ανακωχή ανάμεσα στα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα και ένα μήνα αργότερα στις 12 Φεβρουαρίου 1945, έλαβε χώρα η συμφωνία της Βάρκιζας. Η συνθήκη μεταξύ άλλων προέβλεπε, αποκατάσταση των πολιτικών ελευθεριών, την διάλυση των αντάρτικων οργανώσεων και την παράδοση του οπλισμού του ΕΛΑΣ εντός δύο εβδομάδων, λύση του πολιτειακού με δημοψήφισμα μετά από ένα χρόνο και διενέργεια εκλογών, καθώς και αμνηστία των πολιτικών εγκλημάτων που είχαν διαπραχθεί από την αρχή της σύγκρουσης του Δεκεμβρίου του 1944 και μετά. Η αμνηστία δεν περιελάμβανε τα αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου, με αποτέλεσμα η παράλειψη αυτή να αποδειχθεί μοιραία, καθώς λόγω της ευκαμψίας του νόμου, ενώ η ηγεσία του ΕΑΜ δεν κινδύνευε να

---

⁹⁹ Γεώργιος Παπανδρέου, *Ο λόγος της απελευθερώσεως*, Ελληνικά Θέματα, Αθήνα 18 Οκτωβρίου 1944, σ. 18.

¹⁰⁰ Στράτος Δορδανάς, *Η Γερμανική στολή στη ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του δοσιλογισμού στη Μακεδονία, (1945-1947)*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2011, σ. 36.

υποστεί κυρώσεις, κάθε δραστηριότητα των αξιωματικών και των οπλιτών, μπορούσε να θεωρηθεί ποινικό αδίκημα, με συνέπεια οι τελευταίοι να υποστούν απηθείς διώξεις.¹⁰¹

Εντούτοις η συμφωνία αυτή δεν εφαρμόστηκε ποτέ, καθώς παρά το γεγονός ότι η Αριστερά φρόντισε τον πρώτο καιρό τουλάχιστον να σεβαστεί τις υποχρεώσεις της, οι κυβερνήσεις της Αθήνας, που αλληλοδιαδέχονταν η μία την άλλη κατά την περίοδο 1945-1946, δεν έσπευσαν να εκπληρώσουν τις δικές τους. Καλυπτόμενες πίσω από έναν όρο της συμφωνίας που αποτελούσε νομοθέτημα της δικτατορίας και τις εξουσιοδοτούσε να διατηρήσουν σε αναστολή και πρακτικά επ' αόριστον τις κυριότερες συνταγματικές εγγυήσεις των ελευθεριών, κυρίως στην ύπαιθρο, όχι μόνο δεν εξασφάλισαν την «απρόσκοπτη» άσκηση των δικαιωμάτων των πολιτών, αλλά ανέχθηκαν, την ανάπτυξη ενός κλίματος τρομοκρατίας εναντίον των οπαδών της Αριστεράς και κατόπιν των οπαδών της αβασίλευτης δημοκρατίας, οι οποίοι βρέθηκαν εκτεθειμένοι στην αυθαιρεσία των ένοπλων παρακρατικών ομάδων της Άκρας δεξιάς. Η κατάσταση αυτή, έλαβε τραγικές διαστάσεις και έγινε γνωστή, ως Λευκή τρομοκρατία.¹⁰²

Οι ακροδεξιές παρακρατικές συμμορίες, αποτέλεσαν ασύντακτες στρατιωτικές μονάδες, χωρίς πειθαρχία και συνοχή. Έδρασαν σε ολόκληρη τη χώρα, κυρίως σε περιοχές με έντονα φιλοεαμικά χαρακτηριστικά, όπου διέπρεψαν σε τρομοκρατικές ενέργειες σε βάρος χωρικών, σε εκβιασμούς εναντίον ευπόρων κατοίκων της επαρχίας,¹⁰³ καθώς και σε βιασμούς γυναικών.¹⁰⁴

Στη Θεσσαλία η συμμορία των Σουρλαίων έκανε και πάλι την εμφάνισή της, αυτή τη φορά εφοδιασμένη με αγγλικές στολές και οπλισμό. Η συμμορία δεν ξεπερνούσε τον αριθμό των 120 ατόμων και η δράση της ήταν παρόμοια με τα χρόνια της

---

¹⁰¹ Τσουκαλάς, *ό.π.*, σσ. 80-81.

¹⁰² Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974): όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σσ. 451-456.

¹⁰³ Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών (1945-1949)*, Αθήνα 1956, σ. 154.

¹⁰⁴ Την περίοδο μεταξύ Φεβρουαρίου 1945 και Μαρτίου 1946 καταγράφηκαν από την Επιτροπή Εθνικής Αλληλεγγύης 165 βιασμοί, ενώ σε πολλές περιπτώσεις, το κοινωνικό στίγμα, αλλά και ο φόβος μην επισύρουν χειρότερα αντίποινα, εξανάγκαζε τα περισσότερα θύματα σε σιωπή. Κώστας Κατσούδας «Η έμφυλη Λευκή Τρομοκρατία». *Εφημερίδα των Συντακτών*, 6 Μαρτίου 2016.

κατοχής, έχοντας την άτυπη υποστήριξη του βρετανού ταξίαρχου Έϊκενχεντ εισέβαλε στα χωριά της Μαγνησίας και της Λάρισας, όπου κακοποιούσε και τρομοκρατούσε όσους από τους κατοίκους είχαν φιλοεαμικά αισθήματα, ενώ στην πορεία από τις βίαιες ενέργειες των Σουρλαίων δεν ξέφυγε σχεδόν κανένας από τους κατοίκους της περιοχής που διέθετε δημοκρατικά φρονήματα.¹⁰⁵

Οι Σουρλαίοι διατηρούσαν επαφές με την οργάνωση «Ένωσις Βασιλοφρόνων Εθνικιστών Νέων» (EBEN) από τα Τρίκαλα, καθώς και με τη συμμορία του επίσης τρικαλινού Ηλία Τσαντούλα.

Η EBEN ιδρύθηκε λίγο μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, με κύριους εμπνευστές τους βασιλόφρονες πολιτευτές Κλέαρχο Κύρκο, Αθανάσιο Χαιρόπουλο και Δερβέναγα, οι οποίοι καθώς δεν ήθελαν να φαίνονται στην ηγεσία του σωματείου, ανέθεσαν τα οργανωτικά ζητήματα στους νεαρούς τρικαλινούς Τάκη Σίκο και Νίκο Παπαπολυμέρου, που ανέλαβαν θέση προέδρου και αντιπροέδρου αντίστοιχα. Η EBEN διατηρούσε γραφεία στην οικία Βαμβέτσου, επί των οδών Ασκληπιού και Βύρωνος στο κέντρο των Τρικάλων, ακόμα διέθετε συνδέσμους και πληροφοριοδότες σε διάφορα χωριά της περιοχής. Η οργάνωση συνεργαζόταν με το τμήμα πληροφοριών της εθνοφυλακής και είχε αναλάβει την συλλογή στοιχείων για τις κινήσεις των κομμουνιστών. Η ηγεσία του σωματείου είχε διαταχθεί επίσης να ελέγξει τις καταστάσεις των υποψηφίων που θα στελέχωναν τα δύο τάγματα στρατού της πόλης, προκειμένου να αποκλειστεί οποιαδήποτε συμμετοχή αριστερών. Οι Εβενίτες πραγματοποιούσαν κοινές δράσεις με την ομάδα του Τσαντούλα. Ανάμεσα στις ενέργειες τους περιλαμβάνονταν η διάλυση των γραφείων της εφημερίδας *Λαοκρατία*, η κλοπή του αρχείου του ΚΚΕ της πόλης, η διάλυση του φαρμακείου του ΕΑΜ και η κλοπή των φαρμάκων, όπως και η διάλυση του κενοταφίου που είχε δημιουργηθεί το 1946 στην πλατεία Ρήγα Φεραίου, στη μνήμη των Βελουχιώτη και Τζαβέλα, καθώς η ύπαρξη ενός τέτοιου μνημείου, κρίθηκε απαράδεκτη και προκλητική από τους εθνικόφρονες πολιτευτές, για την ευαισθησία του τρικαλινού λαού.¹⁰⁶

---

¹⁰⁵ Νίκος Καρκάνης, *Οι Δοσίλογοι της Κατοχής*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981, σσ. 30-34.

¹⁰⁶ Δημήτριος (Τάκης) Μ. Σίκος, «Μιλάει ένας εβενίτης», στο: Μαρούλα Κλιάφα (επίμ.), *Σιωπηλές Φωνές. Μαρτυρίες Θεσσαλών για τον 20^ο αιώνα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2000, σσ. 117-180.

Ο Ηλίας Τσαντούλας με καταγωγή από το Κεφαλόβρυσο Τρικάλων υπήρξε πρώην ποινικός κρατούμενος, στέλεχος της ΕΕΕ και ένοπλος δοσίλογος, με πλούσια δράση στο ενεργητικό του. Μετά τα Δεκεμβριανά εμφανίστηκε πάλι στο προσκήνιο, δίνοντας στη συμμορία του την ονομασία «Τάγμα Βασιλέως Γεωργίου Β΄» και εφοδιάζοντας τα μέλη της με όπλα και ταυτότητες, ξεκινώντας έτσι την τρομοκρατική του δράση. Οι παρακρατικοί διέθεταν στην κατοχή τους ιταλικές αραβίδες, που είχε αποκτήσει ως λάφυρα ο ΕΛΑΣ στην περίοδο της Κατοχής και είχε παραδώσει με τη συμφωνία της Βάρκιζας. Όπως επισημαίνει και η Λη Σαράφη «τα εν λόγω όπλα είτε μοιράστηκαν στις συμμορίες με «άνωθεν» εντολή, είτε υπήρχε κάποια πρόσβαση στις στρατιωτικές αποθήκες όπου φυλάσσονταν». Έτσι το Τάγμα Βασιλέως Γεωργίου Β΄ σε στενή συνεργασία με την Εθνοφυλακή και τη Χωροφυλακή προχώρησε σε σειρά συλλήψεων με κατασκευασμένο κατηγορητήριο, βασανισμών και δολοφονιών σε βάρος αντιστασιακών και των οικογενειών τους, υπό την ανοχή του κρατικού μηχανισμού. Εκτός από το Τάγμα Βασιλέως Γεωργίου Β΄, και την EBEN, την περίοδο της Λευκής Τρομοκρατίας στην ευρύτερη περιοχή των Τρικάλων έδρασαν και άλλες ακροδεξιές συμμορίες πρώην δοσιλόγων όπως του Σκρέκα από τη Μεγάρχη καθώς και των Λαδιά, Σταμούλη, Καλαμπαλίκη, Μπιζή, Γιαννάκα, Παπακόφα, Βελέντζα, Κουκουμτζή και Μαϊμάνη.¹⁰⁷ Τα μέλη των παραπάνω συμμοριών προέρχονταν κυρίως από τα καμποχώρια της περιοχής και στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν άτομα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου που επιθυμούσαν να συνεχίσουν να ασκούν εξουσία στον τόπο τους, με τον ίδιο τρόπο που το έπρατταν και κατά την κατοχική περίοδο.

Στη βόρεια Ελλάδα ήδη από τις πρώτες μέρες του 1945 συμμορίες παρακρατικών είχαν πραγματοποιήσει σειρές τρομοκρατικών ενεργειών σε βάρος πρώην αντιστασιακών. Στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και συγκεκριμένα στην περιοχή της Καβάλας έδρασαν οι συμμορίες των Βαγγέλη και Κάππα.¹⁰⁸ Εντούτοις πιο ξακουστές για την δράση τους έμειναν οι συμμορίες των Αντών Τσαούς και Μιχάλαγα και των υπόλοιπων τουρκόφωνων πρώην δοσιλόγων, οι οποίοι

---

¹⁰⁷ Λη Σαράφη, «Η «Λευκή Τρομοκρατία» Μοχλός Σύνθλιψης του Αντιστασιακού Φρονήματος. Ο Νόμος Τρικάλων το 1945», στο: Ηλίας Νικολακόπουλος-Άλκης Ρήγος-Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949)*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σσ. 166-173. Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, σ. 154. Καρκάνης, *ό.π.*, σ. 40.

¹⁰⁸ Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, σ. 154.

επανεξοπλίστηκαν και συνεργαζόμενοι με τα ελληνικά σώματα ασφαλείας άρχισαν λαμβάνουν μέρος στο αγώνα εναντίον των δυνάμεων της αριστεράς.

Ο Αντών Τσαούς οργάνωσε ένα σώμα που έφερε το όνομα του και έδρασε στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονία και της Θράκης. Η ομάδα του όπως και οι υπόλοιπες ομάδες των τουρκόφωνων λειτούργησαν κυρίως σε τοπικό επίπεδο, αν και είχαν ένα σχετικό βαθμό αυτονομίας στη δράση τους, βρίσκονταν σε στενή συνεργασία με το στρατό και τη χωροφυλακή. Η βία ήταν ένα από τα κυρίαρχα στοιχεία αυτών των ομάδων, άλλες φορές ως ένα μέσο πίεσης, άλλες ως μέσο εκφοβισμού και άλλες για αντεκδίκηση.¹⁰⁹

Στην Πελοπόννησο και συγκεκριμένα στη Λακωνία έδρασε η συμμορία του Μαγγανά, ενώ στην Καλαμάτα οι παρακρατικοί συσπειρώθηκαν γύρω από τους Κατσαρέα, Γερακάρη και Καμαρινέα, στη Λαμία έδρασε η παρακρατική συμμορία του Βουρλάκη, ενώ στην Ήπειρο αντίστοιχο ρόλο ανέλαβαν οι ομάδες των Καλιοδημήτρη, Μπαλούμπα, Πανταλέων και Κάτσιου.¹¹⁰

Στην υπόλοιπη Ελλάδα ξεχώρισαν διάφορες ακροδεξιές οργανώσεις βασιλοφρόνων με πιο γνωστές την «Οργάνωση Βασιλοφρόνων Αγωνιστών» (ΟΒΑ), την «Εθνικοκοινωνική Επανάσταση» (ΕΕ) του Νικολάου Αντωνακέα, την (ΡΑΝ) του υποστράτηγου της Χωροφυλακής Παναγιώτη Σπηλιωτόπουλου και την «Χ» του κυπριακής καταγωγής αντισυνταγματάρχη Γεωργίου Γρίβα.

Η «Χ» ιδρύθηκε το 1941 ως «Στρατιωτική Οργάνωση Γρίβα», στα τέλη όμως του 1942 με αρχές του 1943 μετονομάστηκε σε «Οργάνωση Χ» με έδρα το Θησείο, διέθετε στρατιωτική δομή και πρέσβευε μια εθνικιστική ακροδεξιά ιδεολογία με αντιεαμικά και φιλομοναρχικά χαρακτηριστικά, δρώντας κατά κύριο λόγο στο χώρο της πρωτεύουσας καθώς και σε τμήματα της νότιας και δυτικής Ελλάδας. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής ο Γρίβας έσπευσε να προσφέρει τις υπηρεσίες του στη γερμανική Βέρμαχτ, με το γερμανικό επιτελείο όμως να αρνείται χρησιμοποιώντας

---

¹⁰⁹ Νίκος Μαραντζίδης, «Εθνοτικές διαστάσεις του Εμφυλίου Πολέμου: Η περίπτωση των τουρκόφωνων ποντίων καπεταναίων της Μακεδονίας», στο: Ηλίας Νικολακόπουλος, Άλκης Ρήγος, Γρηγόρης Ψαλλίδας (επίμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949)*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σσ. 218-219.

¹¹⁰ Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, σ. 154. Καρκάνης, *ό.π.*, σ. 40.

αρκετά υποτιμητικούς όρους για τον ίδιο,¹¹¹ έτσι η «Χ» κινήθηκε σε μια γκρίζα ζώνη, λειτουργώντας κατά κύριο λόγο σαν παραστρατιωτική οργάνωση που δεν επιθυμούσε να μαζικοποιηθεί καθώς κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε πιο στενές σχέσεις με τις κατοχικές δυνάμεις από όσες ήθελε να έχει, εντούτοις διατηρούσε επαφές με τα Τάγματα Ασφαλείας και λίγο πριν την απελευθέρωση ενσωμάτωσε σημαντικό αριθμό ταγματاسφαλιτών και δοσίλογων στο εσωτερικό της. Στην οργάνωση εντάσσονταν διάφορα ακροδεξιά και βασιλόφρονα στοιχεία, νεαροί γόννοι αστών και μικροαστών της πρωτεύουσας, πρώην μέλη της ΕΟΝ καθώς και κάποιοι ευέλπιδες. Διέθετε δομή και στελέχωση στρατιωτικής μονάδας, με αρχηγό, υπαρχηγό, επιτελάρχη και τρία «Γραφεία Επιχειρήσεων», ενώ ως το καλοκαίρι του 1944 με την οργάνωση είχαν συνδεθεί με οποιοδήποτε τρόπο, πάνω από 201 αξιωματικοί όλων των βαθμών.¹¹² Όπως επισημαίνει και ο παλιός χίτης και στέλεχος της 21^{ης} Απριλίου Νικόλαος Φαρμάκης, «βασικός στόχος της Χ ήταν να αποκτήσουμε τέτοια δύναμη ώστε να εμποδίσουμε το ΕΑΜ να καταλάβει την Αρχή μετά την αποχώρηση των Γερμανών».¹¹³ Η οργάνωση, όπως και οι υπόλοιπες συναφείς οργανώσεις, λάμβανε

---

¹¹¹ Χάγκεν Φλάισερ, «Επαφές μεταξύ των γερμανικών αρχών κατοχής και των κυριότερων οργανώσεων της ελληνικής αντίστασης. Ελιγμός ή συνεργασία;» στο: Γιάννης Ιατρίδης (επίμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 92.

¹¹² Σπύρος Μαρκέτος, «Η ελληνική Άκρα Δεξιά τη δεκαετία του 1940» στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ (επίμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος-Παλινόρθωση 1945-1952*, τόμ. Δ2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σσ. 298-299, 301. Ιάσωνας Χανδρινός, «Η οργάνωση Χ στην Κατοχή και στα Δεκεμβριανά», *Ιστορικά Θέματα*, 28 (Φεβρουάριος 2016), 87.

¹¹³ Παναγιώτης Λιάκος, «Οργάνωση Χ Γεωργίου Γρίβα. Συνέντευξη με το παλιό στέλεχος της «Χ» Νικόλαο Φαρμάκη». *Δημοκρατία* 9 Δεκεμβρίου 2012. Τον Νοέμβριο του 1943, ο Γεώργιος Γρίβας και οι Χαράλαμπος Παπαθανασόπουλος του «ΕΔΕΣ Αθήνας», Μιχάλης Αντωνόπουλος της «Εθνικής Δράσης», Ηλίας Διαμέσης του «ΕΔΕΜ», Πλευράκης της «ΕΚΟ», Μιχάλης Κιουρτσόγλου της «Τρίαινας», Κωνσταντίνος Βεντήρης της «ΡΑΝ» και ο ταγματάρχης Δημήτριος Σειραδάκης της Υπηρεσίας Πληροφοριών της δοσίλογικής κυβέρνησης, υπέγραψαν μυστικό πρωτόκολλο συνεργασίας, που έθετε τις οργανώσεις τους υπό τις διαταγές του Γενικού Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής. Η σύσκεψη που έγινε με την συμμετοχή του νεοζηλανδού αξιωματικού Donald Stott, είχε ως στόχο να δημιουργήσει μια δυνατή αντικομμουνιστική ομάδα που θα προσπαθούσε να αποτρέψει τον έλεγχο της πρωτεύουσας από το ΕΑΜ. Ο ίδιος αξιωματικός λίγες μέρες αργότερα έλαβε μέρος σε συζητήσεις με αξιωματούχους της «Gestapo» στο σπίτι του κατοχικού δημάρχου Αθηνών Άγγελου Γεωργάτου, για την σύναψη σιωπηρής συμφωνίας που θα στρεφόταν βραχυπρόθεσμα κατά του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και μακροπρόθεσμα κατά της σοβιετικής διείσδυσης στα Βαλκάνια. βλ. Χρήστος Ζαλοκώστας, *Το Χρονικό της Σκλαβιάς*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1967, σσ. 231-233. Επίσης, Χάγκεν Φλάισερ,

οικονομική στήριξη από κεφαλαιούχους της πρωτεύουσας με επικεφαλής τον Αντώνη Μπενάκη, για την αγορά πολεμικού υλικού.¹¹⁴

Μετά την απελευθέρωση και συγκεκριμένα από τη Βάρκιζα και έπειτα η «Χ» αποτέλεσε την οργάνωση με την πιο πλούσια δράση και τα περισσότερα μέλη συγκριτικά με τις υπόλοιπες ακροδεξιές αντικομμουνιστικές οργανώσεις της εποχής. Η απότομη αύξηση των μελών της είχε ως συνέπεια την εγκατάλειψη της στρατιωτικής της δομής και την εξέλιξη της σε μια χαλαρή συνομοσπονδία άτακτων συμμοριών, οι οποίες, λαμβάνοντας αρχικά οπλισμό από τους γερμανούς και στην πορεία από τους βρετανούς, ξεκίνησαν να δραστηριοποιούνται δυναμικά μέσω δολοφονιών και άλλων βίαιων ενεργειών εναντίον της εαμικής πτέρυγας και των μη βασιλοφρόνων δημοκρατικών στοιχείων, καθ όλη την περίοδο της Λευκής τρομοκρατίας.¹¹⁵

Σύμφωνα με έκθεση της Βρετανικής Στρατιωτικής Μυστικής Υπηρεσίας (M13) το Μάρτιο του 1946 η συνολική δύναμη της «Χ» ανέρχονταν σε 50.000 άνδρες από τους οποίους 25.000 ήταν ένοπλοι.¹¹⁶

Ως αποτέλεσμα της δράσης και των βίαιων ενεργειών των παρακρατικών συμμοριών, στις 5 Ιουνίου 1945 οι πολιτικοί αρχηγοί των κομμάτων του κέντρου που αποτελούνταν από τους Πλαστήρα, Τσουδερό, Σοφούλη, Καφαντάρη και Μυλωνά υπέγραψαν καταγγελτικό υπόμνημα στο οποίο μεταξύ άλλων τόνιζαν:

«η εγκαθιδρυθείσα μετά το κίνημα του Δεκεμβρίου εις ολόκληρον την χώραν τρομοκρατία της άκρας δεξιάς επεκτείνεται καθημερινώς, έχει δε

«Υπόθεση Don Stott»: πρελούντιο για μια ξεχωριστή αγγλογερμανική ειρήνη», στο: Μάριον Σαράφη (επίμ.), *Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο πόλεμο*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1982, σσ. 153-168.

¹¹⁴ Εμμανουήλ Τσουδερός, *Ιστορικό Αρχείο (1941-1944)*, τόμ. Γ1, Έκθεση Βέργα (Κ. Βεντήρη), ΓΑ/Ε-17 (25), «Γενική έκθεση περί της εσωτερικής καταστάσεως της χώρας. Η κοινή γνώμη και ο εθνικός αγών», 16 Δεκεμβρίου 1943, Εκδόσεις Φυτράκη, Αθήνα 1990, σ. 746.

¹¹⁵ Φλάισερ, *Στέμματα και σβάστικα, ό.π.*, σ. 36. Eddie Myers, *Η ελληνική περιπλοκή. Οι Βρετανοί στην κατεχόμενη Ελλάδα*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1975, σ. 269. Σόλων Γρηγοριάδης, *Δεκέμβριος 1944. Το ανεξήγητο λάθος*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2010, σ. 57. Μαρκέτος, *ό.π.*, σσ. 300-302. Το μεγαλύτερο κύμα βίας και τρομοκρατίας από την «Χ» στην μετά Βάρκιζα εποχή διεξήχθη το 1946 και συγκεκριμένα την περίοδο του "κάλπικου" δημοψηφίσματος για την επάνοδο του βασιλιά Γεωργίου Β΄ στην Ελλάδα, όπου οι χίτες κυριολεκτικά οργίασαν.

¹¹⁶ Heinz Richter, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1997, σ. 452.

προσλάβει ήδη έκτασιν και βιαιότητα καθιστώνσαν αφόρητον την ζώην των μη βασιλοφρόνων πολιτών και αποκλείουσιν οιανδήποτε σκέψιν διεξαγωγής ελεύθερου δημοψηφίσματος ή εκλογών. Αι τρομοκρατικά οργανώσεις της άκρας δεξιάς, των οποίων αι κυριώτεροι είχαν οπλισθή εν μέρει υπό των Γερμανών και παντοιοτρόπως συνεργάσθησαν μετ' αυτών, όχι μόνον δεν αφωπλίσθησαν, όχι μόνον δεν διώκονται αλλά αναφανδόν συμπράττουν με τα όργανα της τάξεως προς τελείαν κάθε δημοκρατικής πνοής κατάπνιξιν [...]».¹¹⁷

Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί και ο Πολυμέρης Βόγλης, οι παραστρατιωτικές ομάδες λειτούργησαν ως υποκατάστατο του κρατικού μηχανισμού που ακόμα βρισκόταν υπό συγκρότηση στην ύπαιθρο και ανέλαβαν τη βίαη καταστολή της Αριστεράς. Σταδιακά, όμως, και καθώς η χώρα όδευε προς τον εμφύλιο, ο κρατικός μηχανισμός θα γίνει ο αποκλειστικός φορέας της καταστολής και του κοινωνικού αποκλεισμού στην ύπαιθρο.¹¹⁸

Έτσι τα τάγματα της Εθνοφυλακής, σε αγαστή συνεργασία με τους παρακρατικούς και τη Χωροφυλακή, θα παίξουν σημαντικό ρόλο στην τρομοκράτηση των κατοίκων τόσο την περίοδο της Λευκής τρομοκρατίας, όσο και κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Η πρώτη απόπειρα συγκρότησης τέτοιων σωμάτων έγινε μετά την Απελευθέρωση και τα Δεκεμβριανά. Η στελέχωση αυτών των ταγμάτων αρχικά γινόταν με άνδρες παλαιότερων κλάσεων και αξιωματικούς που απέφυγαν κατά κάποιο τρόπο να ενταχθούν στις τάξεις της Αντίστασης και των Ταγμάτων Ασφαλείας. Παρόλα αυτά, από τα Δεκεμβριανά και έπειτα η Εθνοφυλακή άνοιξε τις πύλες της σε όλα εκείνα τα στοιχεία που είχαν συνεργαστεί με τον κατακτητή και είχαν κριθεί ικανά να στρατευθούν στο αγώνα εναντίον της αριστεράς.¹¹⁹

---

¹¹⁷ Νίκος Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2015, σ. 143.

¹¹⁸ Πολυμέρης Βόγλης, «Η κοινωνία της υπαίθρου στα χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου» στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ (επίμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος-Παλινόρθωση 1945-1952*, τόμ. Δ1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 347.

¹¹⁹ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949)* τόμ. 1, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001, σσ. 219-220.

Σύμφωνα με τον Δημήτριο Ζαφειρόπουλο, από τον Δεκέμβριο του 1944, δηλαδή κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών έως και τον Μάρτιο του 1945 λίγο μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, πραγματοποιήθηκε η συγκρότηση τριών στρατιωτικών διοικήσεων Εθνοφυλακής, τριών διοικήσεων μεραρχιών Εθνοφυλακής, δεκατριών ταξιαρχιών Εθνοφυλακής και 65 ταγμάτων, η οργάνωση των οποίων συνεχίστηκε μέχρι τον Μάρτιο του 1946.¹²⁰ Η Χωροφυλακή συνεισέφερε και αυτή με τη σειρά της στο σκηνικό βίας και τρομοκρατίας που είχε στηθεί εναντίον του εαμικού στοιχείου στην μετακατοχική περίοδο. Στη διάρκεια της Κατοχής είχε χρησιμοποιηθεί από τις δοσιλογικές κυβερνήσεις για την καταπολέμηση του αντιστασιακού κινήματος, πράγμα που είχε ως συνέπεια τον στιγματισμό της. Αν και κατά την Απελευθέρωση διέθετε σχετικά μικρή δύναμη, λόγω της απόφαση της κυβέρνησης για ανασυγκρότηση του σώματος λόγω του δοσιλογικού παρελθόντος αρκετών μελών της, στην πορεία, σχεδόν όλοι οι πρώην δοσίλογοι χωροφύλακες επέστρεψαν στην ενεργό υπηρεσία. Το σώμα αυτό διαδραμάτισε ενεργό ρόλο, ιδίως την περίοδο των Δεκεμβριανών όπου "δοξάστηκε" στις μάχες εναντίον του ΕΛΑΣ στην πρωτεύουσα, έχοντας τις πιο βαριές απώλειες, σε σχέση με τα υπόλοιπα κυβερνητικά ένοπλα σώματα. Μετά τη Βάρκιζα, οι δυνάμεις της έφθασαν να αριθμούν περίπου τους 9.750 αξιωματικούς και οπλίτες, από τους οποίους 4.500 υπηρετούσαν στο χώρο της πρωτεύουσας. Τον Ιούνιο του 1945 ενισχύθηκε με πρόσκληση εφεδρικών κλάσεων και έφθασε τις 27.000 άνδρες, από τους οποίους 14.000 διατέθηκαν στη Βόρεια Ελλάδα. Το φθινόπωρο του 1946 από τις δυνάμεις των συμπτυχθέντων σταθμών Χωροφυλακής της υπαίθρου συγκροτήθηκαν μονάδες κρούσης, υπό την επωνυμία, «Λόχοι Κυνηγών», οι οποίοι στην πορεία αναπτύχθηκαν σε 20 τάγματα Χωροφυλακής. Η αδυναμία όμως όλων αυτών των δυνάμεων να αστυνομεύσουν επαρκώς, είχε ως συνέπεια σε πολλές περιπτώσεις να καταφεύγουν στη συνεργασία με διάφορες παρακρατικές ομάδες, οι οποίες υπό την ανοχή ή ακόμα και με τη συνεργασία των ανδρών της Χωροφυλακής προέβησαν σε σωρεία βίαιων ενεργειών, ληστειών και δολοφονιών πολλών αθώων πολιτών.¹²¹

---

¹²⁰ Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, σ. 79.

¹²¹ Μαργαρίτης, *ό.π.*, σσ. 222-226. Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, σσ. 83-84. Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)*, τόμ. 2, Εκδόσεις Polaris, Αθήνα 2010, σ. 82.

Ο αριθμός των δολοφονηθέντων της περιόδου της Λευκής τρομοκρατίας ξεπέρασε τις 1.289 (953 από ακροδεξιές συμμορίες, 250 από την Εθνοφυλακή, 82 από την Χωροφυλακή, 4 από τις βρετανικές δυνάμεις). Οι τραυματίες ανήλθαν σε 6.681, ενώ καταστράφηκαν επίσης 447 γραφεία του ΕΑΜ σε όλη την Ελλάδα και οι περιουσίες 18.767 ατόμων.¹²²

Τα σκληρά χτυπήματα και οι διώξεις που δεχόταν το εαμικό και φιλοεαμικό στοιχείο στο εσωτερικό της χώρας από την άκρα δεξιά και τις δυνάμεις των σωμάτων ασφαλείας είχε σαν συνέπεια μία στροφή στις πολιτικές επιλογές της αριστεράς που σιγά, σιγά οδήγησαν στην ένοπλη εξέγερση.¹²³

Η επίθεση της ομάδας του Αλέξη Ρόσιου στο Σταθμό Χωροφυλακής Λιτόχωρου Ολύμπου στις 30 Μαρτίου 1946 έπειτα από εντολή της ηγεσίας του ΚΚΕ, έδωσε και επίσημα την αφορμή για την έναρξη ενός αιματηρού εμφυλίου πολέμου.

Από το φθινόπωρο του 1946, εκτός από τη δράση των ένοπλων ακροδεξιών παρακρατικών συμμοριών στην ελληνική ύπαιθρο, άρχισε να επεκτείνεται η δράση παραστρατιωτικών ένοπλων δυνάμεων και σχηματισμών οι οποίες υπό την ανοχή της διοίκησης είχαν μετατραπεί σε κράτος εν κράτη. Οι ομάδες αυτές συγκροτήθηκαν υπό την επωνυμία «Μονάδες Ασφάλειας Υπαίθρου» (ΜΑΥ) και «Μονάδες Αποσπασμάτων Διώξεων» (ΜΑΔ) και βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Τα μέλη τους στρατολογούνταν κατά κύριο λόγο από κατοίκους χωριών της περιφέρειας και ήταν επιφορτισμένα σε συνεργασία με τα τάγματα της Εθνοφυλακής και της Χωροφυλακής για τη φύλαξη των οικισμών καθώς και για την καταδίωξη των αντάρτικων ομάδων του ΔΣΕ. Οι ΜΑΔ διέθεταν στρατιωτική δομή, πείρα και υπήρξαν ιδιαίτερα πειθαρχημένοι, πολλοί δε εξ αυτών είχαν υπηρετήσει ως αξιωματικοί ή υπαξιωματικοί της εφεδρείας, ενώ άλλοι ήταν εν ενεργεία. Έδρασαν κατά κύριο λόγο στην Ήπειρο, όπου στην πλειοψηφία τους αποτελούνταν από παλιούς οπαδούς του ΕΔΕΣ, καθώς και στη Βόρεια Θεσσαλία, και τη Στερεά Ελλάδα. Δυνάμεις των ΜΑΔ έδρασαν επίσης και στις Σέρρες καθώς και σε άλλες

---

¹²² David Close, «Η ανοικοδόμηση του κράτους της Δεξιάς», στο: David Close (επίμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1943-1950). Μελέτες για την πόλωση*, Εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ. 121.

¹²³ Για μια αντικειμενική εκτίμηση των γεγονότων βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη Επανάσταση. Η κοινωνική δυναμική του εμφυλίου πολέμου*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014.

πόλεις της Βόρειας Ελλάδας. Οι ΜΑΥδες από την άλλη πλευρά οργανώθηκαν με σκοπό την περιφρούρηση και την απαγόρευση κάθε κομμουνιστικής δραστηριότητας στις περιοχές τους, καθώς και τον έλεγχο των φρονημάτων των κατοίκων, είχαν αναλάβει δηλαδή ένα άτυπο ρόλο "φορέα προστασίας της εθνοφροσύνης" και χρησιμοποιούνταν από τις αρχές ως πληροφοριοδότες, οδηγοί ή ως τοπικές εφεδρείες. Διέθεταν πρόχειρη και απείθαρχη οργάνωση και η μαχητική τους αξία υπήρξε ιδιαίτερα μικρή. Επέδειξαν ιδιαίτερες ικανότητες στην καταδίωξη ανταρτών, για την ανεύρεση και την εξόντωση των οποίων λάμβαναν διάφορα χρηματικά ποσά ως αμοιβή, λειτουργώντας κατά κάποιο τρόπο ως κυνηγοί κεφαλών. Η συμβολή των μελών των ΜΑΥ στον ένοπλο αντικομμουνιστικό αγώνα είχε ως αποτέλεσμα την ανταμοιβή τους από τους κρατικούς μηχανισμούς, μέσω ειδικών προνομίων που βελτίωναν τη θέση τους έναντι των συγχωριανών τους και τους καθιστούσαν φορείς απόλυτης εξουσίας μέσα στα πλαίσια της τοπικής κοινωνίας. Η εξουσία αυτή έδωσε σε πολλές περιπτώσεις τη δυνατότητα στους Μάυδες να εφαρμόσουν βίαιες πρακτικές σε βάρος των συντοπιτών τους, υπό την ανοχή των κρατικών αρχών, οι οποίες στις περισσότερες περιπτώσεις κώφευαν και ήταν πρόθυμες να παραβλέψουν ακόμα και πολύ τρανταχτά περιστατικά.¹²⁴

Η ολοκληρωτική ήττα του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος στα βουνά του Γράμμου και του Βιτσίου στις 29 Αυγούστου 1949, είχε σαν συνέπεια την ενίσχυση της δεξιάς σε πολιτικό επίπεδο, αν όχι την απόλυτη κυριαρχία της υπό την ανοχή βέβαια των κεντρικών δυνάμεων. Έτσι η μεταπολεμική ψυχροπολεμική περίοδος υπήρξε ιδιαίτερα φορτισμένη προκαλώντας ένα τεράστιο χάσμα στο εσωτερικό της κοινωνίας μεταξύ νικητών και ηττημένων και την γέννηση ενός αντικομμουνιστικού κλίματος μέσα σε αυτή που εκφράστηκε με διάφορους τρόπους.

Στα επόμενα χρόνια, το κράτος θέσπισε μια σειρά από νομοθετήματα και ρυθμίσεις, οι οποίες διέκριναν τους πολίτες σε εθνικόφρονες και μη.¹²⁵ Κάπως έτσι, ο

---

¹²⁴ Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946-1949). Το πρώτον έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1946*, ΔΙΣ, Αθήνα 1971, σ. 143. Επίσης, Ζαφειρόπουλος, *ό.π.*, σσ. 101-103. Μαργαρίτης, *ό.π.*, σσ. 227-230, 607-610. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σ. 143.

¹²⁵ Νίκος Αλιβιζάτος, «Έθνος κατά λαού μετά το 1940», στο: Δ. Τσαούσης (επίμ.), *Ελληνισμός και ελληνικότητα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1983, σ. 88.

αντικομμουνισμός και η εθνικοφροσύνη αποτέλεσαν έννοιες αλληλένδετες, ο οποίες παρείχαν το ιδεολογικό έρεισμα για την άρνηση νομιμοποίησης του ΚΚΕ και τον εξοβελισμό της αριστεράς στο περιθώριο.¹²⁶

Η υιοθέτηση αυτής της σκληρής γραμμής από τον κρατικό μηχανισμό, είχε ως συνέπεια τη δηλητηρίαση της κοινωνικής και πολιτικής ζωής του τόπου, ανοίγοντας το δρόμο για πολυάριθμες αντισυνταγματικές παρεκτροπές και παρεκκλίσεις σε βάρος της δημοκρατίας και των πολιτών, δίνοντας τη δυνατότητα στις αντιδραστικές δυνάμεις της άκρας δεξιάς να συγκαλύπτουν τις αντιδημοκρατικές τους δραστηριότητες.¹²⁷

Μέσα σε αυτή τη χολή κοινοβουλευτική δημοκρατία των επόμενων δεκαετιών, οι πρώην συνεργάτες των κατακτητών καθώς και όλα τα φασιστικά και συντηρητικά στοιχεία που ενυπήρχαν στο εσωτερικό της χώρας, αποτέλεσαν χρυσή εφεδρεία για το πολιτικό σύστημα, η οποία ήταν έτοιμη να χρησιμοποιηθεί, όταν οι συνθήκες το απαιτούσαν. Το ακροδεξιό παρακράτος, υπό την στήριξη και ανοχή των δεξιών κυβερνήσεων καθώς και κάτω από τον έλεγχο των ανακτόρων και άλλων κέντρων εξουσίας εντός και εκτός Ελλάδος, ανέλαβε να παίξει το ρόλο του ακοίμητου προστάτη του πολιτεύματος και της εθνικοφροσύνης. Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι παρακρατικές αντικομμουνιστικές οργανώσεις, κλήθηκαν να δώσουν αποφασιστικές μάχες σε περιόδους πολιτικοκοινωνικής όξυνσης εναντίον του "εσωτερικού εχθρού", τον οποίο έπρεπε κατ' οιονδήποτε τρόπο να συντρίψουν. Τις οργανώσεις αυτές και τη δράση τους θα εξετάσουμε στα επόμενα κεφάλαια.

---

¹²⁶ Ιωάννης Στεφανίδης, «...Η Δημοκρατία δυσχερής: Η ανάπτυξη των μηχανισμών του "αντικομμουνιστικού αγώνος" (1958-1961)» *Μνήμων*, 29 (Αθήνα 2008), 203.

¹²⁷ Σταύρος Ζορμπαλάς, *Ο νεοφασισμός στην Ελλάδα (1967-1974)*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978, σσ. 34-35.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΑΡΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ

(1949-1967)

Μια από τις πιο γνωστές παρακρατικές οργανώσεις που έδρασαν στο χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων την ταραγμένη περίοδο 1949-1967 ήταν αυτή του «Ιερού Δεσμού Ελλήνων Αξιωματικών», γνωστού ως (ΙΔΕΑ). Ο «ΙΔΕΑ» ιδρύθηκε στις 25 Οκτωβρίου 1945 στην Αθήνα, ως μια μυστική αντικομμουνιστική οργάνωση, από αξιωματικούς που ανήκαν στο συντηρητικό και φιλοβασιλικό χώρο και οι θέσεις τους δεν απείχαν πολύ από αυτές του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου.¹²⁸ Οι αξιωματικοί αυτοί πίστευαν ότι αποτελούσαν τους θεματοφύλακες της πολιτικής, θρησκευτικής και ιστορικής παρακαταθήκης του «έθνους»¹²⁹ και για τον λόγο αυτό επιδίωκαν να ενισχύσουν τη θέση τους εντός του στρατεύματος έναντι των βενιζελικών αξιωματικών που είχαν αποστρατευθεί ή αποταχθεί μετά το κίνημα του 1935 και ανακλήθηκαν στην ενεργό υπηρεσία από τους Βρετανούς.¹³⁰ Ουσιαστικά ο ΙΔΕΑ υπήρξε αποτέλεσμα της συγχώνευσης δύο παλαιότερων φιλοβασιλικών αντικομμουνιστικών οργανώσεων, της (Τρίαινας) και της «Ένωσης Νέων Αξιωματικών» γνωστής ως «ΕΝΑ», που είχαν δράσει κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η πρώτη στην Ελλάδα και η δεύτερη στη Μέση Ανατολή.¹³¹

---

¹²⁸ Γεώργιος Καραγιάννης, *1940-1952 Το δράμα της Ελλάδος. Έπη και αθλιότητες*, Ιδιωτική Έκδοση, χ.χ.έ., σ. 204 κ.ε.. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σσ. 85-86. Γιώργος Δαμιανάκος, *Ο ΙΔΕΑ έδωσε τη Χούντα*, Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1995, σ. 98. Θάνος Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα 2000, σ. 232.

¹²⁹ Τσουκαλάς, *ό.π.*, σ. 136.

¹³⁰ Αλέξης Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας. Ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1997, σ. 27.

¹³¹ Η (Τρίαινα) ιδρύθηκε το 1942 στην κατεχόμενη Ελλάδα από κατώτερους αντικομμουνιστές αξιωματικούς, ως μία μυστική οργάνωση πληροφοριών και σαμποτάζ. Εντούτοις, η ίδια δεν κινήθηκε ποτέ εναντίον των Γερμανών, με τη δράση της να περιορίζεται μόνο σε χτυπήματα εναντίον του ΕΛΑΣ. Ηγήτορες της οργάνωσης υπήρξαν οι λοχαγοί Κ. Ζαχαράκης, Αρ. Μάρδας, Μ. Κιουρτσόγλου και ο υπολοχαγός Δ. Αλευράς. Η οργάνωση «Ένωση Νέων Αξιωματικών» (ΕΝΑ) ιδρύθηκε από νέους φιλομοναρχικούς αξιωματικούς στις 20 Αυγούστου 1943 στο Γενικό Κέντρο Εκπαιδεύσεως

Ο ΙΔΕΑ ήταν οργανωμένος κατά το τριαδικό σύστημα: α) το «Αποδεικτικόν μύθεως» που λάμβανε όποιος προσχωρούσε στην οργάνωση, β) το «Ιδρυτικόν», που περιέγραφε τους λόγους που επέβαλαν τη δημιουργία του ΙΔΕΑ και γ) ο «Επτάλογος», που αποτελούσε το δογματικό μέρος και καθόριζε τους σκοπούς της οργάνωσης.¹³²

Η οργάνωση δεν είχε αρχηγό και τη διοίκηση ανέλαβε συλλογικό όργανο που αποτελούνταν από πέντε έως επτά άτομα υπό την ονομασία «Διοικούσα Δέσμη» (fascio), με έδρα την Αθήνα. Σε κάθε φρουρά προβλεπόταν να υπάρχει μία «Δέσμη Φρουράς», ενώ σε κάθε μονάδα «Δέσμη Μονάδας» που υπαγόταν στη «Διοικούσα Δέσμη», αλλά είχαν ευρύτατα περιθώρια πρωτοβουλιών. Μόνο το 1946 και για βραχύβιο διάστημα η αποκλειστική διοίκηση της οργάνωσης πέρασε στα χέρια του αντισυνταγματάρχη Σόλωνα Γκίκα, αλλά στη συνέχεια αποκαταστάθηκε η συλλογική ηγεσία. Μολονότι κινούταν στο παρασκήνιο, εξαπλώθηκε πολύ γρήγορα στο στράτευμα: έτσι ως το καλοκαίρι του 1945 στις τάξεις της είχαν ενταχθεί πάνω από

Στρατευμάτων (ΓΚΕΣ) στην Παλαιστίνη. Ιδρυτικά στελέχη της υπήρξαν οι λοχαγοί Γ. Καραγιάννης, Σ. Τζουβάρας, Π. Σκιαδόπουλος, Ν. Παρλαβάτζας και Κ. Καραβίτης, ο έφεδρος υπολοχαγός Κ. Δημόπουλος και ο Ανθυπίαρχος Π. Λατσός. Η οργάνωση είχε καθαρά αντικομμουνιστικό χαρακτήρα και επεδίωκε την επαναφορά της μοναρχίας στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση. Πολλά από τα στελέχη της «ΕΝΑ» πρωταγωνίστησαν στην καταστολή των κινημάτων των αντιμοναρχικών αξιωματικών στη Μέση Ανατολή το 1943 και το 1944, βλ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σ. 85. Καραγιάννης, *ό.π.*, σσ. 137,142, 150-160, 181-183, 212, 214. Πιέρρος Τζανετάκος, «Οργάνωση ΙΔΕΑ. Ο Στρατός στο δρόμο για την εξουσία 1943-1955», *Ιστορικά Θέματα*, 11 (Σεπτέμβριος 2015), 7-10.

¹³² Σύμφωνα με το στέλεχος του «ΙΔΕΑ» Γεώργιο Καραγιάννη οι κύριοι σκοποί που περιελάμβανε ο όρκος που έδιναν τα μέλη του ήταν: «Πίστη στην εθνική ιδέα της Ελλάδας και αντιμετώπιση ως εχθρών της Πατρίδας, όλων όσων εργάζονται δια να μειώσουν το Εθνικό φρόνημα του Ελληνικού Λαού. Εδαφική επέκταση της χώρας προς δημιουργία μιας Μεγάλης Ελλάδος. Πίστη ότι το ΚΚΕ αποτελεί όργανο δια την έσωθεν εξάρθρωση των Εθνικών δυνάμεων και την προπαρασκευή της υποδουλώσεως σε ξένες φυλές. Ανάγκη κοινωνικής δικαιοσύνης. Πίστη ότι οι ένοπλες δυνάμεις πρέπει να μείνουν όργανα του Έθνους και όχι των κομμάτων. Ευρεία εκκαθάριση στελεχών των ενόπλων δυνάμεων και απομάκρυνση Αξιωματικών με διεθνιστικές ιδέες ή αμφίβολα Εθνικά φρονήματα και τέλος πίστη στην εργασία του ΙΕΡΟΥ ΔΕΣΜΟΥ και εργασία δια την ολοκλήρωσή του», Καραγιάννης, *ό.π.*, σσ. 206-207.

1.000 μέλη, ενώ το 1948 η οργάνωση αριθμούσε πάνω από 2.500 αξιωματικούς και υπαξιωματικούς,¹³³ ανάμεσα στους οποίους και 448 πρώην συνεργάτες των Ναζί.¹³⁴

Αρχικά ο σύνδεσμος στελεχώθηκε κατά κύριο λόγο από χαμηλόβαθμους αξιωματικούς, καθώς κυριαρχούσε η άποψη ότι οι ανώτεροι αξιωματικοί ήταν «φαύλοι» και «εξαρτημένοι» από τα κόμματα. Παρόλα αυτά η εξάπλωση του ΙΔΕΑ υπήρξε ταχύτατη, σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι μάχιμες μονάδες της Γ΄ Ελληνικής Ορεινής Ταξιαρχίας (ΕΟΤ) του Ιερού Λόχου και αργότερα του «Λόχου Ορεινών Καταδρομών» (ΛΟΚ), στελεχώθηκαν κατά κύριο λόγο από αξιωματικούς φίλα προσκείμενους στην οργάνωση. Εντούτοις, οι μεταθέσεις αξιωματικών του «ΙΔΕΑ» σε διάφορες μονάδες και φρουρές, είχαν ως συνέπεια να δημιουργηθούν προβλήματα σε ζητήματα διοίκησης και επικοινωνίας. Μολαταύτα οι μετακινήσεις αυτές αποδείχθηκαν εκ των υστέρων ευνοϊκές, καθώς έρχονταν σε επαφή με νέους αξιωματικούς, τους οποίους μούσαν στη συνέχεια. Για να ανταποκρίνονται καλύτερα στους στόχους που είχαν θέσει, τα στελέχη του «ΙΔΕΑ» δημιούργησαν επίσης γραφεία πληροφοριών, προσωπικού, επαφών και διοικήσεως.¹³⁵

Ως το 1947 ο ΙΔΕΑ είχε γίνει τόσο ισχυρός, με συνέπεια να παρεμβαίνει ανοιχτά στην πολιτική ζωή της χώρας, με επισκέψεις και συνομιλίες με πολιτικούς αρχηγούς, ανώτατους αξιωματικούς και ξένους διπλωμάτες και υπαγορεύσεις των θέσεών του.¹³⁶ Μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου η οργάνωση έπεσε σε αδράνεια, χωρίς όμως να διαλυθεί, παραμένοντας πάντα ως «εθνική εφεδρεία».¹³⁷

---

¹³³ Στο ίδιο, σσ. 211-214. *Έθνος*, 18 Οκτωβρίου 1951. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σ. 86. Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τόμ. 1 (1949-1952), Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2009, σ. 276.

¹³⁴ Peter Murtagh, *Ο βιασμός της Ελλάδας*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2005, σσ. 103-104.

¹³⁵ Το γραφείο πληροφοριών συνέλεγε και επεξεργαζόταν πληροφορίες, οι οποίες ενδιέφεραν τον «ΙΔΕΑ», το γραφείο προσωπικού συνέτασσε και ενημέρωνε τα μητρώα των μνημόνων αξιωματικών, ενώ το γραφείο επαφών είχε αναλάβει την πραγματοποίηση επαφών με προσωπικότητες που κατείχαν κρατικές θέσεις. Το γραφείο διοικήσεως συνεργαζόταν με τα υπόλοιπα γραφεία και κατήρτιζε τις ημερήσιες διατάξεις για τις συνεδριάσεις της Διοικούσας Δέσμης, ενώ συνέτασσε τις αποφάσεις και τις εντολές της τελευταίας, βλ. Καραγιάννης, *ό.π.*, σσ. 213-216.

¹³⁶ Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 276. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ιστορικά Δοκίμια*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2007, σ. 23.

¹³⁷ Λιναρδάτος, *ό.π.*, σ. 276.

Ως «έσχατος εγγυητής» της προστασίας του κοινωνικού συστήματος ο «ΙΔΕΑ» θεωρούσε ακόμη και τις ηπιότερες μεταρρυθμιστικές προτάσεις ως επικίνδυνες και ανατρεπτικές.¹³⁸ Έτσι, σε σύντομο διάστημα η οργάνωση ανασυγκροτήθηκε και ξαναρχίζοντας τη δράση της καταφέροντας μέσα σε σύντομο διάστημα να ελέγξει πλήρως τον χώρο των ενόπλων δυνάμεων, διοχετεύοντας στις νεότερες τάξεις αξιωματικών, ένα πλέγμα δυσπιστίας προς τον πολιτικό κόσμο και έμμεσα προς το λαό.¹³⁹

Ήδη από το 1951 ο «ΙΔΕΑ» είχε μετατοπίσει την αφοσίωση του από το πρόσωπο του βασιλιά σε αυτό του στρατάρχη Παπάγου και είχε γίνει πόλος έλξης ενός μεγάλου αριθμού αξιωματικών, που αναδείχθηκαν κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, αλλά δεν διέθεταν τις κατάλληλες διασυνδέσεις με τον χώρο των ανακτόρων για να πραγματοποιήσουν τις φιλοδοξίες τους.¹⁴⁰ Το ίδιο διάστημα ήρθε στο φως της δημοσιότητας ένα υπόμνημα το οποίο φέρεται να κατέθεσε προς τη «Διοικούσα Δέσμη» του «ΙΔΕΑ» ο συνταγματάρχης Νικόλαος Γωγούσης, στο οποίο γινόταν λόγος για πολιτικές δολοφονίες. Βάση αυτού του υπομνήματος η οργάνωση θα συγκροτούσε μια ειδική υπηρεσία, η οποία θα δολοφονούσε «οποιονδήποτε έβλαπτε τον αγώνα και πρόδιδε την πατρίδα».¹⁴¹

Ύστερα από την παραίτηση Παπάγου από την αρχιστρατηγία, μέλη του «ΙΔΕΑ», με επικεφαλής τον ταξίαρχο Χρηστέα, αποπειράθηκαν να προχωρήσουν σε πραξικόπημα, το οποίο κατεστάλη πολύ γρήγορα κατόπιν προσωπικής παρέμβασης του υπό παραίτηση στρατάρχη. Οι συνωμότες αποστρατεύθηκαν, σύντομα όμως αμνηστεύθηκαν και επέστρεψαν στο στράτευμα σε καίριες θέσεις, ενώ από το 1953 πρώην απότακτοι «Ιδεάτες» ανέλαβαν υπεύθυνες θέσεις στη νεοϊδρυθείσα «Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών» (ΚΥΠ). Σημαντικό ρόλο σε αυτή την εξέλιξη διαδραμάτισε και ο αμερικανικός παράγοντας, ο οποίος προώθησε στην ιεραρχία της υπηρεσίας τον

---

¹³⁸ Τσουκαλάς, *ό.π.*, σ. 136.

¹³⁹ Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σ. 26.

¹⁴⁰ Βερέμης, *ό.π.*, σ. 242.

¹⁴¹ Τσουκαλάς, *ό.π.*, σ. 136. Ανδρέας Λεντάκης, *Το παρακράτος και η 21^η Απριλίου*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 2000, σ. 363.

συνταγματάρχη Αλέξανδρο Νάτσινα, οικοδομώντας έτσι πολύ στενές επαφές ανάμεσα στον «ΙΔΕΑ» την ΚΥΠ και τις αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες.¹⁴²

Τα στελέχη του «ΙΔΕΑ» είδαν τη δύναμη τους να αυξάνεται σημαντικά κυρίως μετά την ένταξη της Ελλάδας στη «Βορειοατλαντική Συμμαχία» (ΝΑΤΟ), ειδικότερα μετά τον πόλεμο της Κορέας, οπότε ο στρατός σταδιακά αυτονομείται από το στέμμα και τις δεξιές κυβερνήσεις.¹⁴³ Ήταν άλλωστε γνωστό πως παρά την αφοσίωση που έτρεφαν προς τον Παπάγο, οι αξιωματικοί του «ΙΔΕΑ» ποτέ δεν είχαν πάψει να δυσπιστούν απέναντι στον πολιτικό κόσμο και τον κοινοβουλευτισμό γενικότερα.¹⁴⁴

Η αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα παρακολουθούσε στενά τις εξελίξεις στην οργάνωση και είχε συχνά επαφές με στελέχη της. Από την άλλη, οι μυστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ αντιμετώπιζαν θετικά το ρόλο του «ΙΔΕΑ» και των υπολοίπων συνωμοτικών ομάδων της εποχής, εκτιμώντας ότι αυτές θα απέτρεπαν την άνοδο της αριστεράς στην εξουσία, καθώς και τυχόν «ανοίγματα» ελληνικών κυβερνήσεων προς το ανατολικό μπλοκ.¹⁴⁵

Τα στελέχη του «ΙΔΕΑ» κατέβαλαν μια σειρά από προσπάθειες προκειμένου να απομακρύνουν με οποιονδήποτε τρόπο από το στράτευμα μια σειρά από ικανούς αξιωματικούς δημοκρατικών πεποιθήσεων και να προωθήσουν στα ανώτερα κλιμάκια τους ίδιους. Στην προσπάθειά τους αυτή οι «Ιδεάτες» είχαν την πλήρη υποστήριξη του ταξίαρχου Διονύσιου Βέρρου, στενού συνεργάτη του Κωνσταντίνου Καραμανλή.¹⁴⁶ Μέλη της οργάνωσης συμμετείχαν ακόμα σε όλες τις συνωμοσίες που είχαν στηθεί με σκοπό να πλήξουν το κέντρο και την αριστερά. Από τη «Σκευωρία

---

¹⁴² Δαμιανάκος, *ό.π.*, σσ. 100-101. Γιώργος Καράγιωργας, *Από τον ΙΔΕΑ στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου*, Εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα 2003, σσ. 15-16. Σόλων Γρηγοριάδης, *Μετά τον Εμφύλιο. Η άνοδος του Παπάγου στην εξουσία*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2010, σσ. 59-60. Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τόμ. 2^{ος} (1952-1957), Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2009, σσ. 87-89.

¹⁴³ Τσουκαλάς, *ό.π.*, σσ. 136-137.

¹⁴⁴ Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σ. 28.

¹⁴⁵ Παπαγελάς, *ό.π.*, σσ. 27-28.

¹⁴⁶ Δαμιανάκος, *ό.π.*, σσ. 110-11, 119-130.

των Αεροπόρων»,¹⁴⁷ το περιβόητο «Σχέδιο Περικλής»,¹⁴⁸ καθώς και το «Σαμποτάζ του Έβρου»,¹⁴⁹ ο «ΙΔΕΑ» ήταν παρών.

---

¹⁴⁷ Τον Ιούλιο του 1952 αξιωματικοί, υπαξιωματικοί, μέλη του πολιτικού προσωπικού και ένας καθηγητής της Σχολής της Πολεμικής Αεροπορίας παραπέμφθηκαν σε δίκη ενώπιον του Διαρκούς Στρατοδικείου Αεροπορίας στην Αθήνα. Το κατηγορητήριο βεβαίωνε ότι οι παραπεμπόμενοι είχαν οργανώσει κομμουνιστική συνομοσία. Βαρύνονταν με κατηγορίες περί βλάβης εννέα αεροσκαφών, κατασκοπία, φθορές σε μηχανισμούς αεροσκαφών και μείωση της αποδόσεως της σχολής Ικάρων λόγω των φθορών και φυγάδευση αεροσκάφους σε εχθρική χώρα. Οι κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν και βασανίστηκαν, με δύο από αυτούς να βρίσκουν το θάνατο λόγω των βασανιστηρίων. Η συνομοσία, όπως, αποκαλύφθηκε στην πορεία, οργανώθηκε από τον «ΙΔΕΑ», με επικεφαλής το μετέπειτα στέλεχος της 21^{ης} Απριλίου, Αντώνιο Σκαρμαλιωράκη που εκείνη την περίοδο υπηρετούσε στο Α2 γραφείο του ΓΕΑ. Η ομάδα Σκαρμαλιωράκη, στήνοντας αυτή τη σκευωρία, επιδίωκε να απομακρύνει τα δημοκρατικά στοιχεία από την ηγεσία της Πολεμικής Αεροπορίας και να πλήξει την κυβέρνηση Νικολάου Πλαστήρα σε μια κρίσιμη περίοδο, όπου παράλληλα διεξαγόταν και η δίκη Μπελογιάννη. Έπειτα από νέες δίκες στο Αναθεωρητικό Δικαστήριο, το Νοέμβριο του 1955, η κυβέρνηση Καραμανλή αμνήστευσε τους φυλακισμένους, χωρίς όμως να τους αποκαταστήσει, ενώ με ειδικό διάταγμα στη συνέχεια αμνήστευσε και τους βασανιστές και σκευωρούς του «ΙΔΕΑ». Βλάσης Δέδες, *Η Δίκη των Αεροπόρων*, χ.ε., Αθήνα 1987. Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 30-32, 37. Καραγιωργας, *ό.π.*, σσ. 29-32.

¹⁴⁸ Το «Σχέδιο Περικλής», αποτελούσε ένα επιτελικό σχέδιο επιχειρήσεων με τη συνεργασία του στρατού, της αστυνομίας, των Ταγμάτων Εθνοφυλακής (ΤΕΑ) καθώς και άλλων παρακρατικών συμμοριών με κύριο στόχο την επικράτηση της ΕΡΕ έναντι της αριστεράς και των υπολοίπων δημοκρατικών κομμάτων. Το σχέδιο είχε συλληφθεί από μέλη του «ΙΔΕΑ» που υπηρετούσαν στην ΚΥΠ ήδη από το 1955 αλλά εφαρμόστηκε στις εκλογές του 1961, οι οποίες αργότερα χαρακτηρίστηκαν ως εκλογές «βίας και νοθείας». Η αποκάλυψη για την ύπαρξη ενός τέτοιου σχεδίου, που είχε τεθεί σε εφαρμογή με την πλήρη έγκριση του Καραμανλή, έγινε το Μάρτιο του 1965 από τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου, με τη δημοσιοποίηση ορισμένων εγγράφων που ανακαλύφθηκαν στο Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας. Βάση των εγγράφων αυτών τα σώματα ασφαλείας είχαν εντολές να ασκήσουν σωματική και ψυχολογική βία, εκτοπισμούς και συλλήψεις σε βάρος των «κίτρινων», δηλαδή των κομμουνιστών, των συνεργαζόμενων με αυτούς και των ουδετέρων. Ανδρέας Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα*, Εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα 1974, σσ. 210-214. Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Η Ταραγμένη Εξαστία (1961-1967)*, τόμ. 1, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 1997, σσ. 259-269, 302-316. Γιάννης Κάτρης, *Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα (1960-1974)*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2010, σσ. 120-135. Στεφανίδης, «...Η Δημοκρατία δυσχερής;», 232-238. Λεντάκης, *ό.π.*, σσ. 49-70.

¹⁴⁹ Το λεγόμενο «Σαμποτάζ του Έβρου» αποκαλύφθηκε τον Ιούνιο του 1965, λίγο καιρό μετά τη δημοσιοποίηση των αποδείξεων του «Σχεδίου Περικλής» και την άσκηση διώξεων εναντίον των υπευθύνων αξιωματικών. Οι αρχικές ειδήσεις ανέφεραν ότι δύο στρατιώτες της 117^{ης} Μονάδας

Άλλη μία παρακρατική οργάνωση εντός των Ενόπλων Δυνάμεων, με δράση παρόμοια με τον «ΙΔΕΑ», υπήρξε η «Εθνική Ένωση Νέων Αξιωματικών» (ΕΕΝΑ). Η «ΕΕΝΑ» ιδρύθηκε το 1958 ως μια ακόμα αντικομμουνιστική οργάνωση νέων αξιωματικών από τον μετέπειτα δικτάτορα Γεώργιο Παπαδόπουλο και αποτέλεσε συνέχεια του «ΙΔΕΑ».

Σύμφωνα με τον Θάνο Βερέμη

« [...] Τα μέλη της ΕΕΝΑ δεν είχαν προλάβει να διακριθούν στον εμφύλιο και δεν διέθεταν άλλες περγαμηνές στον δεξιό κόσμο πλην της διαθέσεως τους να υπάρξουν φύλακες του συστήματος. Η ταπεινή τους καταγωγή καθώς και η έλλειψη κοινωνικών ερεισμάτων τους καθιστούσαν εξαιρετικά εχθρικούς έναντι των περισσότερο ευνοημένων συναδέλφων τους. [...] Προκύπτει λοιπόν η βάσιμη εντύπωση ότι το ενδιαφέρον τους για συνομοσίες και παράνομες οργανώσεις υπήρξε αντιστρόφως ανάλογο με τις ικανότητες τους στον επαγγελματικό τομέα».¹⁵⁰

Στην «ΕΕΝΑ», πλην του Παπαδόπουλου, εντάχθηκαν οι Νικόλαος Μακαρέζος, Ιωάννης Λαδάς, Δημήτριος Πατίλης, καθώς και άλλοι αξιωματικοί που στη συνέχεια πρωταγωνίστησαν στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου. Τα στελέχη της οργάνωσης ήταν τοποθετημένα σε νευραλγικές θέσεις του στρατεύματος, καθώς και της ΚΥΠ, όπου μπορούσαν να συνωμοτούν χωρίς κανέναν απολύτως έλεγχο.¹⁵¹

Άγνωστη στο ευρύ κοινό παραμένει η ιστορία μίας ακόμα οργάνωσης φάντασμα που έδρασε στην Ελλάδα καθ' όλη την ψυχροπολεμική περίοδο. Η οργάνωση αυτή ονομαζόταν «Κόκκινη Προβιά». Δυστυχώς ελάχιστα πράγματα είναι γνωστά γύρω

Πυροβολικού της Ορεστιάδας, κατόπιν υπόδειξης του ΚΚΕ, είχαν προβεί σε δολιοφθορά τριών μηχανοκίνητων οχημάτων. Οι στρατιώτες, έπειτα από βασανισμούς, ομολόγησαν την πράξη τους και καταδικάστηκαν σε ελαφρές ποινές για φθορά ξένης ιδιοκτησίας. Σύντομα, όμως, αποδείχθηκε ότι το σαμποτάζ ήταν αποτέλεσμα προβοκάτσιας, σχεδιασμένης από τον «ΙΔΕΑ» και τον υπόδικο πράκτορα του «Σχεδίου Περικλής», Γεώργιο Παπαδόπουλο, ο οποίος υπηρετούσε ως διοικητής της συγκεκριμένης μονάδας στον Έβρο. Αν και αρχικά ασκήθηκε δίωξη στον Παπαδόπουλο, για τις ενέργειές του, ακολούθως απαλλάχθηκε από τις κατηγορίες κατόπιν ανωτέρας παρέμβασης. Καράγιωργας, *ό.π.*, σσ. 223-227. Κάτρης, *ό.π.*, σσ. 208-211.

¹⁵⁰ Βερέμης, *ό.π.*, σσ. 243-244.

¹⁵¹ Παπαγελάς, *ό.π.*, σσ. 58, 89, 115.

από τη δομή και τη δράση της εν λόγω οργάνωσης. Σύμφωνα με τα όσα προκύπτουν από την έρευνα των Κλειτσικά και Σπεραντζόνι, οι χώρες που θα εισέρχονταν στο ΝΑΤΟ ήταν υποχρεωμένες να υπογράψουν μυστικό πρωτόκολλο, με το οποίο αναλάμβαναν τη δημιουργία δικού τους παραστρατιωτικού μηχανισμού στο πλαίσιο επιχειρησιακού σχεδίου υπό την κωδική ονομασία "StayBehind".¹⁵²

Ο ελληνικός βραχίονας του δικτύου "Stay Behind" ιδρύθηκε το 1955 από την αμερικανική «Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών», γνωστή ως CIA, εντός των ΛΟΚ, με την ονομασία «Επιχείρηση Κόκκινη Προβιά». Η «Κόκκινη Προβιά» συγκροτήθηκε με κύριο στόχο να αποτρέψει την άνοδο στην εξουσία μιας δημοκρατικής κυβέρνησης, καθώς και για την αντιμετώπιση και ανατροπή των δυνάμεων της αριστεράς.¹⁵³ Η απόρρητη συμφωνία για τη χρησιμοποίηση των ελληνικών Δυνάμεων Καταδρομών υπογράφηκε από τον αρχηγό των Ενόπλων Δυνάμεων αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Δόβα και τον εκπρόσωπο της CIA στρατηγό Trascott, εν αγνοία της ελληνικής κυβέρνησης και φυσικά της Βουλής.¹⁵⁴ Οι στενές σχέσεις συνεργασίας μεταξύ της αμερικανικής υπηρεσίας πληροφοριών και των ΛΟΚ είχαν ξεκινήσει ήδη από το 1951 και βασικό ρόλο σε αυτό έπαιξαν ο αμερικανός αξιωματικός Steven Milton και ο αρχηγός των ΛΟΚ υποστράτηγος Ανδρέας Καλλίνσκης, κουνιάδος του στρατάρχη Αλέξανδρου Παπάγου.¹⁵⁵

Για την υλοποίηση της συμφωνίας δημιουργήθηκε σταδιακά σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια ένα δίκτυο χιλίων κρυπτών «μυστικού» και «ανορθόδοξου» πολέμου, όπου αποθηκεύτηκαν όπλα, κυρίως σοβιετικής προέλευσης, μέσα επικοινωνιών, εκρηκτικά και άλλα υλικά δολιοφθορών. Εκτός από το δίκτυο των κρυπτών η οργάνωση φάντασμα διατηρούσε γραφεία μέσα στον περίβολο του

---

¹⁵² Στην Ιταλία δημιουργούνται η «Gladio» και η «Nuclei di Difesa dello Stato», στο Βέλγιο η «SDRA8» και η «Catena», στην Πορτογαλία η «Aginter Press» και στη Δυτική Γερμανία η οργάνωση «Schwert» που στελεχώθηκε από πρώην μέλη των «SS», Νίκος Κλειτσικάς-Ανδρέα Σπεραντζόνι, *Φαινόμενα Τρομοκρατίας. Ο ελληνικός Νεοφασισμός μέσα από τα έγγραφα των μυστικών υπηρεσιών*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 2003, σ. 61.

¹⁵³ Στο ίδιο, σσ. 100, 294, 323. Murtagh, *ό.π.*, σ. 78. Daniele Ganser, *NATO'S Secret Armies. Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*, Frank Cass, Λονδίνο 2005, σσ. 215-216.

¹⁵⁴ Νίκος Κουρής, *Ελλάδα-Τουρκία. Ο πενήκονταετής «πόλεμος»*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1997, σ. 54.

¹⁵⁵ Παπαγελάς, *ό.π.*, σ. 24.

Υπουργείου Άμυνας στο Χολαργό, επιβατικά αυτοκίνητα με συμβατικούς αριθμούς κυκλοφορίας και ιδιώτες οδηγούς.¹⁵⁶ Οι μόνοι που γνώριζαν για την ύπαρξη και αποθήκευση των κρυπτών του πολεμικού υλικού, πλην των ανθρώπων της CIA, ήταν τα μέλη του παρακρατικού δικτύου, τα οποία ήταν ικανά να κινητοποιηθούν χωρίς διαταγές στα ενδεδειγμένα σημεία, αν η περίπτωση το απαιτούσε.¹⁵⁷

Η «Κόκκινη Προβιά» επανδρώθηκε κατά κύριο λόγο με ακροδεξιά εξτρεμιστικά στοιχεία που είχαν υπηρετήσει ή υπηρετούσαν στα ΛΟΚ και άλλα ειδικά στρατιωτικά τμήματα, με πράκτορες των στρατιωτικών και πολιτικών μυστικών υπηρεσιών, ενώ για την εκτέλεση πράξεων πολιτικής τρομοκρατίας συνεργαζόταν αρμονικά με άτομα του υποκόσμου.¹⁵⁸

Τον έλεγχο της οργάνωσης διατηρούσε η CIA, καθώς και ορισμένοι έλληνες αξιωματικοί του στρατού, οι οποίοι είχαν μνηθεί στην οργάνωση και έχαιραν της απόλυτης εμπιστοσύνης των Αμερικανών. Τα μέλη του παραστρατιωτικού δικτύου λάμβαναν βασική εκπαίδευση σε δύο στρατόπεδα που είχαν δημιουργηθεί με αμερικανική χρηματοδότηση, το ένα κοντά στο Βόλο και το άλλο στα βουνά του Ολύμπου. Μετά το πέρας του πρώτου σταδίου, η εκπαίδευση συνεχιζόταν σε απομονωμένες περιοχές της ορεινής Πίνδου, καθώς και στα βουνά της Φλώρινας. Οι παρακρατικοί ήταν εξοπλισμένοι με αυτόματα και πυροβόλα μικρού διαμετρήματος.¹⁵⁹ Εικάζεται ότι μέλη της «Κόκκινης Προβιάς» βρίσκονταν πίσω από τα «γεγονότα του Γοργοποτάμου» στις 29 Νοεμβρίου 1964, κατά τη διάρκεια των οποίων σκοτώθηκαν 13 και τραυματίστηκαν άλλοι 51 πολίτες, χωρίς βέβαια κάτι τέτοιο να μπορεί να τεκμηριωθεί επίσημα μέχρι στιγμής.¹⁶⁰

---

¹⁵⁶ Κουρής, *ό.π.*, σ. 55.

¹⁵⁷ Yiannis Roubatis-Karen Wynn, «CIA Operations in Greece», στο: Philip Agee-Louis Wolf (επιμ.), *Dirty Work. The CIA in Western Europe*, Dorset Press, Νέα Υόρκη 1978, σ. 155.

¹⁵⁸ Κλεάνθης Γρίβας, *Τρομοκρατία. Ένα προνομιούχο μέσο άσκησης πολιτικής. Το NATO και η επιχείρηση Gladio*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001, σ. 90.

¹⁵⁹ Roubatis-Wynn, «CIA Operations in Greece», σ. 155. Murtagh, *ό.π.*, σ. 78.

¹⁶⁰ Στις 29 Νοεμβρίου 1964 στο Γοργοπόταμο, κατά τη διάρκεια γιορτής αντιστασιακών οργανώσεων, σημειώθηκαν ισχυρές εκρήξεις, οι οποίες οδήγησαν στο θάνατο 13 ανθρώπους και τραυμάτισαν άλλους 51. Όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια οι νάρκες ήταν αμερικανικής κατασκευής και ήταν πρόσφατα τοποθετημένες, κάτι που ενέτεινε ακόμα περισσότερο τις καταγγελίες για το σκοτεινό ρόλο της CIA και των συνεργαζόμενων μαζί της ελληνικών παρακρατικών μηχανισμών, βλ. Καράγιωργας,

Η «Κόκκινη Προβιά» επιβίωσε μέχρι το 1988, οπότε και διαλύθηκε.¹⁶¹ Η εν λόγω οργάνωση ουσιαστικά αποτέλεσε δικλίδα ασφαλείας για τα συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής στην ψυχροπολεμική Ελλάδα, ως μοχλός πίεσης, ή ανατροπής μιας "ανεπιθύμητης" προς τις αμερικανικές μεθοδεύσεις ελληνικής κυβέρνησης.¹⁶²

ό.π., σσ. 237-239. Επίσης, «Αμερικανική υπήρξε η νάρκη που προκάλεσε την πολύνεκρη τραγωδία εις τον Γοργοπόταμο. Είχε τοποθετηθεί προσφάτως» *Αθηναϊκή*, 30 Νοεμβρίου 1964. «Φοβερά ερωτήματα αναπάντητα για την τραγωδία στο Γοργοπόταμο» *Αυγή*, 30 Νοεμβρίου 1964. *Έθνος*, 5 Αυγούστου 1965.

¹⁶¹ Η επίσημη ομολογία για τη ύπαρξη της «Κόκκινης Προβιάς» έγινε στις 9 Νοεμβρίου του 1990 από τον τότε υπουργό Εθνικής Άμυνας Γιάννη Βαρβιτσιώτη. Ο Βαρβιτσιώτης, παραδέχθηκε εντός της Βουλής ότι το 1955 κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου υπογράφηκε μεταξύ του αρχηγού ΓΕΕΘΑ και της CIA μυστική συμφωνία για την εκπαίδευση, τον εφοδιασμό και προπαρασκευή τμήματος των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων και συγκεκριμένα των ΛΟΚ, προκειμένου να καταστούν ικανές να εκτελέσουν αποστολές ανορθόδοξου πολέμου σε περίπτωση που η χώρα καταλαμβάνονταν από χώρα του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Το εν λόγω δίκτυο, γνωστό με την ονομασία Επιχείρηση Κόκκινη Προβιά διαλύθηκε το 1988. Ενώ στη συνέχεια επισήμανε πως, η ύπαρξη της παραστρατιωτικής οργάνωσης κρατήθηκε μυστική για να μην διαρρεύσουν απόρρητα στοιχεία από τα οποία είναι δυνατόν άλλοι, όχι Έλληνες να συναγάγουν αποτελέσματα. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με το ζήτημα βλ. «Αστείες δικαιολογίες για την «Κόκκινη Προβιά». *Θεσσαλονίκη*, 10 Νοεμβρίου 1990 και «Η Κόκκινη Προβιά απασχόλησε τη βουλή με αφορμή ερώτηση. Δεν υπάρχουν πλέον μυστικές συμφωνίες διαβεβαίωσε ο κ. Βαρβιτσιώτης, ούτε και εξαρτήσεις των ενόπλων μας δυνάμεων» *Μακεδονία*, 10 Νοεμβρίου 1990. Σε άρθρο της ίδιας εφημερίδας λίγες μέρες αργότερα διαβάζουμε: «[...] Ο γραμματέας του Συνασπισμού κ. Λεωνίδας Κύρκος ζήτησε ήδη την άμεση διερεύνηση της «Κόκκινης Προβιάς», θέτοντας σειρά ερωτημάτων προς την κυβέρνηση. Η διερεύνηση αυτή, υποστηρίζει ο κ. Κύρκος, μπορεί να φέρει στην επιφάνεια τις δυνάμεις που οργάνωσαν το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου και να αποδείξει ότι υπήρχε ή δεν υπήρχε σχέση ανάμεσα στην τρομοκρατία και τους μηχανισμούς της «προβιάς». Από την άλλη πλευρά ο βουλευτής κ. Νίκος Κωνσταντόπουλος που μελέτησε τους φακέλους της «προβιάς», δήλωσε ότι δεν έχει πεισθεί ακόμη ότι το δίκτυο έχει αδρανοποιηθεί και ότι η συμφωνία, με τίτλο «Κόκκινη Προβιά» προβλέπει την εγκατάσταση και διατήρηση πυρηνικών όπλων στην Ελλάδα. Οι σχετικές καταγγελίες αναφέρουν ότι υπάρχουν δεκάδες πυρηνικά όπλα (βλήματα και οβίδες) που βρίσκονται αποθηκευμένα σε ελληνικό έδαφος, θέμα το οποίο κατά το κυβερνητικό εκπρόσωπο κ. Βύρωνα Πολύδωρα, θα πρέπει να «διακριβωθεί» [...]. «Όταν οι «προβιές» τεντώνονται» *Μακεδονία*, 18 Νοεμβρίου 1990.

¹⁶² Roubatis-Wynn, ό.π., σ. 156.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΑΡΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΝΕΟΛΑΙΑ

(1949-1967)

Σύμφωνα με τον Ανδρέα Λεντάκη, «[...] ένα από τα προπαρασκευαστικά στάδια και ένας από τους βασικούς λόγους επικρατήσεως του φασισμού, είναι η διείσδυση στις μάζες της νεολαίας, η παραπλάνηση των νέων με τα δημαγωγικά του συνθήματα και η ένταξή τους στις οργανώσεις που εν καιρώ θα δράσουν σαν τάγματα εφόδου κατά των δημοκρατικών δυνάμεων».¹⁶³ Οι ακροδεξιοί παρακρατικοί μηχανισμοί εκείνης της περιόδου δεν ήταν δυνατόν να παραμείνουν μακριά από τον συγκεκριμένο χώρο, απ' όπου προσδοκούσαν να αντλήσουν οπαδούς, οι οποίοι θα δρούσαν σαν πιστοί στρατιώτες του πολιτεύματος, εξυπηρετώντας οποιονδήποτε σκοπό.

Οι πρώτες ακροδεξιές παρακρατικές νεολαιίστικες ομάδες πρωτοεμφανίστηκαν στον ελλαδικό χώρο περί τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και συγκεκριμένα από το 1957 και έπειτα. Οι ομάδες αυτές δρούσαν στο χώρο της μαθητικής και εξωμαθητικής νεολαίας, κυρίως στο χώρο των νυχτερινών γυμνασίων, καθώς και σε αυτόν της φοιτητικής νεολαίας. Κύρια επιδίωξή τους υπήρξε η εξολοκλήρου απομάκρυνση των δημοκρατικών δυνάμεων από το χώρο του πανεπιστημίου, η αποδιοργάνωση και ο εκφασισμός του σπουδαστικού κινήματος, ο διχασμός των φοιτητών και η χειραγωγή τους.¹⁶⁴

Μία από τις πιο γνωστές παρακρατικές οργανώσεις στο χώρο αυτό υπήρξε και η «Εθνική Κοινωνική Οργάνωση Φοιτητών», γνωστή ως (ΕΚΟΦ). Η ΕΚΟΦ ιδρύθηκε στις 9 Δεκεμβρίου 1959 ως απολιτική και ακομμάτιστη οργάνωση, η οποία έφερε ως σύμβολο της δύο αναμμένες δάδες.¹⁶⁵ Στα ιδρυτικά μέλη της οργάνωσης εντάσσονταν 20 φοιτητές του Πανεπιστημίων της Αθήνας.¹⁶⁶ Το διοικητικό

---

¹⁶³ Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 29.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, σσ. 35-36.

¹⁶⁵ Ζορμπαλάς, *ό.π.*, σ. 35.

¹⁶⁶ Τα ιδρυτικά μέλη της ΕΚΟΦ Αθήνας αποτελούσαν οι: Παύλος Μανωλόπουλος, Σωτήρης Πανουσάκης, Λουκάς Παπαγγελής, Αλέξανδρος Ρωσσέτης, Χάρικτων Καρατζάς, Άγγελος Μπρατάκος, Αχιλλέας Τρύφοντας, Δημήτριος Κορέλλας, Ανέστης Πετρόπουλος, Γεώργιος Ορφανουδάκης, Γεώργιος Πνευματικός, Γεώργιος Κράγκαρης, Στυλιανός Βλαχόπουλος, Αυγουστίνος

συμβούλιο της οργάνωσης υπήρξε πενταμελές, με πρόεδρο τον Παύλο Μανωλόπουλο, γενικό γραμματέα τον Σωτήρη Πανουσάκη, ταμιά τον Χάρικτων Καρατζά και αντιπροέδρους τους Άγγελο Μπρατάκο και Λουκά Παπαγγελή.¹⁶⁷

Σε σύντομο χρονικό διάστημα η οργάνωση απέκτησε παράρτημα και στην συμπρωτεύουσα, όπου στις 5 Μαρτίου του 1961 αναγνωρίστηκε από το Πρωτοδικείο της πόλης η οργάνωση ΕΚΟΦ Θεσσαλονίκης. Αν και οι Εκοφίτες της Θεσσαλονίκης ισχυρίζονταν πως δεν διέθεταν καμία σχέση με την οργάνωση της Αθήνας, κάτι τέτοιο δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Στα ιδρυτικά μέλη της οργάνωσης της Θεσσαλονίκης εντάσσονταν 26 φοιτητές του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου. Το πρώτο Δ.Σ. της οργάνωσης συγκροτήθηκε κατόπιν εκλογών από τις οποίες αναδείχθηκε πρόεδρος ο Κωνσταντίνος Κυριακόπουλος, ενώ μέλη του Δ.Σ. αναδείχθηκαν οι Νικόλαος Μπαλκίζας, Κωνσταντίνος Βαλαβάνης, Ιωάννης Χριστάκης, Αυγερινίδης, Μεταξόπουλος και Νικόλαος Κοντάκης.¹⁶⁸ Σκοπός της δημιουργίας της ΕΚΟΦ ήταν η προσπάθεια της κυβέρνησης της ΕΡΕ να θέσει υπό τον πλήρη έλεγχο της το φοιτητικό κίνημα, -το οποίο εκείνη την περίοδο βρισκόταν σε τεράστια άνοδο- χρησιμοποιώντας οποιοδήποτε μέσο, πράγμα που αδυνατούσε να κάνει με την «Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση Νέων», (ΕΡΕΝ) που αποτελούσε τη νεολαία του κόμματος. Η ΕΚΟΦ Αθηνών και Θεσσαλονίκης, όπως και οι ανάλογες οργανώσεις, ιδρύθηκαν έπειτα από πρόταση του ακροδεξιού εκδότη της εφημερίδας *Ελεύθερος Κόσμος* Σάββα Κωνσταντόπουλου. Στο παρασκήνιο της ίδρυσης της οργάνωσης πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτισε και ο αντισυνταγματάρχης Γεώργιος Παπαδόπουλος, ο οποίος μαζί με τον καθηγητή Άγγελο Προκοπίου, ήδη από το 1958 ως μέλη της υπηρεσίας μελετών της ΚΥΠ, επεξεργάζονταν σχέδιο οργανώσεως

Βιτζηλαίος, Γεώργιος Μίχος, Ιωάννης Πατσογιάννης, Παναγιώτης Φωτέας, Παύλος Γερογιάννης, Παναγιώτης Σκεμπέας και Βασίλειος Τζούμας. Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 163.

¹⁶⁷ Στο ίδιο.

¹⁶⁸ Τα ιδρυτικά μέλη της ΕΚΟΦ Θεσσαλονίκης αποτελούσαν οι: Κωνσταντίνος Κυριακόπουλος, Νικόλαος Μπαλκίζας, Χριστόφορος Παπαδόπουλος, Νικόλαος Τσιράκογλου, Μανώλης Πλαϊτάκης, Αθανάσιος Δεσλής, Μιχαήλ Γκονόπουλος, Χρήστος Παπακωνσταντίνου, Βασίλειος Μήτσου, Βασίλειος Παπαβασιλείου, Κωνσταντίνος Ζουζακίδης, Κωνσταντίνος Φίτζιος, Ιωάννης Βότσης, Γεώργιος Γούλας, Γρηγόριος Παπαδόπουλος, Δημήτριος Καλέσης, Γεώργιος Χιώτης, Ευάγγελος Γρουσόπουλος, Α. Βαφόπουλος, Ιωάννης Κουτράκης, Ε. Ακριτίδης, Κωνσταντίνος Ζαχαράκης, Γεώργιος Αστρίδης, Στέλιος Ζαγκλιβεριανός, Αθανάσιος Καραγκιόζης και Αυγερινίδης. Στο ίδιο, σσ. 163-164.

«εθνικόφρονος» νεολαίας εκτός των κομμάτων. Μέλη της εν λόγω επιτροπής αποτελούσαν επίσης και οι Παπαγιαννόπουλος, Γραμματικόπουλος και Γεώργιος Γεωργαλάς. Η συνεργασία και οι στενές σχέσεις μεταξύ της ΚΥΠ και της ΕΚΟΦ συνεχίστηκαν σε όλη την διάρκεια παρουσίας της τελευταίας στους χώρους του Πανεπιστημίου και δεν διακόπηκαν ούτε μετά την 21^η Απριλίου 1967 όταν η τελευταία τυπικά διαλύθηκε μαζί με τα υπόλοιπα φοιτητικά σωματεία.¹⁶⁹

Από την πρώτη στιγμή της ίδρυσής της η οργάνωση ενέταξε στους κόλπους της τα δεξιότερα και πιο σκληροπυρηνικά φοιτητικά στοιχεία της ΕΡΕΝ, τα οποία, έχοντας τη σιωπηρή υποστήριξη του επίσημου κράτους, καθώς και αυτή των μυστικών υπηρεσιών και της χωροφυλακής, έπαιξαν τρομοκρατικό ρόλο εντός του πανεπιστημιακού χώρου προκειμένου να φράξουν το δρόμο στους φοιτητές του δημοκρατικού χώρου και στις οργανώσεις τους.¹⁷⁰

Η οργάνωση χρησιμοποιούσε ως όργανο για να προπαγανδίζει τις θέσεις της την εφημερίδα *Ηχώ των Σπουδαστών*, με διευθυντή τον Κώστα Παναγιώτου, η οποία ως το 1961 τυπωνόταν από το στρατιωτικό τυπογραφείο, καθώς και το περιοδικό *21^{ος} Αιώνας*, με διευθυντή τον υπάλληλο των γραφείων της ΕΡΕ Αλ. Παναγόπουλο. Εκτός

---

¹⁶⁹ Ζορμπαλάς, *ό.π.*, σσ. 35-36. Ανώνυμος, «Στο παρασκήνιο και στο προσκήνιο των φοιτητικών. Λίγη προϊστορία της ΕΚΟΦ», *Δημοκρατία*, 69 (Μηνιαία Πολιτική Επιθεώρηση των Ελευθέρων Ελλήνων, Φρανκφούρτη, Απρίλιος 1973), 8-9. Ο Σάββας Κωνσταντόπουλος υπήρξε εκδότης του ακροδεξιού εντύπου *Ελεύθερος Κόσμος*. Κατά τη διάρκεια των φοιτητικών του χρόνων ανήκε στο τροτσκιστικό ρεύμα των «Αρχειομαρξιστών», στην πορεία όμως εγκατέλειψε την αριστερά, υιοθετώντας ακροδεξιές θέσεις. Από το 1934 και έπειτα εργάστηκε ως αρχισυντάκτης σε εφημερίδες του συντηρητικού χώρου. Στη δεκαετία του 1950 χρημάτισε διευθυντής της *Απογευματινής* και στα μέσα του 1960 άρχισε να εκδίδει τον *Ελεύθερο Κόσμο*. Διατηρούσε στενές σχέσεις με τους παρακρατικούς μηχανισμούς και συνδεόταν με στενή φιλία με τον Γεώργιο Παπαδόπουλο. Υπήρξε, επίσης, ένας από τους θεωρητικούς της 21^{ης} Απριλίου και η εφημερίδα του αναδείχθηκε σε προπαγανδιστικό όργανο του καθεστώτος. Μετά την πτώση της Χούντας ασκήθηκαν σε βάρος του ποινικές διώξεις για διασπορά ψευδών ειδήσεων και άλλα αδικήματα. Ο ίδιος κατέφυγε στη Σουηδία όπου και πέθανε το 1981. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τη δράση του Σάββα Κωνσταντόπουλου Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον Σάββα Κωνσταντόπουλο βλ. Γιώργος Λεονταρίτης, *Σάββας Κωνσταντόπουλος. Τα άγνωστα ντοκουμέντα (1966-1981)*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 2003. Γιώργος Κρεμμυδάς, *Οι άνθρωποι της Χούντας μετά τη Δικτατορία*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1984.

¹⁷⁰ Μπέττυ Βακαλοπούλου-Τζουλιάνο, «Ο νεοφασισμός στην Ελλάδα», πρόσθετο κεφάλαιο στην ελληνική μετάφραση του βιβλίου του Giuseppe Gaddi, *Ο νεοφασισμός στην Ευρώπη*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα 1975, σσ. 305-307.

από την επιχορήγηση που λάμβανε από τα μυστικά κονδύλια και την ΚΥΠ, η ΕΚΟΦ στηρίζονταν οικονομικά και από το υπουργείο Βορείου Ελλάδος, ενώ κατά καιρούς λάμβανε βοήθεια και από διάφορους ακροδεξιούς παράγοντες της εποχής. Αυτές οι οικονομικές παροχές της έδιναν τη δυνατότητα να διατηρεί γραφεία με τηλέφωνο στην οδό Ακαδημίας, τα οποία βρισκόταν στην ιδιοκτησία του Άγγελου Προκοπίου, ενώ από το 1963 μετακόμισε στη στοά της οδού Ακαδημίας και Ιπποκράτους, στο μέγαρο της Λυρικής Σκηνής.¹⁷¹

Η βία ήταν ένα από τα πιο χαρακτηριστικά εργαλεία που χρησιμοποιούσε η ΕΚΟΦ προκειμένου να πετύχει τους στόχους της, σε πολλές περιπτώσεις υπό την κάλυψη ή τη συνεργασία των αρχών. Το 1960 οι αρχαιρεσίες στους φοιτητικούς συλλόγους έγιναν μέσα σε κλίμα βίας και πλαστογραφιών. Οι Εκοφίτες χώρισαν τους υποψηφίους σε κομμουνιστές και εθνικόφρονες, διχάζοντας το κλίμα των εκλογών, ενώ οι δρόμοι της πρωτεύουσας γέμισαν από απειλητικές αφίσες, δημιουργώντας σκηνικό τρομοκρατίας. Έπειτα από ένα όργιο βίας και νοθείας η ΕΚΟΦ εξήλθε τελικά νικήτρια, ενώ λίγο καιρό αργότερα τα μέλη της που πλειοψηφούσαν στην Εκτελεστική επιτροπή του Β΄ Συνεδρίου, διέλυσαν τη νεοϊδρυθείσα τότε ΕΦΦΕ.¹⁷²

Προς τα τέλη του 1960 οι εκδηλώσεις βίας και τρομοκρατίας σε βάρος φοιτητών από μέλη παρακρατικών οργανώσεων πύκνωσαν, με την ΕΚΟΦ να πρωτοστατεί. Εντούτοις αυτό που προκάλεσε τη μεγαλύτερη αναστάτωση σε όλες τις δημοκρατικές δυνάμεις της εποχής ήταν η εισβολή στις 23 Δεκεμβρίου περίπου εκατό Εκοφιτών και μελών της ΕΡΕΝ στα γραφεία της εφημερίδας *Μακεδονία* στη Θεσσαλονίκη, όπου, αφού κατέστρεψαν τα πάντα, στη συνέχεια κακοποίησαν τους συντάκτες της εφημερίδας και τον διευθυντή. Έπειτα από τον σάλο που προκάλεσε

---

¹⁷¹ *Μακεδονία*, 29 Δεκεμβρίου 1960. Επίσης, Παύλος Πετρίδης, *Εξουσία και παραεξουσία στην Ελλάδα (1957-1967), Απόρρητα ντοκουμέντα*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 2000, σ. 292. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας [στο εξής ΑΣΚΙ], Αρχείο ΕΔΑ (Αρχεία Νεολαίας, 1963): Ανακοίνωση-Διαμαρτυρία των Χρήστου Παπαγεωργίου και Αντωνίου Τσάλτσα: «Σχετικά με την επίθεση της ΕΚΟΦ στο Σύλλογο Εργαζομένων Φοιτητών Σπουδαστών», Αθήνα, 13 Αυγούστου 1963. Ο Άγγελος Προκοπίου ήταν πρώην καθηγητής του Μετσόβιου Πολυτεχνείου, ανώτερος υπάλληλος του υπουργείου Προεδρίας και επιμελητής του προγράμματος της ΕΙΡ. Ήταν γνωστός για τις φασιστικές του ιδέες και υπήρξε ο θεωρητικός της ΕΚΟΦ. Είχε επίσης χρηματίσει συνεργάτης του Γεώργιου Παπαδόπουλου στην υπηρεσία μελετών της ΚΥΠ, βλ. Λεντάκης, *ό.π.*, σσ. 184-186.

¹⁷² Ανώνυμος, «Η νεκρανάσταση της ΕΚΟΦ», *Ανταίος*, 8 (Περιοδικό Ελλήνων Φοιτητών Εξωτερικού, Απρίλιος 1973), 28.

αυτή η ενέργεια θα συλληφθούν μερικοί από τους πρωταίτιους, μεταξύ των οποίων ήταν και ο γιός του επιθεωρητή της Χωροφυλακής Βορείου Ελλάδας Μήτσου, ο οποίος θα γινόταν ιδιαίτερα γνωστός στο πανελλήνιο ως ένας από εκείνους που κατηγορήθηκαν ως ηθικοί αυτουργοί της δολοφονίας Λαμπράκη. Παρόλα αυτά οι ταραξίες θα αποφύγουν οποιαδήποτε τιμωρία, καθώς θα ζητήσουν συγγνώμη από τον ιδιοκτήτη της εφημερίδας, ο οποίος θα αποσύρει τη μήνυση και έτσι θα απαλλαγούν από τις κατηγορίες.¹⁷³

Η παραπάνω ενέργεια, προκάλεσε αγανάκτηση και έντονες αποδοκιμασίες και καταδικάστηκε από την πλειοψηφία του πολιτικού και δημοσιογραφικού κόσμου, παρόλα αυτά, η ΕΚΟΦ δεν σταμάτησε τη δράση της.¹⁷⁴ Την 1^η Μαΐου 1961, ομάδα Εκοφικών της Αθήνας με πρωτοστατούντες τους Πανουσάκη και Κλαδή φώναξαν συνθήματα υπέρ του Κάρλ Άντολφ Άιχμαν¹⁷⁵ και στη συνέχεια προπηλάκισαν φοιτητές που γιόρταζαν την Πρωτομαγιά, λέγοντας τους: «Θα σας κάνουμε σαπούνια». Στις φοιτητικές εκλογές του 1962 η ΕΚΟΦ ηττήθηκε από τις δημοκρατικές παρατάξεις, χάνοντας έτσι τη δύναμη της μέσα στα πανεπιστήμια. Κατά τη διάρκεια των διαδηλώσεων από τις οργανώσεις της αριστεράς και του κέντρου (για το «1-1-4» και το 15 % στην παιδεία), τα μέλη της ΕΚΟΦ αναδείχθηκαν

---

¹⁷³ Στο ίδιο. «Φοιτηταί του συνεδρίου, ενεργούμενα της ΕΡΕ, επέδραμον κατά των γραφείων της «Μακεδονίας» και προέβησαν εις προτοφανείς βανδαλισμούς». *Μακεδονία*, 24 Δεκεμβρίου 1960. Επίσης, Λιναρδάτος, *ό.π.*, τόμ. 3 (1958-1962), σ. 312. Λεντάκης, *ό.π.*, σσ. 221-222.

¹⁷⁴ «Ο πολιτικός κόσμος και η κοινή γνώμη αποδοκιμάζουν την επιδρομήν φοιτητών της ΕΡΕ κατά της «Μακεδονίας». Η αντιπολίτευσις θα φέρει το θέμα εις την Βουλήν». *Μακεδονία*, 25 Δεκεμβρίου 1960. Σε δημοσίευμα της ίδιας εφημερίδας στις 29 Δεκεμβρίου 1960 αναφέρεται: «Ιδού ποιοι είναι: τραμπούκοι και μπράβοι. Εις την νεοφασιστικήν οργάνωσιν «ΕΚΟΦ» ανήκει η ομάς των φοιτητών της ΕΡΕ, η οργάνωσασα την βάρβαρον επίθεσιν. Υποστηρίζονται και χρηματοδοτούνται από το Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως».

¹⁷⁵ Τον Απρίλιο του 1961 άρχισε να διεξάγεται στο Ισραήλ η δίκη του γερμανού εγκληματία πολέμου Κάρλ Άντολφ Άιχμαν, ενός εκ των πιο σημαντικών υπεύθυνων του Ολοκαυτώματος των Εβραίων. Η δίκη ολοκληρώθηκε τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, με την καταδίκη του σε θάνατο, η οποία και εκτελέστηκε τον Μάιο του 1962. Για την υπόθεση Άιχμαν βλ. Χάννα Άρεντ, *Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ. Έκθεση για την κοινοτοπία του κακού*, Εκδόσεις Νησίδες, Θεσσαλονίκη 2009.

σε βοηθούς της ασφάλειας, κακοποιώντας, παρακολουθώντας και καταδίδοντας μέλη του φοιτητικού κινήματος.¹⁷⁶

Το καλοκαίρι του 1964, κατά τη διάρκεια των δημοτικών εκλογών, η συμπεριφορά των στελεχών της οργάνωσης ξεπέρασε κάθε προηγούμενο αφού μαζί με άλλες ακροδεξιές παρακρατικές συμμορίες έφθασαν στο σημείο να εισβάλουν ακόμα και μέσα στο ελληνικό κοινοβούλιο.

Το βράδυ της 3^{ης} Ιουλίου 1964, έπειτα από τη συγκέντρωση στην πλατεία Κλαυθμώνος, του υποψηφίου δημάρχου της ΕΡΕ στο Δήμο της Αθήνας Γεωργίου Πλυτά, περίπου 50 παρακρατικοί οπαδοί του, ανάμεσα στους οποίους και μέλη της ΕΚΟΦ υπό την καθοδήγηση του Ρένου Αποστολίδη,¹⁷⁷ εισέβαλαν στους διαδρόμους της Βουλής, φωνάζοντας «προδότη Παπανδρέου», «παπατζή», «Καραμανλής» και άλλα υβριστικά συνθήματα, ενώ στη συνέχεια συνεπλάκησαν με βουλευτές και υπουργούς της Ένωσης Κέντρου, τραυματίζοντας σοβαρά τον υπερήλικα υπουργό Ταλιαδούρη. Προσπαθώντας ανεπιτυχώς να εισβάλλουν στην αίθουσα

---

¹⁷⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ (Αρχεία Νεολαίας, 1961): Καταγγελία Συλλόγου Εργαζομένων Φοιτητών Σπουδαστών προς τη Βουλή, «Σχετικά με την ΕΚΟΦ και τα γεγονότα της 1^{ης} Μαΐου 1961», Αθήνα, 5 Μαΐου 1961. Ανώνυμος, «Η νεκρανάσταση της ΕΚΟΦ», 29.

¹⁷⁷ Ο Ρένος Αποστολίδης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1924 και ήταν γιός του δημοσιογράφου, συγγραφέα και εκδότη Ηρακλή Αποστολίδη. Μετά την αποφοίτηση του από το Βαρβάκειο Γυμνάσιο το Νοέμβριο του 1941, εγγράφη άνευ εξετάσεων στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, αποφοιτώντας από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Στα μεταπολεμικά χρόνια εργάστηκε ως δημοσιογράφος και κριτικός σε πολλά έντυπα. Από το 1952 εξέδιδε με τον πατέρα του το περιοδικό *Τα Νέα Ελληνικά* και από το 1962 ως το 1964 διετέλεσε συνεργάτης της Γενικής Διεύθυνσης του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας. Το 1963 κατήλθε υποψήφιος βουλευτής με το κόμμα των Προοδευτικών του Σπύρου Μαρκεζίνη και στις δημοτικές εκλογές του 1964 συμπεριλήφθηκε στο ψηφοδέλτιο του υποψηφίου δημάρχου της ΕΡΕ Γεωργίου Πλυτά, ήταν επίσης οργανωτής της περιβόητης εισβολής στη Βουλή τον Ιούλιο του 1964. Το 1966 και 1967 δημοσίευσε σε συνέχειες στα *Νέα Ελληνικά* το ημερολόγιο του δικτάτορα Μεταξά με δικά του χιουμοριστικά σχόλια, κάτι που πυροδότησε τις έντονες αντιδράσεις του Κώστα Πλεύρη και της ακροδεξιάς ομάδας (Κ4Α). Έγγραψε πολλά δοκίμια και πάνω από τριάντα βιβλία. Διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τους υπουργούς της Χούντας Γεώργιο Γεωργαλά και Δημήτριο Τσάκωνα καθώς και με τον πρόεδρο της «Ελληνικής Αριστεράς» (ΕΑΡ) Λεωνίδα Κύρκο. Άφησε την τελευταία του πνοή το 2004 έπειτα από εγκεφαλικό επεισόδιο. Βλ. Μελέτης Μελετόπουλος, «Ρένος Αποστολίδης. Βίος, έργο και πολιτική φιλοσοφία», *Νέα Κοινωνιολογία*, 38 (Αθήνα, Άνοιξη 2004), 19-46. «Το «Ημερολόγιο» ενός μικρού ανδρός», *Ο Ιός, Εφημερίδα των Συντακτών*, 2 Αυγούστου 2015.

συνεδριάσεων, όπου εκείνη την ώρα συζητούταν το Κυπριακό, μερικοί από τους παρακρατικούς εξήγαγαν ακόμα και στιλέτα. Με μεγάλη δυσκολία αποθήθηκαν και τελικά συνελήφθησαν 32 από αυτούς που φυλακίστηκαν προσωρινά στο φρουραρχείο της Βουλής.¹⁷⁸ Οι συλληφθέντες παραπέμφθηκαν στο αυτόφωρο για παράβαση του εκλογικού νόμου, προσβολή του κοινοβουλίου, σωματικές βλάβες και τον νόμο 4.000 περί τεντιμποϊσμού. Στη δίκη που ακολούθησε ο αστυνόμος της Γενικής Ασφάλειας θα καταθέσει ότι η επίθεση κατά της Βουλής οργανώθηκε από παρακρατικές και φιλοναζιστικές ομάδες, όπως ήταν ο Όμιλος Εθνικής Αναγεννήσεως, η ΕΚΟΦ και η ΟΣΕΝ. Προέκυψε, επίσης, ότι ο Αποστολίδης ήταν αποδέκτης μυστικών κονδυλίων. Στην αίθουσα του δικαστηρίου παραβρίσκονταν σε ένδειξη υποστήριξης προς τους κατηγορούμενους πολλά ακροδεξιά στοιχεία της εποχής, μεταξύ των οποίων ο Κωνσταντίνος Μανιαδάκης, ο ναζιστής Λογγίνος Παζινόπουλος, καθώς ο Αναστάσιος Ριζάς, ένας «μεγαλοπαράγοντας» του υποκόσμου, γνωστός στους παρακρατικούς κύκλους με το ψευδώνυμο «Πεθαμένος». Το δικαστήριο καταδίκασε στις 15 Ιουλίου σε 2,5 χρόνια φυλάκιση τους πρωταίτιους Ρένο Αποστολίδη και Αχιλλέα Βήττα και άλλους 22 σε μικρότερες ποινές.¹⁷⁹

Μετά τα όσα διαδραματίστηκαν στη Βουλή, η κυβέρνηση Γεωργίου Παπανδρέου, που είχε σχηματιστεί το Φεβρουάριο του 1964, αποφάσισε τη διάλυση των παρακρατικών ομάδων. Έτσι, εντός πολύ μικρού διαστήματος, διαλύθηκαν από τα πρωτοδικεία περίπου έντεκα, χωρίς όμως η ΕΚΟΦ να είναι μέσα σε αυτές. Η αιτιολογία ήταν ότι η κυβέρνηση δεν διέθετε αρκετά στοιχεία εναντίον της. Εκτός αυτού, όλος ο ακροδεξιός τύπος της εποχής την υπερασπιζόταν με πάθος. Ο πιο

---

¹⁷⁸ Μεταξύ των 32 επιδρομέων που συνελήφθησαν συγκαταλέγονταν ένας νεαρός μαθητής, μέλος της ΕΡΕΝ και της ΕΚΟΦ ονόματι Παναγιώτης Μιχαλολιάκος ή Μιχαλόλιας, ο υπάλληλος της Νομαρχίας Αττικής Αχιλλέας Βήττα, ο στρατιώτης Ευάγγελος Λαβράνος και οι Ι. Σπ. Τρύφωνας, Αναστάσιος Ταραχόπουλος, Χρίστος Μάνθος, Μιχάλης Κόσιβας, Δημήτριος Δημόπουλος, Δημοσθένης Κούνας, Στέλιος Σαβούρδος, Λάμπρος Αντζαράκης, Ντασκουρέλος, Ηλίας Χονδρολέος, Βεντούρης, Ρήγας, Χρήστος Λάμπρου, Εμμανουήλ Χάλκος, Νικόλαος Μέντζος, Χ. Παπακώστας, Παναγόπουλος, Στυλιανόπουλος, Κ. Βούρλας, Βλάσιος Σκουβαράς, Δ. Γ. Μακρής, Ε. Σαρρής, Γ. Β. Κρέστος, Σαλβάνος, Οικονόμου, Βασιλείου, Χρήστος Καναβός, Τσαούσης και Ρένος Αποστολίδης. *Ελευθερία*, 4 Ιουλίου 1964.

¹⁷⁹ «Επίθεσις Ταγμάτων Εφόδου της ΕΡΕ στη Βουλή», *Η Αυγή*, 9 Ιουλίου 1964. *Ελευθερία*, 9 και 16 Ιουλίου 1964. *Έθνος*, 2 Οκτωβρίου 2009. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τόμ. 4 (1963-1967), Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2010, σσ. 309-311.

σημαντικός, όμως, παράγοντας για την εμπόδιση της κυβέρνησης να διαλύσει τους παρακρατικούς μηχανισμούς υπήρξε η αντίσταση που προέβαλε ο δεξιός χώρος, το παλάτι και φυσικά το «βαθύ κράτος».¹⁸⁰

Η δράση της ΕΚΟΦ συνεχίστηκε και στα επόμενα χρόνια. Παρόλα αυτά η ΕΡΕ υπό την ηγεσία του φιλελεύθερου Παναγιώτη Κανελόπουλου κράτησε σαφείς αποστάσεις απέναντί της, ενώ πολλά ακραία στοιχεία της ΕΡΕΝ, που ταυτόχρονα ανήκαν και στην ΕΚΟΦ διαγράφηκαν ή απομονώθηκαν, ξεκινώντας έτσι μια διαπάλη στο δεξιό χώρο ανάμεσα σε ακραίους και μετριοπαθείς.

Με την φιλοφασιστική της ρητορεία και την τρομοκρατική της δράση διαφώνησαν και πολλά από τα μέλη της ΕΚΟΦ, τα οποία σιγά, σιγά, άρχισαν να την εγκαταλείπουν, αντιλαμβανόμενα τους σκοπούς που εξυπηρετούσε, με συνέπεια ως το 1967 να έχει χάσει σημαντικό αριθμό υποστηρικτών. Βέβαια, το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου υπήρξε ευεργετικό για την ΕΚΟΦ, καθώς αφενός της έδωσε ακόμα επτά χρόνια ζωής -όπως και στις υπόλοιπες νεοφασιστικές οργανώσεις της εποχής- αφετέρου ήταν μια καλή ευκαιρία για την τοποθέτηση των στελεχών της σε σημαντικές θέσεις εντός του πολιτικού και διοικητικού μηχανισμού της χώρας, με πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις αυτές των Μανωλόπουλου, Παπαγγελή, Στάθη, Κράγκαρη, Βλαχόπουλου, Μέρτζου και Καρακώστα. Οι δικτάτορες φάνηκαν ιδιαίτερα γενναιόδωροι με τους παλιούς τους συνεργάτες: έτσι ο Μανωλόπουλος, μετά από τη θητεία του στην ΕΤΒΑ και την τοποθέτησή του στη θέση του νομάρχη Θεσπρωτίας, κατέληξε υπουργός Εργασίας στην κυβέρνηση Παπαδόπουλου. Ο Παπαγγελής διορίστηκε γενικός γραμματέας Τύπου και Πληροφοριών και ο Βλαχόπουλος δήμαρχος Νέου Φαλήρου, ο Μέρτζος έκανε καριέρα ως στέλεχος της Συμβουλευτικής Επιτροπής, ενώ ο Καρακώστας ορίστηκε υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ στην κυβέρνηση Ιωαννίδη-Ανδρουτσόπουλου. Από την άλλη, οι Στάθης και Κράγκαρης περιορίστηκαν απλώς σε θέση νομάρχη σε διάφορους νομούς της περιφέρειας.¹⁸¹

Σε όλη την περίοδο δράσης της η ΕΚΟΦ ποτέ δεν παρέμεινε αποκομμένη από τις υπόλοιπες ακροδεξιές ομάδες. Αντιθέτως, διατηρούσε πολύ στενούς δεσμούς συνεργασίας, αφού σε πολλές περιπτώσεις Εκοφίτες ήταν ταυτόχρονα νυν ή πρώην

---

¹⁸⁰ Λιναρδάτος, *ό.π.*, σσ. 311-312.

¹⁸¹ Βακαλοπούλου-Τζουλιάνο, «Ο νεοφασισμός στην Ελλάδα», σ. 307. Ζορμπαλάς, *ό.π.*, σ. 136. Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 374. Ανώνυμος, «Στο παρασκήνιο και στο προσκήνιο των φοιτητικών», 8.

μέλη και άλλων οργανώσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Αχιλλέας Μπρατάκος, ο οποίος, πριν αναλάβει τη θέση του αντιπροέδρου της ΕΚΟΦ, είχε γίνει γνωστός στο χώρο του Πανεπιστημίου ως ηγέτης της φασιστικής οργάνωσης των Φαλαγγιτών.¹⁸²

Στενές επαφές οι Εκοφίτες διατηρούσαν επίσης με τα μέλη της νεοφασιστικής «Οργάνωσης Εθνικής Νεολαίας-Σώμα Ελπιδοφόρων Νέων», γνωστής ως ΟΕΝ-ΣΕΝ. Η ΟΕΝ-ΣΕΝ ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1957 και λειτούργησε ως ακροδεξιά παραστρατιωτική οργάνωση νέων, με έδρα την οδό Γλάδστωνος στην Ομόνοια, όπου διατηρούσε και τα γραφεία της.¹⁸³

Βάση του καταστατικού της

«σκοπός της ίδρυσης ήταν η ελληνοχριστιανική αγωγή των Ελληνοπαίδων, η επί βάσεων ψυχική και ηθική διαμόρφωση του χαρακτήρος των, η εμμονή εις τας ιεράς περί πατρίδος παραδόσεις, προσίλωσις εις τα ιδανικά της φυλής και τους πόθους του αλύτρωτου Ελληνισμού, Υπακοή εις τον Βασιλέα και την νόμιμον κυβέρνηση, η διάπλασις νομοταγών και χρησίμων πολιτών, ο υγιής και εθνοπρεπής επαγγελματικός προσανατολισμός, η Στρατιωτική των νέων προπαίδευσις και η επιδίωξις του ιδανικού της ευγενούς άμιλλας».¹⁸⁴

Ιδρυτικά μέλη της οργάνωσης υπήρξαν ο αντισμήναρχος ε.α. Ηλίας Σπηλιόπουλος, οποίος ανέλαβε και τη θέση του προέδρου, ο δικηγόρος Άγγελος Παπαγεωργίου που τοποθετήθηκε στη θέση του γενικού γραμματέα και ο επίσης δικηγόρος Παναγιώτης Καραμάνος που έλαβε τη θέση του αντιπροέδρου. Το Δ.Σ. της οργάνωσης συμπλήρωναν ο ταμίας Κωσταντίνος Γιλμόπουλος και τα μέλη Νίτρα Αθανασιάδου, Βιβή Κολοκοτρώνη και Ελένη Παπαβασιλείου.¹⁸⁵

Η ΟΕΝ-ΣΕΝ διέθετε στρατιωτική δομή και ιεραρχία, ενώ στο εσωτερικό της λειτουργούσε το διαβόητο «Σώμα Ελπιδοφόρων Νέων» ή (ΣΕΝ), που λειτουργούσε ως ομάδα κρούσης, τα μέλη του οποίου λάμβαναν στρατιωτική εκπαίδευση, όπως

---

¹⁸² Λεντάκης, *ό.π.*, σσ. 198-199.

¹⁸³ Στο ίδιο, σ. 330.

¹⁸⁴ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188: Οργάνωση Εθνικής Νεολαίας (ΟΕΝ) «Καταστατικό της Οργάνωσης Εθνικής Νεολαίας-Εσωτερικός Κανονισμός», Αθήνα, 20 Φεβρουαρίου 1958.

¹⁸⁵ Στο ίδιο.

αναγραφόταν και στο καταστατικό της οργάνωσης.¹⁸⁶ Χρηματοδοτούταν από την ΚΥΠ, ενώ συνεργαζόταν με την Αστυνομία αλλά και με άλλες οργανώσεις στην παρακολούθηση και συλλογή πληροφοριών για την ΕΔΑ.¹⁸⁷

Οι παρακρατικοί έκαναν μεγάλη προσπάθεια να εισχωρήσουν και στους κόλπους της μαθητικής νεολαίας, πράγμα που κατάφεραν σε ελάχιστο βαθμό από το 1962 και μετά, την εποχή δηλαδή της μεγάλης παμμαθητικής απεργίας των νυχτερινών γυμνασίων. Την ίδια περίοδο εμφανίζεται και η «Οργάνωση Σπουδαστών Εθνικής Νεολαίας» (ΟΣΕΝ), που αποτελούσε παρακλάδι της ΟΕΝ-ΣΕΝ. Η ΟΣΕΝ όπως και η ΟΕΝ-ΣΕΝ χρηματοδοτούταν από τα μυστικά κονδύλια του υπουργείου Προεδρίας. Κύριος στόχος της ήταν η προσπάθεια λήξης της απεργίας και η συμμόρφωση των μαθητών με τη γραμμή του υπουργείου Παιδείας. Η δράση της υπήρξε βραχύβια, καθώς το 1964 διαλύθηκε μαζί με την ΟΕΝ-ΣΕΝ.¹⁸⁸

Τα μέλη της ΟΕΝ-ΣΕΝ αποτελούνταν από νεαρούς δεξιών ή ακροδεξιών οικογενειών, καθώς και από άτομα που ανήκαν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και εισχωρούσαν στην οργάνωση κατόπιν διαφόρων υποσχέσεων ή ανταλλαγμάτων. Στην ομάδα κρούσης της οργάνωσης ανήκε και ένας εικοσάχρονος φοιτητής ονόματι Λογγίνος Παξινόπουλος. Ο Παξινόπουλος ήταν γιός απόστρατου αξιωματικού και παρά το νεαρό της ηλικίας του υπήρξε ιδιαίτερα σκληρός χαρακτήρας και φανατικός Εθνικοσοσιαλιστής, δήλωνε πρόσκοπος και κυκλοφορούσε πάντα οπλισμένος. Διατηρούσε πολύ στενές σχέσεις με την Αστυνομία, ιδιαίτερα με το ΙΔ΄ Αστυνομικό τμήμα Αττικής, το οποίο επισκεπτόταν σχεδόν καθημερινά. Κατά διαστήματα χρησιμοποιούταν από την ασφάλεια ως «έκτακτος χωροφύλακας» για την φρούρηση υψηλών προσώπων, όπως ήταν ο διάδοχος Κωνσταντίνος αλλά και ο στρατάρχης Ντε Γκωλ, όταν ο τελευταίος είχε επισκεφθεί την Ελλάδα. Εκτός από μέλος της ΟΕΝ-ΣΕΝ, υπήρξε επίσης τομεάρχης της «Αντικομμουνιστικής Σταυροφορίας Ελλάδος» στην περιοχή των Αμπελοκήπων. Στα τέλη του 1963, έπειτα από καταγγελία του πρώην μέλους της ΟΕΝ-ΣΕΝ Δημήτρη Χαλκιαδάκη, ο εισαγγελέας διέταξε έρευνα στο σπίτι του Παξινόπουλου στους Αμπελόκηπους, όπου ανακαλύφθηκε ολόκληρο

---

¹⁸⁶ Στο ίδιο.

¹⁸⁷ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188: Οργάνωση Εθνικής Νεολαίας (ΟΕΝ), «Εκθεσις Κ. Δάτσικα, διευθυντού τμήματος Ασφαλείας της ΟΕΝ-ΣΕΝ προς τον Γενικόν Αρχηγόν της οργάνωσης», Αθήνα, 31 Οκτωβρίου 1960.

¹⁸⁸ Στο ίδιο, σσ. 329-331.

οπλοστάσιο, που αποτελούταν από ένα αυτόματο τύπου «Στερν», τέσσερα τυφέκια, περίστροφα, χειροβομβίδες, φυσίγγια, ξίφη, μαχαίρια, μαστίγια, κράνη και άλλο πολεμικό υλικό. Η γιάφκα του Παξινόπουλου ήταν διακοσμημένη με φωτογραφίες του Χίτλερ και του Μπόρμαν, ενώ στους τοίχους υπήρχαν σχεδιασμένοι αγκυλωτοί σταυροί, σύμβολα των (SS) και της «Αντικομμουνιστικής Σταυροφορίας» καθώς και διάφορα ναζιστικά συνθήματα όπως «Αίμα-Τιμή» και «Heil Hitler».¹⁸⁹

Στη διάρκεια της δίκης του τον Οκτώβρη του 1963 ήρθαν στο φως της δημοσιότητας καταγγελίες για προσπάθειες της ασφάλειας να πείσει τον επίσης παρακρατικό και φίλο του κατηγορούμενου, Απόστολο Δρακώτο, να αποσιωπήσει τα όσα γνώριζε σχετικά με τον ίδιο και τις παρακρατικές οργανώσεις.¹⁹⁰ Στη δίκη αποκαλύφθηκε επίσης από τον Δρακώτο ότι στις εκλογές του 1962 ο Παξινόπουλος είχε προτείνει να τον εφοδιάσει με ένα περίστροφο και να κατεβούν οπλισμένοι στη συγκέντρωση με ομιλητή τον Γεώργιο Παπανδρέου. Τα όπλα σύμφωνα με τον Δρακώτο θα χρησιμοποιούνταν ως μέσο εκφοβισμού από τους παρακρατικούς που θα εισχωρούσαν στην συγκέντρωση σε περίπτωση που κάποιος κομμουνιστής προέβαλε αντίσταση όταν οι τελευταίοι θα επιχειρούσαν να τον συλλάβουν.¹⁹¹ Εντούτοις, για τον Παξινόπουλο δεν ήταν η τελευταία φορά που θα απασχολούσε τις δικαστικές αρχές με τα κατορθώματά του, καθώς στις 30 Ιανουαρίου 1963 θα καταδικαστεί ακόμα μια φορά από το τριμελές Εφετείο Αθηνών σε ποινή φυλάκισης 2,5 μηνών για την παράνομη κατοχή ενός περιστρόφου που βρέθηκε πάνω του.¹⁹²

Τα ηγετικά στελέχη της παρακρατικής οργάνωσης αποτελούνταν στην πλειοψηφία τους από μεσήλικες ή ηλικιωμένους απόστρατους δεξιών φρονημάτων, οι οποίοι προσπάθησαν να στήσουν έναν μηχανισμό στα πρότυπα της μεταξικής ΕΟΝ. Ηγέτης της, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, αναδείχθηκε ο παλιός διοικητής της «Χ» Σεπολίων Ηλίας Σπηλιόπουλος, ενώ από τη θέση του αντιπροέδρου πέρασε για μεγάλο διάστημα και ο βιομήχανος και μετέπειτα υπουργός της Χούντας Χρήστος Μίχαλος,¹⁹³ ο οποίος μαζί με τον Ιωάννη Φαντάκη κατείχαν την ανώτερη θέση στην

---

¹⁸⁹ *Καθημερινή*, 2 Οκτωβρίου 1963. *Μακεδονία*, 4 Οκτωβρίου 1963. Λεντάκης, *ό.π.*, σσ. 301-303.

¹⁹⁰ «Αστυνομικοί πιέζουν μάρτυρα δια να αποσιωπήσει στοιχεία σχετικά με παρακρατικές οργανώσεις» *Ελευθερία*, 5 Οκτωβρίου 1963.

¹⁹¹ Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 303.

¹⁹² *Ελευθερία*, 30 Ιανουαρίου 1966.

¹⁹³ Ζορμπαλάς, *ό.π.*, σ. 136.

ιεραρχία μετά τον αρχηγό. Ο Φαντάκης ήταν γνωστή προσωπικότητα του φασιστικού χώρου στην μεταπολεμική Ελλάδα, διέθετε επαφές με νεοναζιστικούς κύκλους της Δυτικής Γερμανίας και υπήρξε στενός φίλος με τον Νικόλαο Φαρμάκη και τον Γεώργιο Πλυτά. Διατηρούσε στενούς δεσμούς με τον «Όμιλο Εθνικής Αναγεννήσεως» (ΟΕΑ) και για ένα διάστημα είχε χρηματίσει αρχηγός της ΕΡΕΝ, ενώ πριν την έλευση της δικτατορίας φυλακίστηκε για πλαστογραφία και διάφορες απάτες. Την περίοδο 1958 έως 1961 συνεργάζονταν με την ΚΥΠ· εκτός από την ΟΕΝ-ΣΕΝ υπήρξε σημαίνον στέλεχος της «Εθνικής Βασιλικής Οργάνωσης Νεολαίας» (ΕΒΟΝ).¹⁹⁴

Η ΕΒΟΝ ιδρύθηκε το 1963 και είχε έδρα τον Πειραιά, με περιφερειακά αρχηγεία εντός πόλεων ή κωμοπόλεων της επικρατείας. Ηγήτορες της οργάνωσης αναδείχθηκαν ο καθηγητής Ιωάννης Τσερκέζος και ο Φαντάκης. Προκειμένου να προσελκύσει τους νέους στο δυναμικό της η ΕΒΟΝ υποσχόταν δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, ιματισμό, παροχή τροφίμων, εξεύρεση εργασίας με καλό μισθό και έξοδα κινήσεως. Διέθετε φιλομοναρχικό και αντικομμουνιστικό προσανατολισμό, ενώ τα μέλη της, τα οποία εκπαιδεύονταν σε στρατιωτικές μεθόδους, έπρεπε να είναι πιστά στις ελληνοχριστιανικές παραδόσεις και στα ιδανικά της φυλής.¹⁹⁵

Μια ακόμα γνωστή οργάνωση ήταν αυτή του «Σώματος Ελλήνων Αλκίμων». Η οργάνωση των Αλκίμων ιδρύθηκε το 1924 στον Πειραιά και έκτοτε λειτουργούσε κανονικά, τροποποιώντας κατά διαστήματα το καταστατικό της. Η έδρα του σώματος μεταφέρθηκε το 1947 από τον Πειραιά στην Αθήνα, όπου και παρέμεινε και τα επόμενα χρόνια.¹⁹⁶ Ανάμεσα στους σκοπούς της εν λόγω οργάνωσης υπήρξε η δημιουργία «Εθνικής κοινωνικής και υγειούς συνειδήσεως», η «Στρατιωτική προπαίδευσις και εν γένει η διαμόρφωσις χαρακτήρων χρησίμων [...] εις την Πατρίδα, την Θρησκείαν και την Οικογένειαν», καθώς και «η καλλιέργεια και ανάπτυξις των Ελληνικών αρετών και του Ελληνικού Πολιτισμού».¹⁹⁷ Η ηγεσία και τα περισσότερα μέλη του διοικητικού συμβουλίου των Αλκίμων αποτελούνταν από

---

¹⁹⁴ Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 304.

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σσ. 343-345.

¹⁹⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτιά 188, 575, 594: Σώμα Ελλήνων Αλκίμων» (ΣΕΑ), «Καταστατικό», 14 Δεκεμβρίου 1954.

¹⁹⁷ Στο ίδιο.

απόστρατους αξιωματικούς, ενώ με το χρόνο η οργάνωση άρχισε να αποκτά παραρτήματα σε διάφορες περιοχές της πρωτεύουσας.¹⁹⁸

Από το 1963 πρόεδρος του σώματος ανέλαβε ο υποστράτηγος ε.α. Κωνσταντίνος Κωστόπουλος. Ανάμεσα στα υπόλοιπα μέλη συγκαταλέγονταν ο ταξίαρχος Ιωάννης Γκόρτζης, ο απόστρατος συνταγματάρχης Σούμπασης και ο επίσης απόστρατος λοχαγός Αβαρικιώτης. Το συμβούλιο συμπλήρωναν ορισμένα εθνικόφρονα μέλη της «καλής κοινωνίας» της πρωτεύουσας, όπως οι Χατζηγεωργίου, Φουργιώτης, Κανέλος, Νέστορας, Βύνιος και Γεώργας, καθώς και η δημοτική σύμβουλος των Δήμου Αθηναίων Σοφία Πύλικα.¹⁹⁹ Μέλη του σώματος των Αλκίμων μπορούσαν να γίνουν «οι συμπληρώσαντες το 21^ο έτος της ηλικίας των Έλλήνες και Ελληνίδες, εγνωσμένων Εθνικών φρονημάτων και μη καταδικασθέντων επί τινί αδικήματι των άρθρων 23 και 24 του παλαιού Ποινικού Κώδικα».²⁰⁰

Από το 1956 και έπειτα η οργάνωση άρχισε να διαβρώνεται από διάφορα φασιστικά στοιχεία. Το Δεκέμβριο του 1960, ο υποστράτηγος Κωστόπουλος σε λόγο που εκφώνησε στον τομέα του Βύρωνα τόνισε πως «στην Ιταλία όλοι προσπαθούν και προτρέπουν τους νέους να αναπτύξουν τον Μουσολινικό πολιτισμό». Από τη άλλη, ο τομεάρχης Βύρωνα Ντασκουρέλος -γνωστός αργότερα από τα επεισόδια στη Βουλή- παραδέχθηκε επίσημα πως οι Άλκιμοι συνεργαζόταν με τη φασιστική οργάνωση της «Εθνικής Κοινωνικής Δράσεως».²⁰¹ Η συμμετοχή του Ντασκουρέλου σε επεισόδια σε συνεργασία με άλλες παρακρατικές οργανώσεις, όπως ο «Όμιλος Εθνικής Αναγεννήσεως», προκαλούσε έντονες αντιδράσεις στα στελέχη του ΣΕΑ, κάποια εκ των οποίων πρότειναν ακόμα και τη διαγραφή του.²⁰² Την ίδια περίοδο, ο τομέας της Ελευσίνας, που είχε υιοθετήσει πολλά από τα χαρακτηριστικά της μεταξικής ΕΟΝ, συνεργαζόταν με την παρακρατική ομάδα της «Εθνικής Κοινωνικής Εξόρμησης» και συμμετείχε σε σειρά αντικομμουνιστικών δράσεων.²⁰³

---

¹⁹⁸ Ζορμπαλάς, *ό.π.*, σ. 136.

¹⁹⁹ Λεντάκης, *ό.π.*, σσ. 333-335.

²⁰⁰ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188, 575, 594: Σώμα Ελλήνων Αλκίμων (ΣΕΑ), «Καταστατικό», 14 Δεκεμβρίου 1954.

²⁰¹ Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 333.

²⁰² ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188, 575, 594: Σώμα Ελλήνων Αλκίμων» (ΣΕΑ), Επιστολή του Περιφερειακού Αρχηγού Πρωτευούσης προς τον Γενικό Αρχηγό του ΣΕΑ: «Πρόταση διαγραφής μέλους για τη συμμετοχή του στην οργάνωση Όμιλος Εθνικής Αναγεννήσεως», 22 Ιουνίου 1964.

²⁰³ Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 333.

Η οργάνωση χρηματοδοτούταν από τα κονδύλια του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας με τα ποσά των 20.000 με 50.000 δραχμών, «λαμβάνομένου υπόψιν του Εθνικοκοινωνικού έργου το οποίον επιτελεί», όπως ανέφερε χαρακτηριστικά και ο υπουργός Εθνικής Άμυνας Χαράλαμπος Ποταμιανός.²⁰⁴

Το ΣΕΑ κάθε χρόνο πραγματοποιούσε γιορτές στη Σπάρτη, όπου συμμετείχε σε τελετές, με την κατάθεση στεφάνων, παρελάσεις με εμβατήρια ενόπιον επισήμων και λουτρά στον ποταμό Ευρώτα, γεύμα με μέλι και ζωμό και διάφορες αναπαραστάσεις της ζωής Αρχαίων Σπαρτιατών.²⁰⁵

Αν και ολιγάριθμο, το ΣΕΑ συνέχισε τη δράση του και κατά τη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας, προσπαθώντας να μιμηθεί την μεταξική ΕΟΝ. Η δικτατορία ενίσχυσε οικονομικά την οργάνωση, καταβάλλοντας προσπάθειες προκειμένου να εξαπλωθεί σε ολόκληρη τη χώρα. Πρόεδρος των Αλκίμων τοποθετήθηκε ο στρατηγός Κουρελέας, στην πραγματικότητα όμως τα ηνία είχε αναλάβει ο αρχηγός του κόμματος της «4^{ης} Αυγούστου» (Κ4Α) Κώστας Πλεύρης, ενώ σε καίριες θέσεις του Δ.Σ. τοποθετήθηκαν οι Βασιλόπουλος, Δημόπουλος και Δενδρινός, καθώς και άλλα στελέχη του «Κ4Α». Ο Πλεύρης, που υπήρξε δεξί χέρι του υπουργού της Χούντας Ιωάννη Λαδά, επιδίωκε να μετατρέψει τους Αλκίμους σε παραστρατιωτική οργάνωση, τη διοίκηση και εκπαίδευση της οποίας ανέλαβε Λογγίνος Παξινόπουλος, με κύριο στόχο να αποτελέσει «τον λαϊκόν σιδηρούν βραχίονα» του καθεστώτος.²⁰⁶

Οι Άλκιμοι εμφανίζονταν με στολή, δίκοχο, μπότες και στρατιωτική πειθαρχία, ενώ στη συνέχεια εφοδιάστηκαν με 500 караμπίνες «Ρέμιγκτον». Σύμφωνα με τον Πλεύρη, εντός ενός εξαμήνου «20.000 νέοι Άλκιμοι ορκίστηκαν στο στάδιο της ΑΕΚ».²⁰⁷ Παρόλα αυτά οι επιδιώξεις του τελευταίου περί οργάνωσης των νέων στα πρότυπα της μεταξικής νεολαίας δεν κατάφεραν να πραγματοποιηθούν. Με την

---

²⁰⁴ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188, 575, 594: Σώμα Ελλήνων Αλκίμων (ΣΕΑ) Επιστολή του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης με θέμα την οικονομική ενίσχυση του ΣΕΑ, 27 Οκτωβρίου 1961.

²⁰⁵ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188, 575, 594: Σώμα Ελλήνων Αλκίμων (ΣΕΑ), «Πρόγραμμα της 5^{ης} ετήσιας εορτής των Αλκίμων εις τη Σπάρτην την 24^{ην} Απριλίου 1960», 1 Ιουλίου 1960.

²⁰⁶ Κωνσταντίνος Πλεύρης, *Γεγονότα 1965-1977. Τα άγνωστα παρασκήνια*, Εκδόσεις Ήλεκτρον, Αθήνα 2009, σσ. 65-66. «Η συκοφαντημένη μεταπολίτευση: Οι γιάφκες του Καραμανλή», *Ο Ιός της Κυριακής, Ελευθεροτυπία*, 29 Σεπτεμβρίου 2002.

²⁰⁷ Πλεύρης, *ό.π.*, σ. 66. Η συμμετοχή για πολλούς νέους στο Σώμα των Αλκίμων κατά την περίοδο της απριλιανής δικτατορίας είχε «αναγκαστικό» χαρακτήρα, καθώς γινόταν κατόπιν διάφορων πιέσεων.

πάροδο του χρόνου, το εγχείρημα ατόνησε, ενώ ως το τέλος της δικτατορίας είχε απονεκρωθεί.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω ο Πλεύρης υπήρξε αρχηγός μιας ακροδεξιάς οργάνωσης, γνωστής με την επωνυμία «Κόμμα 4^{ης} Αυγούστου» (Κ4Α). Το κόμμα αυτό υπήρξε μία από τις πρώτες φασιστικές ομάδες που δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα της μεταπολεμικής περιόδου και αποτέλεσε πρότυπο πολλών ακόμα ναζιστικών μορφωμάτων που έδρασαν στη χώρα τα επόμενα χρόνια.

Το «Κ4Α» ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1965 από μια ολιγομελή ομάδα νεαρών αντιδημοκρατικών στοιχείων με έντονα αντικομμουνιστικά χαρακτηριστικά. Ιδεολογική ταυτότητα του κόμματος αποτελούσε ο «ελληνικός εθνικοσοσιαλισμός», μια παραλλαγή δηλαδή του εθνικοσοσιαλισμού με σαφείς αναφορές στην δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά.²⁰⁸ Πλην του Πλεύρη, που είχε αναλάβει ρόλο αρχηγού και θεωρητικού της οργάνωσης, το «Κ4Α» στελέχωναν οι Δημήτριος Δημόπουλος, Ανδρέας Δενδρινός, Τηλέμαχος Κόμπης, Γιώργος Πατσαδέλης, Κουτράκος, Σπύρος Μανωλόπουλος, Πολύδωρος Δάκογλου, Κερασόπουλος, Χρήστος Καναβός, Ιωάννης Γιαννόπουλος και Κρατήρας. Αρωγοί της κίνησης Πλεύρη τέθηκαν από την πρώτη στιγμή, ο απόστρατος αξιωματικός και νομάρχης της μεταξικής περιόδου Νικόλαος Αντωνακέας, ο Παύλος Μελάς, ο Δ. Δημητριάδης και ο καθηγητής Ν. Καβαζαράκης. Σημαντική βοήθεια προσέφερε, επίσης, ο βουλευτής της ΕΡΕ, γνωστός για τις φασιστικές του θέσεις, Νικόλαος Φαρμάκης, ενώ ηθικός υποστηρικτής του «Κ4Α» υπήρξε ο πολιτικός μέντορας του Πλεύρη, πρώην υπουργός Ασφαλείας της μεταξικής δικτατορία και βουλευτής της ΕΡΕ, Κωνσταντίνος Μανιαδάκης.²⁰⁹

---

²⁰⁸ Ο ιδεολογικός προσανατολισμός του «Κόμματος 4^{ης} Αυγούστου», είχε γίνει γνωστός από τον Κώστα Πλεύρη λίγο πριν την επίσημη ίδρυσή του το 1965, μέσω ενός βιβλίου που εξέδωσε υπό τον τίτλο «Αντιδημοκράτης». Στο εν λόγω βιβλίο ο Πλεύρης μεταξύ άλλων ανέφερε: «[...]Αυτή η κοσμοθεωρία, την οποία χαρακτηρίζοντας με το όνομα της αποκαλώ: Ελληνικό εθνικοσοσιαλισμό, πηγάζει εκ της οντότητας της ελληνική φυλής και συμβολίζει την πίστη προς την αξία της». Τόνιζε στη συνέχεια: «[...] Δηλώνω υπερήφανος διότι σαν Έλληνα εθνικοσοσιαλιστής εμπνέομαι και καθοδηγούμαι, από τις αρχές του Ιωάννη Μεταξά, ο οποίος δια της 4^{ης} Αυγούστου πραγματοποίησε την συνδυασμένη εφαρμογή του έθνους και του σοσιαλισμού», βλ. Κώστας Πλεύρης, *Αντιδημοκράτης*, Εκδόσεις Νέα Θέσις, Αθήνα 1987 (επανεκδόση του 1965), σ. 68.

²⁰⁹ Πλεύρης, *Γεγονότα 1965-1977, ό.π.*, σσ. 32, 39, 93-94, 99. Ανώνυμος, «Πόσο επικίνδυνο είναι το παρακράτος; Η «4^η Αυγούστου» και τα παρακλάδια της», *Αντί*, 62 (Ιανουάριος 1977), 8-12.

Αν και ολιγάριθμο το «Κ4Α» διέθετε στρατιωτική δομή, με πυρήνες υποδοχείς και μαχητικούς πυρήνες, τομεάρχες, λοχίτες, φαλαγγάρχες και επιθεωρητές. Τα μέλη της οργάνωσης έπρεπε να είναι Έλληνες στην καταγωγή, να μην είναι ανεπάγγελτοι, να μην έχουν καταδικαστεί για ατιμωτικό αδίκημα, να μην ανήκουν σε άλλα σωματεία που να επιδιώκουν σκοπούς αντίθετους προς τα εθνικοσοσιαλιστικά ιδανικά.²¹⁰

Το «Κ4Α» είχε ως έδρα από τον Αύγουστο του 1966 ένα οίκημα στην οδό Μπουμπουλίνας, ενώ ένα χρόνο αργότερα μετακόμισε στα Εξάρχεια. Την 1^η Αυγούστου 1965 κυκλοφόρησε το πρώτο φύλλο της εφημερίδας του κόμματος,²¹¹ μέσω της οποίας προπαγάνδιζε τις φιλοδικτατορικές και αντιδημοκρατικές θέσεις του και τον φασιστικό του χαρακτήρα.²¹² Η οργάνωση διατηρούσε παράρτημα και στην πόλη της Θεσσαλονίκης, με γραφεία επί της οδού Τσιμισκή και κυριότερο υπεύθυνο τον δικηγόρο Χρήστο Καναβό.²¹³

Το θερμό καλοκαίρι του 1965, με την αποστασία και τα Ιουλιανά, το «Κ4Α» είχε κληθεί από τον γενικό διευθυντή της ΕΡΕ ναύαρχο Σπανίδη (κρυφά από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο) να συμμετάσχει σε μαχητικές ομάδες πλάι στην ΕΚΟΦ και την ΕΡΕΝ, από την οποία είχε περάσει ως φοιτητής και ο ίδιος ο Πλεύρης.²¹⁴ Από το 1966 έως το πραξικόπημα του 1967 το «Κ4Α» σε συνεργασία με την ΕΚΟΦ προσπάθησαν να καταλάβουν με βίαια μέσα τα φοιτητικά σωματεία του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Παράλληλα πρωτοστατούσαν σε επεισόδια στις φοιτητικές συγκεντρώσεις πάντα υπό την κάλυψη των αστυνομικών αρχών.²¹⁵

---

²¹⁰ Πλεύρης, *ό.π.*, σσ. 43-44.

²¹¹ Στο ίδιο, σσ. 33, 96, 99.

²¹² *Εφημερίδα 4^η Αυγούστου*, 1 Αυγούστου 1965.

²¹³ Ο Χρήστος Καναβός ήταν γιός του διοικητή του στρατοπέδου της Γυάρου Ελευθέριου Καναβού. Στη διάρκεια των φοιτητικών του χρόνων συνδέθηκε φιλικά με τον Κώστα Πλεύρη, καθώς και ο ίδιος υπήρξε οπαδός του εθνικοσοσιαλισμού, αντισιμίτης και λάτρης της φυλετικής θεωρίας. Ήταν επίσης, ένας εκ των συμμετεχόντων στα επεισόδια της Βουλής τον Ιούλιο του 1964. Εκτός από στέλεχος του «Κ4Α» της Θεσσαλονίκης, είχε διατελέσει και στέλεχος της φασιστικής οργάνωσης «Όμιλος Εθνικής Αναγεννήσεως». Με τον ερχομό της Χούντας ανέλαβε μαζί με τον Πλεύρη ιδιαίτερος του υπουργού Λαδά. Στη μεταπολίτευση κατέβαλε προσπάθειες να προσληφθεί ως νομικός σύμβουλος σε κρατική υπηρεσία, ενώ παράλληλα αρθρογραφούσε σε διάφορα φασιστικά έντυπα. Εργάστηκε σαν δικηγόρος, αναλαμβάνοντας υποθέσεις υπεράσπισης νεοφασιστών τρομοκρατών. Ανώνυμος, «Το πορτραίτο ενός σύγχρονου παρακρατικού», *Αντί*, 66 (Μάρτιος 1977), 6-7.

²¹⁴ Πλεύρης, *ό.π.*, σσ. 22, 99.

²¹⁵ Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 337.

Το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 ήρθε «σαν μάνα εξ ουρανού» για τη φασιστική οργάνωση. Παρά την κατάργηση του συντάγματος και την απονομιμοποίηση όλων των κομμάτων, το «Κ4Α» εξακολούθησε να λειτουργεί κανονικά, ενώ τα στελέχη του ανταμείφθηκαν καταλαμβάνοντας μια σειρά από αξιώματα στη χουντική ιεραρχία, εξαργυρώνοντας έτσι με τον καλύτερο τρόπο τη συμβολή τους στην κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος.²¹⁶

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Πλεύρης εκτός από αρχηγός του «Κ4Α» και υπεύθυνος των Αλκίμων υπήρξε αρμόδιος επικοινωνίας της Χούντας με τη «Φασιστική Διεθνή» και ένας εκ των υπευθύνων για το ζήτημα του «Εθνικού Συνδέσμου Ελλήνων Σπουδαστών Ιταλίας», γνωστού ως (ΕΣΕΣΙ), μιας παρακρατικής οργάνωσης φοιτητών στην Ιταλία, που δημιουργήθηκε δύο μόνο μέρες μετά το πραξικόπημα.²¹⁷

Ο ΕΣΕΣΙ ιδρύθηκε στη Νάπολη στις 23 Απριλίου 1967, από έλληνες φοιτητές, υποστηρικτές του καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου. Ιδρυτής και αρχηγός της οργάνωσης ήταν ο φοιτητής του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου της Νάπολης Σπύρος Σταθόπουλος. Στελέχη της οργάνωσης υπήρξαν επίσης ο Θεόδωρος Καραμπέτσος και ο Γεώργιος Βεντούρης. Ο ΕΣΕΣΙ πρέσβευε την εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία και προσπάθησε να απλώσει τα πλοκάμια του σε όλες τις ελληνικές φοιτητικές κοινότητες της Ιταλίας. Διατηρούσε στενές επαφές με ιταλικές φασιστικές ομάδες όπως το «MSI», η «Fuan», η «Giovane Italia», η

---

²¹⁶ Στη διάρκεια της δικτατορίας, λίγο διάστημα πριν το πραξικόπημα Ιωαννίδη, στο εσωτερικό του (Κ4Α) επήλθε διάσπαση, αποτέλεσμα της οποίας υπήρξε η δημιουργία μιας ακόμα οργάνωσης υπό την επωνυμία «Αχαιοί». Αρχηγός της οργάνωσης ανέλαβε ο «ιωαννιδικός», πρώην συνεργάτης του Πλεύρη, Πολύδωρος Δάκογλου. Η κίνηση Δάκογλου είχε εθνικοσοσιαλιστικό και αντισημιτικό προσανατολισμό και πρέσβευε την ιδέα μια νέας επανάστασης με εθνικοσοσιαλιστικά ιδεώδη και μεγαλοϊδεατικούς στόχους, διατηρούσε γραφεία στην οδό Πειραιώς και εξέδιδε το εθνικοσοσιαλιστικό έντυπο *Μαχητικός Τύπος*. Στους Αχαιούς εντάχθηκαν μεταξύ άλλων οι Βλαδίμηρος Ψιακής, Βασιλική Γκόνου, Λυκούργος Γκόνος, Δεντάκος, Σχοινάς, Πολυκαρπίδης, Παπαβασιλείου, Ευαγγελίδης, Ζιαννής, Αδαμαντίδης, Χαράλαμπος Πρεβεζάνος, Ανδρέας Μπεβερέτος και Αθανάσιος Μπόμπος, ενώ θεωρητικός της οργάνωσης υπήρξε ο αρχηγός της ομάδας των «Ελληνοκρατών» Σπύρος Σταυρόπουλος. Οι Αχαιοί, το (Κ4Α) καθώς και άλλες παρακρατικές συμμορίες έλαβαν μέρος σε βίαιες ενέργειες κατά φοιτητών και άλλων διαμαρτυρομένων πολιτών στα γεγονότα του Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο του 1973. Ανώνυμος, «Πόσο επικίνδυνο είναι το παρακράτος;»10.

²¹⁷ Κλειτσίκας-Σπεραντζόνη, *ό.π.*, σσ. 167-170.

«Avanguardia Nazionale» και η «Ordine Nuovo» και συμμετείχε σε επιθέσεις και άλλες βίαιες ενέργειες εναντίον ελλήνων φοιτητών του δημοκρατικού χώρου.²¹⁸

Πλην των αναφερομένων οργανώσεων κατά τη δεκαετία του 1960 λειτουργούσαν στο χώρο της νεολαίας και άλλες παρακρατικές οργανώσεις, λιγότερο ή περισσότερο γνωστές. Ανάμεσα σε αυτές απαντούνται η «Εθνική Κοινωνική Δράση» (ΕΚΔ), ο «Σύλλογος Πνευματικής και Εκπολιτιστικής Αναπτύξεως Νέων Βύρωνος» (ΣΠΕΑΝ), η «Οργάνωση Εθνοφρόνων Φοιτητών Ιατρικής» (ΟΕΦΙ), η «Νεολαία Εθνικής Δράσεως» (ΝΕΔ), η «Φοιτητική Πνευματική Εστία Πειραιώς» (ΦΠΕΠ) και η «Πανελλήνια Εθνική Κοινωνική Ένωση Νέων» (ΠΕΚΕΝ).

Η παρακρατική οργάνωση της «Εθνικής Κοινωνικής Δράσης» (ΕΚΔ), ιδρύθηκε στην Αθήνα στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και συγκεκριμένα στην περιοχή του Βύρωνα. Ηγέτης της ομάδας αυτής ήταν ο γνωστός για τις φασιστικές του θέσεις καθηγητής φυσικής αγωγής Μέμος Κολοκυθάς. Η οργάνωση είχε φιλοδικτατορικές και αντικομμουνιστικές θέσεις και ως πρότυπό της παρουσίαζε τον δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά και το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, την επέτειο της οποίας γιόρταζε κάθε χρόνο.²¹⁹

Στην περιοχή του Βύρωνα έδρασε τα επόμενα χρόνια άλλη μια οργάνωση με την ονομασία «Σύλλογος Πνευματικής και Εκπολιτιστικής Αναπτύξεως Νέων Βύρωνος», γνωστός ως ΣΠΕΑΝ. Ο ΣΠΕΑΝ ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 1962, κατόπιν υποδείξεως του στρατηγού Γωγούση, υπευθύνου της υπηρεσίας μελετών της ΚΥΠ. Κύριος λόγος για την ίδρυση του ΣΠΕΑΝ υπήρξε η προσπάθεια διείσδυσης ακροδεξιών στοιχείων σε μια από τις πιο δημοκρατικές περιοχές της Αθήνας, με μεγάλη παράδοση στους αγώνες. Η οργάνωση χρηματοδοτούταν από τα κονδύλια της Γενικής Γραμματείας Αθλητισμού και συνεργαζόταν με το ΣΕΑ, την ΟΣΕΝ και άλλες φασιστικές οργανώσεις. Εντούτοις η ζωή της υπήρξε μικρή καθώς μετά την πτώση της ΕΡΕ από την εξουσία η οργάνωση διαλύθηκε²²⁰

Η ΟΕΦΙ έδρασε στην Ιατρική Αθηνών και αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο παρακλάδι της ΕΚΟΦ. Έκανε την εμφάνισή της στις αρχές της δεκαετίας του 1960

---

²¹⁸ Στο ίδιο. Επίσης, Αλέξανδρος Κουτούζος, «Εθνικός Σύνδεσμος Ελλήνων Σπουδαστών Ιταλίας» (ΕΣΕΣΙ). *Που πήγαν κείνα τα παιδιά;*, Εκδόσεις Νέα Θέσις, Αθήνα 1989, σσ. 21-22, 43-45, 49.

²¹⁹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188: Εθνική Κοινωνική Δράσις-Διοίκηση Βύρωνος (ΕΚΔ), «Μία Μεγάλη Επέτειος: έντυπη προκήρυξη της 4^{ης} Αυγούστου», 4 Αυγούστου 1959.

²²⁰ Λεντάκης, *ό.π.*, σσ. 351-353.

και είχε φασιστικό και αντικομμουνιστικό προσανατολισμό. Δεν διέθετε καταστατικό και μετά τον Μάιο του 1961 μετονομάστηκε σε «Όμιλο Εθνικιστών Φοιτητών Ιατρικής». Ηγέτης της οργάνωσης ήταν ο φοιτητής Βασίλειος Αλεβιζάτος, ενώ τα μέλη της συμμετείχαν μαζί με τους Εκοφίτες σε τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον φοιτητικών συγκεντρώσεων. Η περίοδος δράσης της οργάνωσης υπήρξε βραχύβια· έτσι μετά το 1963 η οργάνωση πέρασε κυριολεκτικά στην αφάνεια.²²¹

Η «Νεολαία Εθνικής Δράσεως» (ΝΕΔ), έκανε την εμφάνιση της στα μέσα του 1965, λίγο πριν τα Ιουλιανά. Αποτελούσε μια ακόμα αντικομμουνιστική ακροδεξιά οργάνωση, η οποία -όπως και οι υπόλοιπες- ήταν δομημένη σε πυρήνες και τομείς, με αρχηγούς και υπαρχηγούς. Τα μέλη της ήταν εφοδιασμένα με ταυτότητες που υπέγραφαν υψηλόβαθμα ακροδεξιά μέλη της ΕΡΕΝ, όπως οι Βαρκλαντής και Συρμής. Ηγετικά στελέχη της οργάνωσης αποτελούσαν επίσης το υψηλόβαθμο στέλεχος των Αλκίμων Βασίλειος Ψαραδέλης, ο Σταύρος Βερβενιώτης, ενώ τη θέση του αρχηγού είχε καταλάβει ο πολιτευτής της ΕΡΕ Παναγόπουλος, που στην ουσία ήταν και ο ιθύνων νους αυτού του ακροδεξιού παρακρατικού μηχανισμού.²²²

Βραχύβια ομάδα στους κόλπους των ακροδεξιών παρακρατικών οργανώσεων αποτέλεσε, επίσης, η «Πανελλήνια Εθνική Κοινωνική Ένωση Νέων» (ΠΕΚΕΝ), η οποία ιδρύθηκε το 1960 μετά τη διάσπαση της ΟΕΝ-ΣΕΝ. Οι αξιωματούχοι της νεόδηκτης ΠΕΚΕΝ επιδίωξαν να συγκροτήσουν ένστολα τμήματα και προσπάθησαν να πετύχουν άνωθεν χρηματοδότηση. Παρόλα αυτά το εγχείρημά τους απέτυχε και σύντομα η ΠΕΚΕΝ εξαφανίστηκε.²²³

---

²²¹ Στο ίδιο, σ. 346. Κλειτσίκας-Σπεραντζόνη, *ό.π.*, σ. 297.

²²² Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 345.

²²³ Στο ίδιο, σ. 351.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΑΛΛΕΣ ΑΚΡΟΘΕΞΙΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ

Εκτός από το στράτευμα και τη νεολαία, παρακρατικές οργανώσεις δραστηριοποιήθηκαν και στην υπόλοιπη κοινωνία ήδη από τις αρχές τις δεκαετίας του 1950. Οι οργανώσεις αυτές είχαν καθαρά αντικομμουνιστικό προσανατολισμό ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις ο ηγετικός πυρήνας τους αποτελούνταν από πρώην δοσιλόγους, με πιο γνωστό παράδειγμα την «Αντικομμουνιστική Σταυροφορία Ελλάδος».

Η «Αντικομμουνιστική Σταυροφορία Ελλάδος» (ΑΣΕ) ιδρύθηκε στην Αθήνα στις 18 Ιουνίου 1952. Αρχηγός της υπήρξε ο αντισυνταγματάρχης ε.α. Θεόδωρος Παπαδόγγονας, γνωστός από τη δράση του στα χρόνια της Κατοχής ως συνεργάτης των Γερμανών και υπαρχηγός των διαβόητων Ταγμάτων Ασφαλείας Πελοποννήσου. Σημαίνον στέλεχος της οργάνωσης υπήρξε επίσης ο Γεώργιος Δημόπουλος, αντισυνταγματάρχης ε.α., γνωστός για τις ακραίες θέσεις του, ο οποίος κατέλαβε τη θέση του γεν. γραμματέα.²²⁴

Η «ΑΣΕ» διέθετε ημιπαραστρατιωτικές δομές και όπως οι υπόλοιπες παρακρατικές ομάδες της εποχής, λάμβανε χρηματοδότηση από τα μυστικά κονδύλια των κρατικών υπηρεσιών και συνεργαζόταν στενά με τη Γενική Ασφάλεια Αθηνών και την ΚΥΠ. Διατηρούσε κεντρικά γραφεία στην οδό Πατησίων 4, στο κέντρο της Αθήνας, και παραρτήματα σε διάφορες συνοικίες του λεκανοπεδίου, καθώς και στον Πειραιά, τη Θεσσαλονίκη, την Πάτρα, την Καλαμάτα, την Τρίπολη, τη Μυτιλήνη, το Βόλο, τη Λάρισα και άλλες επαρχιακές πόλεις της Ελλάδας.²²⁵

Στα παραρτήματα της πρωτεύουσας και της περιφέρειας η οργάνωση υποδιαιρούταν σε τομείς ή διμοιρίες και ομάδες. Κάθε τομέας περιελάμβανε τρεις ομάδες, η καθεμία εκ των οποίων αποτελούνταν από δώδεκα μέλη με επικεφαλής έναν ομαδάρχη.²²⁶ Οι τομείς ιδρύονταν σε περιοχές που υπόκεινταν στον άμεσο έλεγχο

---

²²⁴ Κλειτσίκας-Σπεραντζόνη, *ό.π.*, σ. 290. Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 83. Γιάννης Βούλτεψης, *Υπόθεση Λαμπράκη*, τόμ. 1, Εκδόσεις Αλκυών, Αθήνα 1998, σ. 57.

²²⁵ Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 82.

²²⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188: «Αντικομμουνιστική Σταυροφορία Ελλάδος» (ΑΣΕ), «Εγκύκλιος αριθ. 7: Οργανωτική Διάρθρωση», 28 Νοεμβρίου 1961.

των κατά τόπους αστυνομικών τμημάτων και ο κάθε τομεάρχης ή διμοιρίτης διοριζόταν από την κεντρική διοίκηση της οργάνωσης, κατόπιν πρότασης του επόπτη περιοχής Αττικής του αστυνομικού τμήματος ή της Χωροφυλακής.²²⁷ Οι διοικήσεις των κατά τόπους παραρτημάτων ήταν πενταμελείς και σε κάθε περιοχή, όπου έδρευαν οι εν λόγω διοικήσεις, εφαρμόζοταν το σύστημα της τήρησης βιβλίων (δυναμολογίου, ημερολογίου, συμβάντων, ταμείου, πρωτοκόλλου και αλληλογραφίας).²²⁸

Η «ΑΣΕ» πρέσβευε την ιδεολογία του φασισμού και είχε έντονα αντικομμουνιστικό χαρακτήρα, κάτι που γινόταν αντιληπτό και μόνο από την τιτλοφορία της. Η οργάνωση χρησιμοποιούσε ως όργανο για να προπαγανδίζει τις θέσεις της την εφημερίδα *Εθνικιστής*, η οποία εκδιδόταν κάθε μήνα.²²⁹ Στην εφημερίδα φιλοξενούνταν άρθρα του Παπαδόγωνα, διαφόρων μελών της ΑΣΕ και ορισμένων συνεργατών της εφημερίδας, όπως της Δήμητρας Βασιλείου, καθώς και του συζύγου της Δημήτριου Βασιλείου, εν ενεργεία ταγματάρχη του γραφείου δημοσίων σχέσεων του Γενικού Επιτελείου Στρατού.²³⁰

Προκειμένου να αυξήσει τις πωλήσεις της εφημερίδας και τα έσοδά της, η ΑΣΕ, προσπαθούσε να υποχρεώσει διάφορους επιχειρηματίες και μαγαζάτορες, κυρίως από την επαρχία, να γίνουν συνδρομητές του *Εθνικιστή*, διαδίδοντας ότι επρόκειτο για έντυπο της Χωροφυλακής.²³¹

Τα μέλη της οργάνωσης ήταν εφοδιασμένα με πιστοποιητικά, επικυρωμένα από τα κατά τόπους αστυνομικά τμήματα και με ταυτότητες, γνωστές ως δελτία αναγνώρισεως, όπου στο πίσω μέρος αναγράφονταν οι υποχρεώσεις τις οποίες έπρεπε να τηρούν, όπως οι παρακάτω:

« Άπαντα τα μέλη της ημετέρας Οργανώσεως υποχρεούνται όπως παρέχουσι προς τα όργανα Σωμάτων Ασφαλείας αμέριστον την

---

²²⁷ Στο ίδιο.

²²⁸ Στο ίδιο.

²²⁹ Μέσα από τα φύλλα του *Εθνικιστή* ο Θεόδωρος Παπαδόγωνας έφθασε να διακηρύξει: «Εάν ο φασισμός είναι αντικομμουνισμός, τότε ασφαλώς είμεθα φασίσται. Εάν οι νεοφασίσται είναι εθνικισταί, είμεθα νεοφασίσται. Το δηλούμεν τούτο κατηγορηματικότερα», Βούλτεψης, *ό.π.*, σ. 56.

²³⁰ Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 84.

²³¹ Στο ίδιο.

συνδρομήν των. Οιανδήποτε σοβαράν πληροφορίαν ή αντεθνικήν ενέργεια κομμουνιστών σχέσιν έχουσαν με την ασφάλειαν και την ακεραιότητα της Πατρίδος μας υποχρεούται όπως ανακοινώσωσιν εις την πλησιεστέραν Αστυνομικήν Αρχήν και εις την Διοίκησιν της Οργανώσεως υποβάλλοντες σχετικήν εμπιστευτικήν αναφοράν. Οι υπεύθυνοι Τομεάρχαι και Προϊστάμενοι των επαρχιακών παραρτημάτων εις περιπτώσεις Συναγερμού ή σοβαράς ανωμαλίας να επικοινωνήσουν με την Κεντρικήν Διοίκησιν δια παράληψιν οδηγιών».²³²

Στη «ΑΣΕ» εντάσσονταν κατά κύριο λόγο άτομα προερχόμενα από τον χώρο της άκρας δεξιάς και του εθνικοσοσιαλισμού, καθώς και διάφορα στοιχεία από τον χώρο του υποκόσμου. Πιο γνωστή φιγούρα της Αντικομμουνιστικής Σταυροφορίας Ελλάδος στην πρωτεύουσα ήταν ο Αναστάσιος Ριζάς ή «Πεθαμένος». Ο Ριζάς, άνθρωπος της νύχτας και πρώην ποινικός κρατούμενος, διατηρούσε καμπαρέ στο κέντρο της Αθήνας, λίγα μέτρα μακριά από την πλατεία Συντάγματος. Κυκλοφορούσε πάντα οπλισμένος και λάμβανε μέρος σε επεισόδια και προβοκάτσιας που στήνονταν από τους παρακρατικούς μηχανισμούς εναντίον της αριστεράς και των υπολοίπων δυνάμεων του δημοκρατικού χώρου. Συνεργαζόταν με την ΕΚΟΦ και συμμετείχε σε παρακολουθήσεις αριστερών φοιτητών και εκδηλώσεων της ΕΔΑ.²³³

Στο φιλικό περιβάλλον του Ριζά ανήκε και ο νεαρός εθνικοσοσιαλιστής Λογγίνος Παξινόπουλος, στο σπίτι του οποίου ανακαλύφθηκε τον Οκτώβριο του 1963 γιάφκα με πολεμικό υλικό που κατείχε παράνομα.²³⁴ Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, ο Παξινόπουλος υπήρξε μέλος της ομάδας κρούσης της ΟΕΝ-ΣΕΝ και τομεάρχης της Αντικομμουνιστικής Σταυροφορίας Ελλάδος στην περιοχή των Αμπελοκήπων. Στο ευρύτερο περιβάλλον του Παξινόπουλου ανήκε άλλη μια φυσιογνωμία της ΑΣΕ, ονόματι Σωτήριος Αλεξ. Χριστοφίλης. Ο Χριστοφίλης υπήρξε τομεάρχης της Αντικομμουνιστικής Σταυροφορίας στην περιοχή του Κολωνού και διατηρούσε στενές επαφές με το ΙΕ΄ Αστυνομικό τμήμα Αττικής. Κατά τη διάρκεια της

---

²³² ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188: Αντικομμουνιστική Σταυροφορία Ελλάδος (ΑΣΕ), «Δελτία Αναγνωρίσεως Μελών».

²³³ Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 82.

²³⁴ *Καθημερινή*, 2 Οκτωβρίου 1963

επίσκεψης του προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας στην Ελλάδα τον Μάιο του 1963, με απόφαση του διευθυντή Αστυνομίας Αθηνών Καραμπέτσου, ο Χριστοφίλης, όπως και άλλοι παρακρατικοί, διορίστηκε «έκτακτος αστυνομικός υπάλληλος», για την προστασία του στρατάρχη Ντε Γκωλ.²³⁵

Ο Χριστοφίλης ως εκπρόσωπος της ΑΣΕ, συνεργαζόταν στενά με τον προϊστάμενο του Γραφείου Πληροφοριών της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών Βασίλειο Λάμπρου. Ο Λάμπρου είχε αναλάβει να οργανώσει τους παρακρατικούς προκειμένου οι τελευταίοι να συνδράμουν την Αστυνομία και τη Χωροφυλακή για να εμποδίσουν οποιονδήποτε επιθυμούσε να λάβει μέρος στην «Μαραθώνια Πορεία Ειρήνης», τον Απρίλιο του 1963, την οποία η κυβέρνηση Καραμανλή είχε απαγορεύσει με απόλυτα αντιδημοκρατικό τρόπο.²³⁶

Ανάμεσα στα πρωτοκλασάτα στελέχη της ΑΣΕ απαντάται και ο γνωστός, για τις ακροδεξιές του πεποιθήσεις, δημοσιογράφος Αθανάσιο Θωμόπουλο. Ο Θωμόπουλος ήταν εκδότης της εφημερίδας *Εθνικόν Φως*, η οποία χρηματοδοτούταν από την ΚΥΠ, καθώς και από κονδύλια του υπουργείου Προεδρίας. Αρχικά ο Θωμόπουλος υπήρξε υποστηρικτής του Καραμανλή· μετά την είσοδο του Γεωργίου Γρίβα, όμως, στην ελληνική πολιτική σκηνή, ο δημοσιογράφος υιοθέτησε αμφίσημη θέση, λειτουργώντας περισσότερο καιροσκοπικά. Το παράπτωμα του αυτό, του στοίχισε όχι μόνο τη διακοπή της κρατικής χρηματοδότησης, – έπειτα από εντολή του Οδυσσέα Αγγελή – αλλά και την καρατόμησή του από την ηγετική ομάδα της ΑΣΕ.²³⁷ Μετά τις εκλογές του 1961 ο τελευταίος προχώρησε στην ίδρυση δικής του οργάνωσης υπό την επωνυμία «Πανελλήνιος Εθνική Σταυροφορία» (ΠΕΣ), με τη δράση της να περιορίζεται κυρίως στην πραγματοποίηση ομιλιών εθνικού-μορφωτικού περιεχομένου, προς αντιμετώπιση των πάσης φύσεως αντεθνικών προπαγανδών.²³⁸ Ο Θωμόπουλος στα επόμενα χρόνια θα συνεχίσει να εκδίδει το *Εθνικόν Φως*, από τα

---

²³⁵ Βούλτεψης, *ό.π.*, σσ. 56-57.

²³⁶ Στην εν λόγω πορεία κατάφερε να λάβει μέρος μόνο ο βουλευτής της ΕΔΑ Γρηγόρης Λαμπράκης, με ελάχιστους συντρόφους του. Κατά τη διάρκεια της πορείας ο βουλευτής δέχθηκε άγρια επίθεση από χωροφύλακες και στη συνέχεια παρακρατικούς, οι οποίοι, με αρχηγό τον Τάκη Χαραλαμπίδου, αποπειράθηκαν να τον παρασύρουν σε δασώδη περιοχή προκειμένου να τον δολοφονήσουν. Στο ίδιο, σσ. 56-69.

²³⁷ Λεντάκης, *ό.π.*, σσ. 85-88.

²³⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188: «Πανελλήνιος Σταυροφορία» (ΠΕΣ), «Εγκύκλιος αριθμ. 8: Πραγματοποίηση ομιλιών εθνικού-μορφωτικού περιεχομένου», 4 Ιουλίου 1962.

φύλλα του οποίου θα υπερασπιστεί με θέρμη τους δολοφόνους του Γρηγόρη Λαμπράκη, ενώ στις εκλογές του 1963 θα συμπεριληφθεί στον συνδυασμό του κόμματος των Προοδευτικών του Σπύρου Μαркеζίνη, ως υποψήφιος βουλευτής.²³⁹

Μια από τις πιο γνωστές παρακρατικές οργανώσεις που έδρασαν στην μεταπολεμική Ελλάδα, ήταν η «Πανελλήνιος Ένωσις Αρχηγών, Οπλαρχηγών και Μαχητών Ορθοδόξου Εθνικής Αντιστάσεως». Το εν λόγω σωματείο αναγνωρίστηκε από το Πρωτοδικείο Αθηνών το 1959 και αποτέλεσε μια φασιστική κίνηση με φανερά αντικομμουνιστικό χαρακτήρα, της οποίας ηγήθηκαν γνωστά ονόματα δοσιλόγων από την περίοδο της Κατοχής. Ανάμεσα στους σκοπούς της υπήρξε «η προσπάθεια προς αναγνώρισιν υπό της Πολιτείας και της Κοινωνίας των Εθνικών Υπηρεσιών και θυσιών, τας οποίας προσέφερον προς το Κράτος, τα μέλη, αγωνισθέντα κατά των επιβούλων εχθρών και χύσαντα το αίμα των, υπερασπιζόμενα την Φυλήν».²⁴⁰

Τη θέση του αρχηγού της οργάνωσης ανέλαβε ο Γεώργιος Τριαντόπουλος, ενώ στα υψηλόβαθμα στελέχη του Δ.Σ. συγκαταλέγονταν οι αδελφοί Γρηγόριος και Χρήστος Σούρλας, οι Κ. Πολίτης, Γεώργιος Γαλλής, Δ. Μαυρωτάς, Χρήστος Πεκέκης, Απόστολος Καίσαρης, Σταθάκος, Νώτης Φούφας κ.ά.²⁴¹

Λίγο διάστημα αργότερα έκανε την εμφάνισή της και η «Οργάνωσις Εθνικής Αντιστάσεως» (ΟΕΑ). Η ΟΕΑ είχε εθνικοσοσιαλιστικές καταβολές και λειτούργησε από το 1960, με έδρα και γραφεία στην οδό Πατησίων 14. Εισέπραττε 800.000 δραχμές ετησίως από κρατική υπηρεσία «για εργασία εθνικής διαφωτίσεως» και διέθετε παραστρατιωτικές δομές. Ηγέτης της ήταν ο Λεωνίδας Βρεττάκος και στις τάξεις της συμμετείχε και ένας γνωστός παρακρατικός της εποχής με το όνομα Μπρέγιαννης.²⁴²

Ύστερα από την απόφαση της κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου (Ε.Κ.) να διαλύσει τις οργανώσεις των παρακρατικών, μετά τα γεγονότα της Βουλής τον Ιούλιο του 1964, άρχισαν να κυκλοφορούν στους δρόμους της πρωτεύουσας προκηρύξεις με περιεχόμενο κατά της ΕΔΑ και της Ε.Κ. από μια φασιστική οργάνωση με την ονομασία «Οργάνωση Αόρατων Αγωνιστών Ελληνικού Έθνους Παπανικολής 12 και

---

²³⁹ Ζορμπαλάς, *ό.π.*, σ. 34.

²⁴⁰ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188: Πανελλήνιος Ένωσις Αρχηγών, Οπλαρχηγών και Μαχητών Ορθοδόξου Εθνικής Αντιστάσεως, «Καταστατικό και εσωτερικός κανονισμός», 1959.

²⁴¹ Στο ίδιο.

²⁴² Κλειτσίκας-Σπεραντζόνι, *ό.π.*, σ. 297.

Μαχητής 52», πιο γνωστή με τα αρχικά «ΟΑΑΕΕ».²⁴³ Παρόμοιες ενέργειες με την ΟΑΑΕΕ πραγματοποιούσαν και οι οργανώσεις «Ελληνικό Λαϊκό Κίνημα», «Μακέλην», «Νεοεθνική Ελληνική Οργάνωσις Ριζικής Πνευματικής Ανορθώσεως» (ΝΕΟΡΠΑ), οι «Άρειοι», ο «Εθνικός Σύνδεσμος του Δημήτριου Κοσμόπουλου, καθώς και η «Πανελλήνια Ένωσις Εργαζομένων Γυναικών», τα μέλη της οποίας άφησαν για λίγο τα νοικοκυριά τους προκειμένου να πολεμήσουν για χάριν της εθνικοφροσύνης.²⁴⁴

Στην ίδια κατηγορία εντασσόταν και ο «Σύλλογος Επαναπατρισθέντων εκ του Παραπετάσματος» (ΣΕΠ) που λάμβανε χρηματοδότηση από τα απόρρητα κονδύλια της ΚΥΠ και διατηρούσε παρατήματα σε πολλές πόλεις της Ελλάδας. Αρχηγός του σωματείου ήταν ο δημοσιογράφος Γεώργιος Γεωργαλάς που, όπως σημειώθηκε παραπάνω, υπήρξε μέλος της Υπηρεσίας Διαφώτισεως και Μελετών της ΚΥΠ, που επεξεργαζόταν το σχέδιο συγκρότησης «εθνικοφρόνων» ομάδων και άλλα σχέδια ψυχολογικού πολέμου.²⁴⁵ Ο ΣΕΠ εξέδιδε την εφημερίδα *Ελληνικό Χώμα* και άλλα αντικομμουνιστικά έντυπα.²⁴⁶

---

²⁴³ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188: Οργάνωση Αόρατων Αγωνιστών Ελληνικού Έθνους-Μαχητής 52 (ΟΑΑΕΕ), «Αντικομμουνιστική προκήρυξις (Η επέκτασις της κομμουνιστικής κατοχής συνεχίζεται ανεμπόδιστα)».

²⁴⁴ Κλειτσίκας-Σπεραντζόνη, *ό.π.*, σσ. 290, 293, 295-296. Επίσης, ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188: Εθνικός Σύνδεσμος (ΕΣ), «Ιδρυτικός πίνακας σωματείου», 1950. Στο ίδιο, κουτί 327: Πανελλήνια Ένωσις Εργαζομένων Γυναικών (ΠΕΕΓ), «Ιδρυτικός πίνακας σωματείου», 1951.

²⁴⁵ Ο Γεώργιος Γεωργαλάς ήταν δημοσιογράφος και συγγραφέας με καταγωγή από το Κάιρο της Αιγύπτου, συνεργάτης της ΚΥΠ και υπουργός της Χούντας. Στα φοιτητικά του χρόνια εντάχθηκε στην αριστερά και στη διάρκεια του Εμφυλίου κατέφυγε στην Ουγγαρία, όπου εργάστηκε ως δημοσιογράφος του Ουγγρικού Πρακτορείου Ειδήσεων. Στα μέσα του 1950 επέστρεψε στην Ελλάδα, φυλακίστηκε για μικρό διάστημα, δικάστηκε και αθωώθηκε. Έχοντας μεταστραφεί σε φανατικό αντικομμουνιστή, από το 1958 έως το 1970 εργάστηκε ως ειδικός συνεργάτης των Ενόπλων Δυνάμεων σε θέματα ψυχολογικού πολέμου και προπαγάνδας. Υπήρξε επίσης στέλεχος του «Συλλόγου Επαναπατρισθέντων εκ του Παραπετάσματος» και εκδότης του αντικομμουνιστικού εντύπου *Σοβιετολογία* που εκδιδόταν με κονδύλια της ΚΥΠ. Το 1965 ίδρυσε το κίνημα «Ένωσις Νέας Ελληνικής Δημοκρατίας» (ΕΝΕΔ), προσπαθώντας να αποσπάσει οπαδούς από την ΕΡΕ, την Ένωση Κέντρου ακόμα και από την ΕΔΑ. Στη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας αναδείχθηκε σε έναν από τους θεωρητικούς του καθεστώτος και ανέλαβε μια σειρά από κυβερνητικές θέσεις, ύστερα όμως από το πραξικόπημα Ιωαννίδη, απομακρύνθηκε. Στις 20 Δεκεμβρίου του 1976 κατηγορήθηκε ως ηθικός αυτουργός σε ενέργειες ακροδεξιών, προφυλακίστηκε, παραπέμφθηκε σε δίκη και αθωώθηκε. Τα επόμενα χρόνια μετείχε σε συσκέψεις για τη δημιουργία ακροδεξιού πολιτικού σχηματισμού, ενώ κατά

Μία ακόμα γνωστή νεοφασιστική οργάνωση που έδρασε κατά τη δεκαετία του 1960 στον ελλαδικό χώρο ήταν η «Οργάνωσις Εθνικής Κοινωνικής Εξορμήσεως», γνωστή ως «ΕΚΕ». Η ΕΚΕ ιδρύθηκε στις 14 Απριλίου στην Αθήνα και αναγνωρίστηκε από το Πρωτοδικείο Αθηνών στις 18 Μαΐου του 1955.²⁴⁷ Μέλη της οργάνωσης μπορούσαν να γίνουν ενήλικες άνδρες ή γυναίκες, αποδεδειγμένα «Έλληνες και Εθνικοί Αγωνιστές».²⁴⁸ Το Σωματείο διοικούταν από δεκατριμελές διοικητικό συμβούλιο, αποτελούμενο από τον πρόεδρο, τον αντιπρόεδρο, τον γραμματέα, τον ταμία και εννέα συμβούλους. Την ηγεσία της οργάνωσης ανέλαβε από την πρώτη στιγμή ο παλιός συνεργάτης των Γερμανών Κωνσταντίνος Μπούγαλης, ενώ η θέση του αντιπροέδρου πέρασε στα χέρια του δικηγόρου Αθανασίου Φλώρου. Γενικός γραμματέας της ΕΚΕ τοποθετήθηκε ο απόστρατος ταγματάρχης της Χωροφυλακής Θ. Παπαδάκης. Αν και η οργάνωση είχε ως έδρα την Αθήνα, η δράση της περιορίστηκε αποκλειστικά στην επαρχία, κυρίως στην περιοχή των Δωδεκανήσων.²⁴⁹

Στον παρακρατικό χώρο εκείνης της περιόδου εντάσσονταν και άλλες οργανώσεις με παρόμοιο ιδεολογικό προσανατολισμό, με πιο γνωστή περίπτωση αυτή της «Ναζιστικής Οργάνωσης Αθηνών», γνωστής ως «ΝΟΑ». Η ΝΟΑ έδρασε καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, αποτελώντας ουσιαστικά παράρτημα της αμερικανικής ρατσιστικής οργάνωσης «Κου-Κλουξ-Κλαν» (ΚΚΚ). Τα μέλη της

διαστήματα εργάστηκε ως δημοσιογράφος και αρχισυντάκτης σε διάφορες εφημερίδες του δεξιού χώρου. Για περισσότερα στοιχεία βλ. Λεντάκης, *ό.π.*, σσ. 104-105, 394-395. Μελέτης Μελετόπουλος, *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Κοινωνία, ιδεολογία, οικονομία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008, σσ. 211-214. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σσ. 279-280. Κρεμμύδας, *ό.π.*, σ. 235.

²⁴⁶ Πετρίδης, *ό.π.*, σ. 54. Ανάμεσα στις εκδόσεις του Συλλόγου Επαναπατρισθέντων εκ του Παραπετάσματος υπήρξε και ένας τόμος αγνώστου συγγραφέα υπό τον βαρύγδουπο τίτλο, *Βίβλος της Εθνοπροδοσίας. Αποκάλυψις της Εθνοπροδοσίας του ΚΚΕ και των συνοδοιπόρων του*, που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1961 και περιελάμβανε ατέλειωτες κατηγορίες και μυθεύματα για τη δράση των «εαμοκομμουνιστών» κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο, καθώς και κατηγορίες για το κόμμα της ΕΔΑ.

²⁴⁷ ΓΑΚ Αθήνας, Αρχείο Πρωτοδικείου (Σωματεία): «Απόφαση Πρωτοδικείου Αθηνών δια την έγκριση του καταστατικού του Σωματείου υπό την επωνυμίας Οργάνωσις Εθνικής Κοινωνικής Εξορμήσεως», Αθήνα, 18 Μαΐου 1955.

²⁴⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 188: Εθνική Κοινωνική Εξόρμησις (ΕΚΕ), «Καταστατικό και κατάσταση ιδρυτικών μελών», 24 Απριλίου 1955.

²⁴⁹ Στο ίδιο. Επίσης, Κλειτσίκας-Σπεραντζόνη, *ό.π.*, σσ. 291-292.

καθοδηγούνταν από τον τεξανό στρατιωτικό Horace Sherman Miller, ο οποίος εκτός από στέλεχος της ΚΚΚ, υπήρξε συνεργάτης της CIA και σύμβουλος ναζιστικών οργανώσεων σε πολλές χώρες του κόσμου.²⁵⁰

Η οργάνωση είχε επαφές με ομόδοξα σωματεία ευρωπαϊκών χωρών, τα υψηλόβαθμα μέλη των οποίων επισκέπτονταν τακτικά την Ελλάδα προκειμένου να παράσχουν χρήσιμες συμβουλές στους έλληνες ομολόγους τους πάνω σε διάφορα ζητήματα. Ένας από αυτούς τους επισκέπτες ήταν και ο απόστρατος συνταγματάρχης των SS και μετέπειτα βουλευτής της Bundestag, Siegfried Zoglmann. Ο γερμανός εγκληματίας πολέμου επισκέφθηκε το Μάρτιο του 1963 την Ελλάδα με σκοπό τον συντονισμό για την αναδιοργάνωση των ομάδων της άκρας δεξιάς.²⁵¹

Ηγέτης της Ναζιστικής Οργάνωσης Αθηνών αναδείχθηκε ένας απόφοιτος της Θεολογικής Σχολής Αθηνών και κάτοικος Κυψέλης, ονόματι Γιάννης Διαμαντόπουλος. Ο Διαμαντόπουλος κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας αποσπάστηκε στην ΚΥΠ, όπου συνέχισε να εργάζεται ως πράκτορας και μετά το πέρας των στρατιωτικών του υποχρεώσεων. Υπήρξε, επίσης, «οπλονόμος» και προμηθευτής όπλων για πολλούς παρακρατικούς της εποχής. Διατηρούσε στενές σχέσεις με την Γενική Ασφάλεια Αθηνών και ειδικότερα με τους υψηλόβαθμους αξιωματικούς Τζαβέλα και Λάμπρου, ενώ στο φιλικό του περιβάλλον συγκαταλέγονταν γνωστοί εθνικοσοσιαλιστές, ανάμεσα στους οποίους ο Λογγίνος Παζινόπουλος και ο Κώστας Πλεύρης.²⁵²

Την περίοδο 1960-1963 η οργάνωση πραγματοποίησε σειρά επιθέσεων εναντίον της ισραηλινής πρεσβείας στην Αθήνα, καθώς και της ισραηλιτικής κοινότητας.²⁵³

---

²⁵⁰ Ο Horace Sherman Miller, απόστρατος αξιωματικός του αμερικανικού στρατού είχε τη βάση του στην επαρχία Γουάκο της Πολιτείας του Τέξας. Εκτός από την ηγεσία της (ΚΚΚ), υπήρξε υψηλόβαθμο στέλεχος της Μαύρης Διεθνούς και κατείχε σημαίνουσα θέση στις ναζιστικές οργανώσεις “Jurkerem Orde” της Ολλανδίας, στη δυτικογερμανική (HIAG), στη γαλλική (OAS), στις βελγικές “Main Rouge”, “Légion de Wallonie”, “Mouvement d'action politique”, “Congo Belge” και φυσικά στην ελληνική «Ναζιστική Οργάνωση Αθηνών», Βούλτεψης, *ό.π.*, σσ. 51-52.

²⁵¹ Ο Siegfried Zoglmann κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου διετέλεσε στενός συνεργάτης του σφαγέα της Πράγας και υπαρχηγού των SS, γνωστού με το προσωνύμιο «Δήμιος», Reinhard Tristan Eugen Heydrich, ο οποίος τον τοποθέτησε υπεύθυνο του προγράμματος των Ναζί «για την φυλετική κάθαρση της τσεχικής νεολαίας», Βούλτεψης, *ό.π.*, σσ. 52-53.

²⁵² Ανώνυμος, «Το πορτραίτο ενός σύγχρονου παρακρατικού», 10-11.

²⁵³ Στο ίδιο.

Στις πρώτες μέρες του Ιανουαρίου 1960 έλαβαν χώρα σειρά βανδαλισμών σε εβραϊκές συναγωγές στην πρωτεύουσα, όπου χαράχθηκαν αγκυλωτοί σταυροί και διάφορα αντισημιτικά συνθήματα.²⁵⁴

Η ΝΟΑ κατά διαστήματα έστελνε απειλητικές επιστολές σε μέλη της ισραηλιτικής κοινότητας ή σε όσους θεωρούσε κομμουνιστές. Απειλές μεταξύ άλλων δέχθηκαν ο ηθοποιός Δημήτρης Μηράτ, ο σκηνοθέτης και δάσκαλος του Θεάτρου Τέχνης Κάρολος Κουν, καθώς επίσης και ο στρατηγός ε.α. Νικόλαος Κοσίντας, ο οποίος το 1963 επρόκειτο να μιλήσει σε εκδήλωση της «Ένωσης Θυμάτων Γερμανικής Κατοχής». Η απειλητική επιστολή της ναζιστικής οργάνωσης προς τον Κοσίντα έφερε υπογραφή «Ο αρχηγός της ΝΟΑ», ενώ στο τέλος της αναγράφονταν τα ακόλουθα: «Ζήτω ο Χίτλερ, ο Χίμλερ, ο Άϊχμαν και τα SS. Ζήτω ο Γκέμπελς και η Γκεστάπο. Ζήτω τα γνήσια τέκνα του Αδόλφου Χίτλερ. Θάνατος στους Κομμουνιστές και τους Εβραίους. Χάιλ Χίτλερ!».²⁵⁵

Στη Βόρειο Ελλάδα και συγκεκριμένα στην πόλη της Θεσσαλονίκης δρούσε μια άλλη οργάνωση υπό την ονομασία «Ένωσις Εθνοφρόνων Ελασιτών» (ΕΕΕ). Η οργάνωση αυτή και τα μέλη της ουδεμία σχέση είχαν με τον ΕΛΑΣ και τους αγώνες του κατά τη διάρκεια της Κατοχής, καθώς στην πραγματικότητα αποτελούσε ένα προβοκατόρικο δημιούργημα της ΚΥΠ. Μέλη του σωματείου αποτέλεσαν διάφορα φασιστικά στοιχεία της Θεσσαλονίκης, ορισμένα εκ των οποίων ανήκαν και στο δυναμικό της «Κόκκινης Προβιάς».²⁵⁶

Στη Θεσσαλονίκη δραστηριοποιούταν και η παρακρατική φασιστική ομάδα του Γεωργίου Τσίχλη με την ονομασία «Πανελλήνιος Χριστιανική και Εθνική Άμυνα 'ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ'». Αντιπρόεδρος του συγκεκριμένου σωματείου ήταν ο Κωνσταντίνος Περιστερής, γνωστός από την κατοχική περίοδο ως δεξί χέρι του εθνικοσοσιαλιστή και αργότερα υπουργού της «εξόριστης κυβέρνησης» των δοσιλόγων της Βιέννης, Γρηγόριου Παζιώνη. Ο Περιστερής καθ' όλη την εικοσαετία

---

²⁵⁴ «Με έκδηλον ναζιστικόν χαρακτήραν εξηπλώθη εις 12 χώρας ο αντισημιτισμός. Εκδηλώσεις και εις τας Αθήνας. Αγκυλωτοί σταυροί εξωγραφίσθησαν κατά την νύκταν εις τα δύο εβραϊκάς συναγωγάς». *Ελευθερία*, 5 Ιανουαρίου 1960.

²⁵⁵ Ανώνυμος, «Το πορτραίτο ενός σύγχρονου παρακρατικού», 10-11.

²⁵⁶ Κλειτσίκας-Σπεραντζόνι, *ό.π.*, σ. 299.

1950-1970, επιζητούσε την οικονομική ενίσχυση της οργάνωσης από τις κρατικές αρχές, χρησιμοποιώντας ως διαμεσολαβητή την εκκλησία.²⁵⁷

Λίγο μακρύτερα από την συμπρωτεύουσα, στο γειτονικό Κιλκίς, το 1964 η φασιστική οργάνωση «Κυανή Φάλγξ», με αρχηγό τον πρώην ενωμοτάρχη Καλαϊτζή, πραγματοποίησε απόπειρα δολοφονίας του βουλευτή της Ε.Κ. Δημήτρη Παπαδόπουλου.²⁵⁸ Ανατολικότερα στην περιοχή της Δράμας, είχε την έδρα της η οργάνωση «Εθνική Αντίσταση Μακεδονίας Θράκης». Αρχηγός της οργάνωσης ήταν ο γνωστός εθνικιστής από τα χρόνια της Κατοχής, Αντώνης Φωστερίδης, γνωστός με το παρατσούκλι «Τσαούς Αντών». Ο Φωστερίδης μετά τον πόλεμο έκανε καριέρα ως βουλευτής του κόμματος του Αλέξανδρου Παπάγου, ενώ την περίοδο της απριλιανής δικτατορίας υπήρξε υποστηρικτής του καθεστώτος.²⁵⁹

Ο παρακρατισμός και η άκρα δεξιά βρήκαν εκείνη την περίοδο πρόσφορο έδαφος και εκτός συνόρων, ανάμεσα στους Έλληνες μετανάστες. Πιο συγκεκριμένα, στη Δυτική Γερμανία δραστηριοποιούταν μια μυστική εθνικοσοσιαλιστική οργάνωση ελλήνων μεταναστών. Η οργάνωση αυτή έφερε την ονομασία «Εθνική Μαχητική Ομάς Δυτικής Γερμανίας 'Η ΜΑΥΡΗ ΧΕΙΡ'». Η συγκεκριμένη ομάδα συνεργαζόταν με γερμανικές ακροδεξιές οργανώσεις και απέστειλε απειλητικές επιστολές σε έλληνες μετανάστες που θεωρούσε ύποπτους για κομμουνιστική δραστηριότητα. Σε μία από τις επιστολές που απέστειλε το 1966 κοινοποιούσε τα ακόλουθα στο υποψήφιο θύμα:

«Η αντεθνική δραστηριότητα σας, έχει ήδη γίνει γνωστή σ' εμάς, από δεκάδες γράμματα εθνοφορώνων εργατών, οι οποίοι απευθύνονται στις εθνικές οργανώσεις, εθνικά κόμματα και εθνικό τύπο της Ελλάδος. Επειδή το ελληνικό κράτος και οι υπηρεσίες του στη Γερμανία αδρανούν, αποφασίσαμε εμείς να αναλάβωμε τον αγώνα εναντίον των Ελλήνων εκείνων, που με την κομμουνιστική δραστηριότητα των, αποτελούν κίνδυνο για τον φίλον Γερμανικόν έθνος και τους Έλληνας εργάτας και φοιτητάς και προσβολήν και

---

²⁵⁷ Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 304.

²⁵⁸ Λεντάκης, *ό.π.*, σ. 103.

²⁵⁹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 656: Εθνική Αντίστασις Μακεδονίας Θράκης, «Έντυπη αντικομμουνιστική προκήρυξη του αρχηγού Αντώνη Φωστερίδη», Δράμα, 8 Ιανουαρίου 1966.

ντροπίν για την Ελλάδα. Η επιστολήν μας έχει προειδοποιητικόν χαρακτήρα και σας ορίζει προθεσμία 4 εβδομάδων ώστε να σκεφτήτε εάν θα συνεχίσετε ή θα σταματήσετε. Σας γνωρίζουμε δε ότι μετά την παρέλευσιν της προθεσμίας δεν συμμορφωθήτε η ‘ΜΑΥΡΗ ΧΕΙΡ’ θα λάβει βίαια και σκληρά μέτρα εναντίον σας».²⁶⁰

Εντός και πάλι των εθνικών συνόρων, η πιο γνωστή παρακρατική οργάνωση που έδρασε στην Ελλάδα κατά τον μεταπόλεμο ήταν ο «Σύνδεσμος Αγωνιστών και Θυμάτων Εθνικής Αντιστάσεως Βορείου Ελλάδος» με ηγέτη τον Ξενοφώντα Γιοσμά. Ο «Φον Γιοσμάς», όπως έμεινε γνωστός από την περίοδο της Κατοχής, ήταν ένας από «επώνυμους» έλληνες δοσιλόγους, που υπηρέτησαν με σθένος τους Γερμανούς μέχρι την τελευταία στιγμή.²⁶¹

---

²⁶⁰ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 335: Εθνική Μαχητική Ομάς Δυτικής Γερμανίας «Η ΜΑΥΡΗ ΧΕΙΡ» (1966), «Απειλητική επιστολή σε Έλληνα μετανάστη», 5 Δεκεμβρίου 1966.

²⁶¹ Ο Ξενοφών Γιοσμάς, γεννήθηκε το 1906 στο Κιρκαγάτς της Μικράς Ασίας. Ύστερα από τη Μικρασιατική Καταστροφή εγκαταστάθηκε στην Κατερίνη, όπου εργάστηκε ως δημοσιογράφος, εκδίδοντας την εφημερίδα *Ολύμπια Νέα* και στη συνέχεια την *Αγροτική Σημεία*. Εκείνη την περίοδο συνδέθηκε στενά με τον πολιτικό Φίλιππο Δραγούμη και εξελίχθηκε σε δραστήριο στέλεχος του «Συνεργατικού Αγροτικού Κόμματος». Το 1930 θα φυλακιστεί με την κατηγορία της απάτης, ενώ την ίδια περίοδο θα αντιμετωπίσει καταδίκες για εκβιασμούς, αποπλάνηση και ασέλγεια, υπεξαίρεση, εξύβριση και συνεργεία σε μοιχεία. Είχε διατελέσει οργανωτής προσκοπικών ομάδων στην Κατερίνη και το 1937 φαλαγγάρχης της οργάνωσης Α.143 της ΕΟΝ. Στην διάρκεια της Κατοχής συνεργάστηκε στενά με τους Γερμανούς και ανέλαβε αρχηγός της αντικομμουνιστικής, φιλοβασιλικής ομάδας «Εθνική Αντικομμουνιστική Οργάνωσις Κατερίνης, Πιερίων και Ολύμπου» (ΕΑΟ), με το ψευδώνυμο «Καπετάν Παρμενίων». Το καλοκαίρι του 1944, κλητευμένος από τον ΕΛΑΣ, εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη όπου συνεργάστηκε με την δοσιλογική οργάνωση του ΕΕΣ των Παπαδοπουλαίων, ενώ λίγο αργότερα εντάχθηκε στο Εθελοντικό Τάγμα του Γεωργίου Πούλου. Στις 26 Οκτωβρίου 1944, διέφυγε στην Αυστρία όπου ανέλαβε θέση υπουργού Προπαγάνδας στην «εξόριστη κυβέρνηση» των ελλήνων δοσιλόγων, του Έκτορος Τσιρονίκου. Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, τρία χρόνια αργότερα κλήθηκε να αντιμετωπίσει την ποινή του θανάτου από το Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων, ποινή που δεν εκτελέστηκε, καθώς ο ίδιος έλαβε χάρη από τον βασιλιά Παύλο και μετά από τρία χρόνια κράτησης στις φυλακές Επταπυργίου αφέθηκε ελεύθερος. Τα επόμενα χρόνια, επικαλούμενος τα φιλοβασιλικά του φρονήματα και την αντικομμουνιστική του δράση διορίστηκε πρόεδρος της Σχολικής Εφορείας του 24^{ου} Δημοτικού Σχολείου Τούμπας Θεσσαλονίκης. Από το 1958 ως το 1962 εξέδιδε το φασιστικό έντυπο *Εξόρμησις των Ελλήνων* και το 1960 ίδρυσε την οργάνωση «Σύνδεσμος Αγωνιστών και Θυμάτων Εθνικής Αντιστάσεως Βορείου Ελλάδος», αναδεικνυόμενος σε ηγετική

Ο «Σύνδεσμος Αγωνιστών και Θυμάτων Εθνικής Αντιστάσεως Βορείου Ελλάδος», ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1960 και ως προπαγανδιστικό του όργανο χρησιμοποιούσε την εφημερίδα του Γιοσμά, *Εξόρμησις των Ελλήνων*, όπου ο Γιοσμάς μπορούσε να αναπτύσσει ανενόχλητα τις φιλογερμανικές και αντικομμουνιστικές του θέσεις.

Στους κύριους σκοπούς του Συνδέσμου συγκαταλέγονταν:

«Η αναγνώρισις και αξιοποίησις του διεξαχθέντος κατά την Γερμανικήν Κατοχήν και μετέπειτα μέχρι του 1949 αντικομμουνιστικού αγώνος, η ηθική και υλική ενίσχυσις των αγωνιστών και θυμάτων αυτού, η αστική και αγροτική αποκατάστασις των ακτημόνων μελών του Συνδέσμου, η στέγασις των αστέγων μελών αυτού και η δια παντός νομίμου μέσου υπεράσπισις των Ελληνικών συμφερόντων και Δικαίων και η καταπολέμησις πάσης αντεθνικής ενέργειας και επιβουλής οποθενδήποτε προερχομένης».²⁶²

φυσιογνωμία του παρακράτους στη Θεσσαλονίκη και τη Βόρεια Ελλάδα. Συνεργαζόταν στενά με την Ασφάλεια Θεσσαλονίκης και άλλες κρατικές υπηρεσίες και υπήρξε οργανωτής πολλών επιθέσεων εναντίον μελών της ΕΔΑ και άλλων δημοκρατικών στοιχείων, με πιο γνωστή τη θανάσιμη επίθεση εναντίον του βουλευτή Γρηγόρη Λαμπράκη και τον τραυματισμό του συναδέλφου του Γεώργιου Τσαρουχά στις 23 Μαΐου 1963. Τον Ιούλιο του ίδιου έτους συνελήφθη και προφυλακίστηκε. Στη δίκη που ακολούθησε το 1966 δεν καταδικάστηκε για ηθική αυτουργία, αλλά για απλή διατάραξη της κοινής ειρήνης με αποτέλεσμα να του επιβληθεί κάθειρξη ενός έτους, η οποία όμως υπερκαλύφθηκε από το διάστημα προφυλάκισης του με αποτέλεσμα να παραμείνει ελεύθερος. Πέθανε σε ηλικία 69 χρόνων, τον Ιανουάριο του 1975 έπειτα από εγκεφαλικό επεισόδιο. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον βίο και την πολιτεία του Ξενοφώντος Γιοσμά βλ. ΙΑΜ, Αρχείο Εφετείου Θεσσαλονίκης, Δικ. 00802, Δίκη Λαμπράκη, φάκ. 4, υποφ. 2: «Απολογία κατηγορουμένου Ξενοφώντος Γιοσμά του Γεωργίου», Θεσσαλονίκη, 17 Ιουλίου 1963 και φάκ. 4, υποφ. 2: «Αντίγραφον Ποινικού Μητρώου Ξενοφώντος Γιοσμά του Γεωργίου (Ποινική Κατάστασις του πρόσθεν αναγραφόμενου κατηγορουμένου)», Αθήνα, 24 Ιουλίου 1963. Επίσης, Στράτος Δορδανάς, «Από τις προσκοπικές ομάδες στη δολοφονία Λαμπράκη. Η περίπτωση του Ξενοφώντος Γιοσμά», στο Ιάκωβος Μιχαηλίδης-Ηλίας Νικολακόπουλος-Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *«Εχθρός» εντός των Τειχών. Όψεις του δωσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σσ. 231-247.

²⁶² Πετρίδης, *ό.π.*, σ. 55.

Η οργάνωση είχε έδρα της ένα καφενείο επί της οδού Κονίτσης 251 (σημερινή Λεωφόρος Λαμπράκη) στην Άνω Τούμπα, με την ονομασία «Τα έξι γουρουνάκια». Το καφενείο αυτό, ιδιοκτησίας ενός παλιού εθνικοσοσιαλιστή και μέλους του Συνδέσμου ονόματι Απόστολου Μπόνου, είχε αποτελέσει προς τα τέλη της Κατοχής, στόχο της «Οργάνωσης Προστασίας Λαϊκού Αγώνα» (ΟΠΛΑ), καθώς υπήρξε στέκι για τους ένοπλους συνεργάτες των Γερμανών στην πόλη. Έτσι, ο συγκεκριμένος χώρος αναδείχθηκε ως ο πλέον κατάλληλος, προκειμένου ο Γιοσμάς με την ομάδα του να υπογράψουν την ιδρυτική πράξη του σωματείου τους στις 3 Ιανουαρίου 1960.²⁶³

Μέλος της οργάνωσης Γιοσμά μπορούσε να γίνει

«πας Έλλην αμφοτέρων των φύλων, όστις έλαβε ενεργόν μέρος κατά των εαμοκομμουνιστών και των συμμάχων των δια την απελευθέρωση της Πατρίδος μας κατά την διάρκεια της κατοχής και μετέπειτα μέχρι του έτους 1949 κατά των κομμουνιστοσυμμοριτών και έδρασεν αποδεδειγμένως πατριωτικώς αποδεικνυομένου του τοιούτου δι' επισήμων εγγράφων, βεβαιώσεων αστυνομικών ή στρατιωτικών Αρχών ή πρώην Διοικητών τούτων ή ανεγνωρισμένων οπλαρχηγών, Δημάρχων ή Προέδρων Κοινοτήτων αποδεδειγμένως ενθικοφρόνων. [...] Επίσης ως μέλος δύναται να εγγραφή και πας όστις καθ' οιονδήποτε τρόπον αποδεδειγμένως ενισχύει τον Εθνικόν μας Στρατόν, τα Σώματα ασφαλείας, τα ΤΕΑ, τας οικογενείας των συμπολεμιστών μας και των θυμάτων αυτών, ως και τους καταστάντας αναπήρους συμπολεμιστάς μας και προπαγανδίζει δημόσια υπέρ των Εθνικών μας ιδεών».²⁶⁴

Στο σύνδεσμο εντάχθηκαν μια σειρά από στελέχη με φασιστικές καταβολές και βεβαρυμμένο παρελθόν, ανάμεσα στους οποίους πρώην συνεργάτες των Γερμανών, όπως ο Μιχαήλ Τσαβδάρογλου, ο Δημήτριος Κυριακίδης και ο «μποξέρ» Χρήστος Φωκάς.²⁶⁵ Άλλο ένα στέλεχος, το οποίο θα αναδεικνυόταν σε ηγετική φυσιογνωμία της ομάδας κρούσης του συνδέσμου, ήταν ο Σπύρος Γκοτζαμάνης. Ο Γκοτζαμάνης,

²⁶³ Δορδανάς, *Η γερμανική στολή στη ναφθαλίνη*, 304.

²⁶⁴ Πετρίδης, *ό.π.*, σ. 55.

²⁶⁵ Αμφότεροι είχαν καταδικαστεί για δοσιλογισμό, περνώντας όμως πολύ μικρό χρονικό διάστημα στη φυλακή. βλ. Δορδανάς, *ό.π.*, σσ. 307-310.

που φημιζόταν για τον βάνουσο χαρακτήρα του, προπολεμικά είχε διατελέσει μέλος της ΕΟΝ και μεταπολεμικά της «Βασιλικής Εθνικής Νεολαίας» (ΒΕΝ), ενώ ο πατέρας του είχε εκτελεστεί από τον ΕΛΑΣ το 1944 στην περιοχή της Κρύας Βρύσης Γιαννιτσών, που αποτελούσε προπύργιο του γερμανοντυμένου τάγματος του Πούλου. Άλλο ένα στέλεχος της παρακρατικής ομάδας του Γιοσμά ήταν και ο κουμπάρος του Γκοτζαμάνη και δολοφόνος του Γρηγόρη Λαμπράκη, Εμμανουήλ Εμμανουηλίδης. Ο Εμμανουηλίδης, άεργο μέλος των «Εθνικοφρόνων Ελασιτών» και πρώην μέλος της ΕΡΕ Τριανδρίας, είχε πλούσιο βιογραφικό σε καταδίκες από τα δικαστήρια της εποχής, για βιασμό, ασέλγεια σε βάρος ανηλίκου, κλοπές, παράνομη οπλοφορία και πολλά άλλα αδικήματα.²⁶⁶

Μέλη του συνδέσμου υπήρξαν ακόμα διάφοροι φίλοι και παλαιοί συμπολεμιστές του Γιοσμά, άπαντες κάτοικοι Άνω Τούμπας, ανάμεσα τους ο αρτεργάτης Ευάγγελος Φιλλίπου, ο μικροπωλητής Δημήτριος Μεζές, η Παναγιώτα Σωτηριάδου, ο Απόστολος Μπόνος και ο νεωκόρος του ναού της Αγίας Βαρβάρας Τούμπας, Χρήστος Βλαχόπουλος, ο οποίος υπήρξε και πρόεδρος του «Οικοδομικού Συνεταιρισμού Αγωνιστών και Θυμάτων Εθνικής Αντιστάσεως Θεσσαλονίκης 'Ο Μέγας Αλέξανδρος'». Την ομάδα Γιοσμά συμπλήρωναν ακόμα η αδελφή του Ευανθία Γιοσμά και ο πρόεδρος του «Συνδέσμου κατοίκων Λοφίσκου Άνω Τούμπας 'Η Αγία Μαρίνα'» Νικόλαος Μαυράκης.²⁶⁷

Η οργάνωση Γιοσμά σύντομα απέκτησε παραρτήματα σε διάφορες συνοικίες της Θεσσαλονίκης, καθώς και σε μερικές πόλεις της Κεντρικής Μακεδονίας. Τα μέλη του συνδέσμου ήταν εφοδιασμένα με ταυτότητες, θεωρημένες από την Ασφάλεια Θεσσαλονίκης, οι οποίες έφεραν ως έμβλημα μια παραλλαγή του γερμανικού σιδηρού στυλίου, ενώ στο πίσω μέρος τους αναγραφόταν ο σκοπός και οι υποχρεώσεις του κάθε μέλους, οι οποίες ήταν: «Η υπεράσπιση της πατρίδος μας και του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, μέχρι τελευταίας πνοής, παντού και πάντοτε και δι' όλων των μέσων [...] και η ενίσχυσις των Σωμάτων Ασφαλείας οσάκις

---

²⁶⁶ Στο ίδιο, 309-311. Λεντάκης, *ό.π.*, σσ. 80-81.

²⁶⁷ Γεώργιος Μπέρτσος, «Ο Γκοτζαμάνης ήτο μέλος παρακρατικής οργανώσεως», *Ελευθερία*, 2 Ιουνίου 1963. Δορδανάς, *ό.π.*, σσ. 306-307.

παρίσταται ανάγκη δια την διατήρησιν της τάξεως και της ησυχίας εις τον τόπον μας [...]».²⁶⁸

Ο «Φον Γιοσμιάς» διατηρούσε επαφές με ναζιστικούς κύκλους της Γερμανίας, αλλά και με τις ελληνικές αστυνομικές αρχές. Ήταν συχνός επισκέπτης στο Ζ' Αστυνομικό Τμήμα της πόλης και είχε αγαστή συνεργασία με τον υποστράτηγο της Χωροφυλακής Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνο Μήτσου, με αξιωματούχους άλλων κρατικών υπηρεσιών, καθώς επίσης και με διάφορους πολιτικούς παράγοντες της Βορείου Ελλάδος, οι οποίοι δεν έχαναν την ευκαιρία να δώσουν το παρόν στην κοπή πίτας ή σε άλλες σημαντικές συναθροίσεις του συλλόγου.²⁶⁹

Εκμεταλλευόμενος τις γνωριμίες αυτές ο Γιοσμιάς, επιδίωκε να εντάξει όλο και περισσότερα μέλη στην οργάνωσή του, δελεάζοντάς τα με υποσχέσεις περί ικανοποίησης καιρίων ζητημάτων, όπως η αντιμετώπιση βιοποριστικών και στεγαστικών αναγκών, ή άλλων προσωπικών ή συλλογικών αιτημάτων που ταλαιπωρούσαν σημαντικό ποσοστό των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων της εποχής.²⁷⁰

Ως ηγέτης εθνικόφρονος σωματείου ο Γιοσμιάς απέστειλε κατά διαστήματα τηλεγραφήματα στο πρωθυπουργικό γραφείο, ζητώντας ικανοποίηση διαφόρων στεγαστικών αιτημάτων των μελών του συνδέσμου στην περιοχή της Άνω Τούμπας.²⁷¹ Σε άλλη επιστολή που είχε αποστείλει προς τον Καραμανλή, τον

---

²⁶⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 638: Σύνδεσμος Αγωνιστών και Θυμάτων Εθνικής Αντιστάσεως Βορείου Ελλάδος (1960, 1963), «Ταυτότητα μέλους του Συνδέσμου Αγωνιστών και Θυμάτων Εθνικής Αντιστάσεως, θεωρημένη από την Ασφάλεια Θεσσαλονίκης», 20 Φεβρουαρίου 1963.

²⁶⁹ Δορδανάς, *ό.π.*, σσ. 289, 319.

²⁷⁰ Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο μικροπωλητής Αντώνιος Πιτσώκος, γνωστός ως ένας από τους πρωταγωνιστές των επεισοδίων την ημέρα της δολοφονίας Λαμπράκη. Ο Πιτσώκος εντάχθηκε στον Σύνδεσμο του Γιοσμιά, κατόπιν μεσολάβησης του τελευταίου στο Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας, προκειμένου η οικογένειά του να μπει στη λίστα των δικαιούχων για την απόκτηση διαμερίσματος στις εργατικές κατοικίες του Βότση, Στο ίδιο, σσ. 312-113.

²⁷¹ «Δια λόγους καθαρώς εθνικούς ανατάξατε στεγασθώσιν περιοχήν Άνω Τούμπας 30 οικογένειαι αι αγωνιστών και θυμάτων μελών Οικοδομικού Συνεταιρισμού Μέγας Αλέξανδρος στεγαζομένων ήδη Σιδηρά Παραπήγματα αυτόθι και αποτελούντων πυρήνας αμύνης αλλά και εθνικής διαφώτισεως, άλλοτε προμαχώνα κομμουνισμού ακραίων μεγάλων αυτόν Συνοικισμό», ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 638: Σύνδεσμος Αγωνιστών και Θυμάτων Εθνικής Αντιστάσεως Βορείου Ελλάδος (1960, 1963), «Τηλεγράφημα προς τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή με στεγαστικά αιτήματα», Θεσσαλονίκη, 4 Απριλίου 1960.

υπουργό Προεδρίας Μακρή, τον υπουργό Εξωτερικών Αβέρωφ, καθώς και στη Βουλή, στις 6 Μαΐου 1963, λίγο διάστημα πριν τη δολοφονία Λαμπράκη, ζητούσε ούτε λίγο ούτε πολύ να ληφθούν «ριζικά μέτρα» κατά των προδοτών (κομμουνιστών) και των συνοδοιπόρων και να ενισχυθεί ο άξονας Βόννης-Παρισίων-Μαδρίτης, «διότι η υπομονή εξηντλήθη».²⁷²

Η ομάδα κρούσης του «Συνδέσμου Αγωνιστών και Θυμάτων Εθνικής Αντιστάσεως» λάμβανε μέρος σε ξυλοδαρμούς και επεισόδια εναντίον αριστερών, ενώ κατά τον εορτασμό της Εργατικής Πρωτομαγιάς στο Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης το 1962 μέλη του συνδέσμου, φορώντας περιβραχιόνια, χρησιμοποιήθηκαν από την αστυνομία ως «ομάδα περιφρούρησης». Έτσι, ο Σύνδεσμος ήταν πάντα έτοιμος να προσφέρει τις υπηρεσίες του στις αρχές όταν η κατάσταση το απαιτούσε, αναλαμβάνοντας αρμοδιότητες τελείως ασύμβατες με το νόμο, που εντούτοις τους εκχωρούταν σιωπηρά από εκείνους που είχαν ορκιστεί να τον προασπίζουν.²⁷³ Σε αντάλλαγμα αυτών των υπηρεσιών οι αξιωματούχοι των αρχών ασφαλείας ήταν πρόθυμοι να κάνουν τα «στραβά μάτια» σε οποιοδήποτε ατόπημα είχαν υποπέσει τα παλικάρια του Γιοσμά, εφόσον οι τελευταίοι είχαν αναδεχθεί σε λυσσαλέους διάκτες του κομμουνισμού και προασπιστές της εθνικοφροσύνης.

Τα μέλη του Συνδέσμου, μαζί με άλλα μέλη εθνικοφρόνων συλλόγων, κλήθηκαν από την Αστυνομική Διεύθυνση Θεσσαλονίκης να συμμετέχουν στα μέτρα ασφαλείας κατά την επίσκεψη του γάλλου προέδρου Καρόλου ντε Γκωλ στη Θεσσαλονίκη στις 19 Μαΐου 1963, «ως επίκουροι χωροφύλακες». Οι ομάδες των εθνικοφρόνων που συνιστούσαν τις ομάδες περιφρούρησης, έφεραν χαρακτηριστική καρφίτσα στα πέτα των σακακιών τους για να αναγνωρίζονται μεταξύ τους, αλλά και από τους αστυνομικούς. Έτσι έγιναν γνωστοί ως η «Οργάνωση της Καρφίτσας».²⁷⁴

Παρά την επιτυχημένη αποστολή τους κατά την επίσκεψη του γάλλου προέδρου, οι άνδρες του Γιοσμά δεν έπαψαν να βρίσκονται υπό διατεταγμένη υπηρεσία. Μια ακόμα σημαντική αποστολή έμελε να αναληφθεί από αυτούς λίγες μέρες αργότερα. Η αποστολή αυτή επρόκειτο να λάβει χώρα στις 22 Μαΐου 1963, με θύμα αυτή τη φορά

---

²⁷² Βούλτεψης, *ό.π.*, σ. 256.

²⁷³ Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 317.

²⁷⁴ Στο ίδιο, σσ. 328-330.

τον βαλκανιονίκη στο μήκος, υφηγητή της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, και συνεργαζόμενο βουλευτή Πειραιά με την ΕΔΑ, Γρηγόρη Λαμπράκη.

Ο Λαμπράκης είχε προσκληθεί στη Θεσσαλονίκη για να μιλήσει στη συγκέντρωση της «Επιτροπής για τη Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη». Ήταν, λοιπόν, η κατάλληλη ευκαιρία για τους παρακρατικούς «να δώσουν ένα μαθηματάκι στον Λαμπράκη», γιατί σύμφωνα με τον Γκοτζαμάνη, «πολύ το παραξήλωσε και κάνει το παλικάρι στη Βουλή».²⁷⁵ Ο Γκοτζαμάνης, άλλωστε, είχε δεσμευτεί για την επικείμενη επίθεση απέναντι στον αρχηγό του, με αντάλλαγμα ο Γιοσμάς να αναλάβει να αποπληρώσει για λογαριασμό του το χρέος για την αγορά του τρικύκλου του, καθώς και να «σβήσει» την ποινή που του είχε επιβληθεί για την επίθεση και τον ξυλοδαρμό μιας εγκύου γυναίκας, της οποίας ο σύζυγος είχε αριστερά φρονήματα. Ο κύκλος των συνεννοήσεων για την ολοκλήρωση της επιχείρησης έκλεισε το πρωινό της 22ας Μαΐου στην αγορά Μοδιάνο, όπου ο υπομοίραρχος του Ζ' παραρτήματος Ασφαλείας Εμμανουήλ Καπελώνης φέρεται να κέρασε μπουγάτσα τον Γκοτζαμάνη, ανανεώνοντας το ραντεβού τους για το βράδυ.²⁷⁶

Εκείνο το βράδυ του Μαΐου, περίπου χίλιοι παρακρατικοί, οργανωμένοι από την ασφάλεια και τις μυστικές υπηρεσίες, είχαν κυκλώσει τους δρόμους γύρω από τα γραφεία του Δημοκρατικού Συνδικαλιστικού Κινήματος Θεσσαλονίκης, όπου επρόκειτο να μιλήσει ο πενηνταενάχρονος βουλευτής. Κατά τη διάρκεια της ομιλίας του Λαμπράκη, οι παρακρατικοί εκσφενδόνιζαν πέτρες εναντίον του κτιρίου του κινήματος, φωνάζοντας απειλητικά «[...] Βούλγαρε Λαμπράκη θα πεθάνεις [...] θάνατος στον Λαμπράκη [...] εμείς θέλουμε πόλεμο [...] έξω οι βούλγαροι [...] τι ζητούν οι βούλγαροι στη Μακεδονία; [...] Θα πεθάνεις Λαμπράκη [...]». Βγαίνοντας από το κτίριο ο βουλευτής, ένα τρίκυκλο όρμησε κατά πάνω του και ένας από τους επιβαίνοντες τού κατάφερε με σιδερένιο ρόπαλο θανάσιμο χτύπημα, ενώ άλλοι παρακρατικοί, με προεξάρχοντες τους Φωκά και Πιτσώκο, τραυμάτισαν βαριά τον δικηγόρο και βουλευτή Καβάλας με την ΕΔΑ Γιώργη Τσαρουχά.²⁷⁷

Η διακομιδή του Λαμπράκη στο Νοσοκομείο ΑΧΕΠΑ και ο θάνατος του λίγες μέρες αργότερα, στις 27 Μαΐου, είχε ως συνέπεια, να αρχίσει σιγά, σιγά, να αποτινάσσεται ο μανδύας που σκέπαζε τις μέχρι τότε σχέσεις μεταξύ του κράτους και

---

²⁷⁵ Βούλτεψης, *ό.π.*, σ. 97.

²⁷⁶ Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 331.

²⁷⁷ Βούλτεψης, *ό.π.*, σσ. 99-116.

του ακροδεξιού παρακράτους, οδηγώντας στην παραίτηση Καραμανλή από την πρωθυπουργία και τον ίδιο να φέρεται να αναφωνεί «Μα ποιος κυβερνά επιτέλους αυτήν τη χώρα;».

Η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας με διαδηλώσεις και συγκρούσεις στην Αθήνα και άλλες πόλεις.²⁷⁸ Παρόλα αυτά, όμως, ορισμένοι μηχανισμοί του κράτους παρέμειναν ακλόνητοι στην αποστολή τους, καθώς δύο μόλις μέρες μετά την δολοφονική επίθεση το 2^ο Επιτελικό Γραφείο του ΓΕΣ παρείχε απόλυτη στήριξη στους παρακρατικούς.²⁷⁹

Τη δικαστική έρευνα της υπόθεσης ανέλαβε ο εισαγγελέας Παύλος Δελαπόρτας και ένας νεαρός ανακριτής ονόματι Χρήστος Σαρτζετάκης, οι οποίοι έριξαν άπλετο φως και ξεδιάλυναν όλα τα σκοτεινά σημεία της υποθέσεως. Ο Σαρτζετάκης διέταξε την σύλληψη του Γιοσμά και την προφυλάκισή του, με κατηγορίες για ηθική αυτουργία στην ανθρωποκτονία εκ προθέσεως του Λαμπράκη και επικίνδυνες σωματικές βλάβες σε βάρος του Γιώργη Τσαρουχά. Μάλιστα ο Σαρτζετάκης απήγγειλε κατηγορίες και εναντίον των ανώτατων αξιωματικών της Χωροφυλακής Κωνσταντίνου Μήτσου, Ευθύμιου Καμουτσή και Εμμανουήλ Καπελώνη.²⁸⁰

---

²⁷⁸ *Μακεδονία*, 25 Μαΐου 1963.

²⁷⁹ Σε κείμενο υπό τον τίτλο «Ο κομμουνισμός προκαλεί» το 2^ο Επιτελικό Γραφείο του ΓΕΣ τόνιζε: «Οι υπό το προσωπίον των «Φίλων της Ειρήνης» κομμουνισταί μετά την αποτυχούσαν προσπάθειαν εμφανίσεως των εις Αθήνας, δια της περιβοήτου πορείας ειρήνης εξεστράτευσαν εις Θεσσαλονίκην. Ούτω εγκατεσταθέντες προχθές εις κεντρικήν αίθουσαν και τοποθετήσαντες έξωθι ταύτης μεγάφωνα, ήρχισαν δια της εκφωνήσεως κομμουνιστικών συνθημάτων να προκαλούν τους διερχομένους πολίτας. Ως ήτο φυσικόν, η προκλητικότητα αυτή των κομμουνιστών επροκάλεσεν την αγανάκτησιν των διερχομένων πολιτών, οίτινες απεδοκίμασαν τους εκτρεπομένους ερυθρούς πράκτορας, διασωθέντας τελικώς εκ της δικαίας οργής του αγανακτισμένου λαού χάρις εις την άμεσον κινητοποίησιν ισχυράς δυνάμεως Χωροφυλακής. Ο λαός της Θεσσαλονίκης, προκληθείς υπό των ερυθρών πρακτόρων, έδωσε την απαντησίν του, διότι είναι πλέον γνωστόν ότι σκοπός των δήθεν φιλειρηνιστών δεν είναι ο αγών δια την ειρήνην, αλλά η προπαγάνδα δια την συνθηκολόγησιν και την παράδοσιν εις τους επιβουλευόμενους την ελευθερίαν της χώρας μας ερυθρούς τύραννους. βλ. Στράτος Δορδανάς, «Η οργάνωση της καρφίτσας»: κράτος και παρακράτος στη Θεσσαλονίκη τη δεκαετία του 1960», στο Άλκης Ρήγος-Σεραφείμ Σεφεριάδης-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η «σύντομη» δεκαετία του '60*, Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σσ. 140-141.

²⁸⁰ ΙΑΜ, Αρχείο Εφετείου Θεσσαλονίκης, Δικ. 00802, Δίκη Λαμπράκη, φάκ. 4, υποφ. 2: «Ένταλμα Σύλληψεως», Θεσσαλονίκη, 15 Ιουλίου 1963 και «Ένταλμα Προφυλακίσεως», Θεσσαλονίκη, 16 Ιουλίου 1963.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στις φυλακές ο Γιοσμάς κατέθεσε μια σειρά από μηνύσεις εναντίον δημοσιογράφων και εφημερίδων για συκοφαντική δυσφήμιση, επειδή ανασκόλησαν το κατοχικό του παρελθόν²⁸¹ και απέστειλε υπομνήματα προς τις δικαστικές αρχές, αιτούμενος την προσωρινή αποφυλάκισή του.²⁸²

Στη δίκη που ακολούθησε το 1966 ο Γιοσμάς προκάλεσε αρκετές φορές με τη συμπεριφορά και τα λεγόμενά του τα ειρωνικά σχόλια και τον εκνευρισμό των δικαστών. Διαρρηγνύοντας τα ιμάτια του, επικαλέστηκε πολλάκις τα «πιστοποιητικά εθνικής δράσεως» που κατείχε, κατηγορώντας για όλα τους κομμουνιστές. Ανάλογη στάση με τον Γιοσμά κράτησε και ο Φωκάς ο οποίος καυχόνταν για το κατοχικό παρελθόν του.²⁸³

Η απόφαση του δικαστηρίου που εκδόθηκε στις 28 Δεκεμβρίου 1966, απέδειξε ότι η Θέμιδα δεν ήταν τόσο αδέκαστη, ως όφειλε. Η εξαφάνιση της εισαγγελικής πρότασης για παραπομπή με την κατηγορία της ανθρωποκτονίας εκ προθέσεως, πριν η υπόθεση φθάσει στο ακροατήριο, αποτέλεσε λύτρωση για την ηγεσία της αστυνομίας, καθώς η κατηγορία περί παράβασης καθήκοντος ανετράπη, με αποτέλεσμα την αθώωσή τους. Κάτι ανάλογο συνέβη και για τους υπόλοιπους κατηγορουμένους, πολίτες ή βαθμοφόρους. Οι φυσικοί αυτουργοί Γκοτζαμάνης και Εμμανουηλίδης καταδικάστηκαν σε πολυετή φυλάκιση, παρ' όλα αυτά αποφυλακίστηκαν μετά την 21^η Απριλίου. Ο Γιοσμάς δεν καταδικάστηκε για ηθική αυτουργία, αλλά για απλή διατάραξη της κοινής ειρήνης, με αποτέλεσμα να του επιβληθεί κάθειρξη ενός έτους, μένοντας ουσιαστικά ελεύθερος χωρίς να παραμείνει λεπτό στη φυλακή. Ο Χρήστος Φωκάς καταδικάστηκε σε 15 μήνες φυλάκιση για

---

²⁸¹ ΙΑΜ, Αρχείο Εφετείου Θεσσαλονίκης, Δικ. 00802, Δίκη Λαμπράκη, φάκ. 4, υποφ. 2: «Εγκλησις Ξενοφώντος Γιοσμά κατά Δημητρίου Πουρνάρα και Αλέξανδρου Δρακόπουλου», Θεσσαλονίκη, 3 Αυγούστου 1963 και «Εγκλησις Ξενοφώντος Γιοσμά κατά Λεωνίδα Κύρκου, Πόπη Παρασκευόπουλου, Γ. Κούκα, Α. Μπαμπάκου», Θεσσαλονίκη, 31 Αυγούστου 1963.

²⁸² ΙΑΜ, Αρχείο Εφετείου Θεσσαλονίκης, Δικ. 00802, Δίκη Λαμπράκη, φάκ. 4, υποφ. 2, «Υπόμνημα Ξενοφώντος Γιοσμά προς ανακριτικές αρχές για αίτηση περί προσωρινής αποφυλάκισεως», Θεσσαλονίκη, 17 Οκτωβρίου 1963.

²⁸³ «[...] Εγώ έχω πιστοποιητικά εθνικής δράσεως που λίγοι τα έχουν. Και αν συνεργάστηκα με τους Γερμανούς το έκανα για το καλό της Πατρίδος. Τους Γερμανούς τους αγαπούσα και αυτοί με θεωρούσαν τον υπ' αριθμόν 1 τίμιον Έλληνα. [...]», *Ελευθερία*, 13 Δεκεμβρίου 1966.

«απλήν σωματικήν κάκωσιν» του Τσαρουχά και οι υπόλοιποι συλληφθέντες παρακρατικοί σε μικρότερες ποινές.²⁸⁴

Οι παρακρατικές οργανώσεις μετά από αυτή την εξέλιξη είχαν πετύχει μια πύρρειο νίκη, το τρίκυκλο είχε αποτελέσει το Δούρειο Ίππο, που λίγους μήνες αργότερα μετατράπηκε σε τανκ, καταλύοντας για την επόμενη επταετία τη δημοκρατία και μεταβάλλοντας έτσι το ακροδεξιό παρακράτος σε επίσημο κράτος.

---

²⁸⁴ Δορδανάς, *Η γερμανική στολή στη ναφθαλίνη*, σσ. 350-351. Βούλτεψης, *Υπόθεση Λαμπράκη*, τόμ. 2, Εκδόσεις Αλκυών, Αθήνα 1998, σσ. 206-210.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ:

Ο ΠΑΡΑΚΡΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ «ΑΣΤΕΡΙΣΜΟ» ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ

Η κατάρρευση της δικτατορίας το 1974 και η επάνοδος στον κοινοβουλευτικό βίο είχε ως συνέπεια τον έλεγχο και την περιθωριοποίηση, όχι όμως την απόλυτη εξαφάνιση, των παρακρατικών κύκλων του παρελθόντος. Κατά τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης έκαναν και πάλι την εμφάνισή τους διάφορα ακροδεξιά σχήματα, με ηγέτες γνωστούς παρακρατικούς των προηγούμενων χρόνων. Ανάμεσα σε αυτά, απαντάται το «Κόμμα Ελληνοσοσιαλιστών» του γλύπτη Ηράκλειτου-Νικολάου Αβραμόπουλου, ο «Πατριωτικός Σύνδεσμος Αθηνών 'Ιωάννης Καποδίστριας'» του Σπύρου Σταθόπουλου, οι «Ελληνοκράτες» του Σπύρου Σταυρόπουλου, η «Οργάνωση Εθνικής Αποκαταστάσεως» (ΟΕΑ), ο «Πανελλήνιος Όμιλος Φίλων ΕΣΑ», το «Εθνικό Πνευματικό Κέντρο» του Αλέξανδρου Παγουλάτου, το «Ελληνικό Αναδημιουργικό Κίνημα», το «Πνευματικό Κίνημα» του Ανδρέα Δενδρινού, ο «Συναγερμός Εθνικοφρόνων Ακροδεξιών», η «Νεοελληνική Επαναστατική Κίνηση» (ΝΕΚ), η «Πνευματική Αναμορφωτική Κίνηση» του μετέπειτα αρχηγού του «Ενιαίου Εθνικιστικού Κινήματος» (ΕΝΕΚ) Πολύδωρου Δάκογλου, η «Αράχνη», η «Νέα Τάξη» του Δημήτρη Ναστούλη και το «Κόμμα 4^{ης} Αυγούστου» του Κώστα Πλεύρη.

Από τις παραπάνω οργανώσεις πιο έντονη δραστηριότητα ανέπτυξε το «Κ4Α», που ουσιαστικά αποτέλεσε μήτρα του ακροδεξιού εξτρεμισμού στην Ελλάδα. Στις δράσεις της παρακρατικής οργάνωσης συγκαταλέγονταν αναγραφές φασιστικών συνθημάτων, τραμπουκισμοί, βίαιες επιθέσεις και ξυλοδαρμοί σε βάρος δημοκρατικών πολιτών, καθώς και απόπειρες δολοφονίας και βομβιστικές ενέργειες με πολλά αθώα θύματα.

Η ομάδα Πλεύρη διατηρούσε επαφές με τις υπόλοιπες παρακρατικές ομάδες, καθώς επίσης και με τις ιταλικές φασιστικές οργανώσεις «MSI», «Avanguardia Nazionale» και «Ordine Nuovo»,²⁸⁵ μέλη των οποίων επισκέπτονταν συχνά την

---

²⁸⁵ Ο Πλεύρης διέθετε επαφές με γνωστές φιγούρες του ιταλικού φασισμού όπως οι Pino Rauti, Giulio Maceratini, Pino Romualdi, Clemente Graziani, Michele Di Bella, Gianna Preda, Caradonna, Servello, Cerullo καθώς επίσης και με τον αρχηγό του ιταλικού φασιστικού κινήματος Giorgio Almirante, με

Ελλάδα προκειμένου να συμμετάσχουν σε κοινές δράσεις με τους έλληνες ομοϊδεάτες τους. Κατέβαλε επίσης προσπάθειες να διεισδύσει στο εσωτερικό της «Οργάνωσης Νεολαίας Νέας Δημοκρατίας» (ΟΝΝΕΔ), χωρίς όμως μεγάλη επιτυχία.²⁸⁶

Το «Κ4Α», σε συνεργασία με μέλη της «Νέας Τάξης»²⁸⁷ και άλλους νεοφασίστες εξτρεμιστές έλαβαν μέρος σε βίαια επεισόδια, σαν και αυτά που σημειώθηκαν στα Προπύλαια το πρωί της 25^{ης} Μαρτίου 1975, κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής παρέλασης.²⁸⁸ Μέλη του, συμμετείχαν ακόμα, υπό την κάλυψη και συνεργασία ορισμένων «αγανακτισμένων» αστυνομικών, σε ξυλοδαρμούς δημοσιογράφων, στις 16 Δεκεμβρίου 1976, κατά τη διάρκεια της κηδείας του βασανιστή της Χούντας Ευάγγελου Μάλλιου, ο οποίος είχε εκτελεστεί δύο μέρες νωρίτερα από την τρομοκρατική οργάνωση «17 Νοέμβρη».²⁸⁹ Οι παρακρατικοί, μετά την κακοποίηση των δημοσιογράφων, φώναζαν ρυθμικά τα συνθήματα: «Ο Μάλλιος ζει», «Ένας στο χρώμα όλοι στον αγώνα», «Θάνατος στο ΚΚΕ», «Ο Φλωράκης στο Γουδί δίπλα στον Καραμανλή», «Τη λύση θα δώσει ο στρατός» κ.ά. Έπειτα από τον σάλο που προκλήθηκε, συνελήφθησαν και παραπέμφθηκαν σε δίκη οι πρωταίτιοι των επεισοδίων. Όμως, από τους 29 συλληφθέντες, μόνο οι 5 καταδικάστηκαν, ενώ οι υπόλοιποι απαλλάχθηκαν.²⁹⁰

τον οποίο διατηρούσε τακτική αλληλογραφία, Για περισσότερα στοιχεία βλ., «Ολίγον ακροδεξιοί; Ο Πλεύρης καίει τον Καρατζαφέρη», *Ο Ιός της Ελευθεροτυπίας*, 16 Ιανουαρίου 2005.

²⁸⁶ Ανώνυμος, «Μπορεί η κυβέρνηση να θέσει τέρμα στη νεοφασιστική πρόκληση;», *Αντί*, 17 (Απρίλιος 1975), 14-15.

²⁸⁷ Στις 26 Ιανουαρίου 1975, παρακρατικοί της οργάνωσης «Νέα Τάξη», με την ενίσχυση και άλλων ναζιστικών ομάδων, εισέβαλαν οπλισμένοι στον χώρο του Μετσόβιου Πολυτεχνείου, όπου επιτέθηκαν και μαχαίρωσαν τον νεαρό φοιτητή Βασίλη Γεωργιάδη. Κρεμμύδας, *ό.π.*, σ. 50.

²⁸⁸ Ανώνυμος, «Μπορεί η κυβέρνηση να θέσει τέρμα στη νεοφασιστική πρόκληση;», 14-15.

²⁸⁹ Ανώνυμος, «Ο φασισμός ξαναχτύπησε», *Αντί*, 61 (Δεκέμβριος 1976), 8.

²⁹⁰ Ανώνυμος «Έτσι μπορεί να κουκουλωθεί μια υπόθεση», *Αντί*, 65 (Φεβρουάριος 1977), 8-16. Σε δίκη για τις επιθέσεις σε βάρος των δημοσιογράφων παραπέμφθηκαν 29 άτομα, εκ των οποίων 12 πολίτες και 17 αστυνομικοί. Ανάμεσα στους κατηγορούμενους συγκαταλέγονταν γνωστά ονόματα της ακροδεξιάς, όπως οι Αθανάσιος Σταθόπουλος, Αλέξανδρος Παγουλάτος, Αντώνιος Γερονικόλαου, Νικόλαος Σιμωνετάτος, Αριστοτέλης Καλέντζης, Γεώργιος Μάνος, Γεώργιος Ροϊδοδήμος, Γεώργιος Μουσταϊρας, Βασίλης Μητρόπουλος, Μαρία Γκόρου και ο Γεώργιος Γεωργαλάς ως ηθικός αυτουργός. Από τη δίκη απουσίαζαν άλλοι τρεις κατηγορούμενοι, οι Γκίνης και Σαγιάς που δικάστηκαν ερήμην, καθώς και ο Νικόλαος Μιχαλολιάκος που, αν και κλήθηκε να δικαστεί χωριστά, η δίκη του δεν θα πραγματοποιούνταν ποτέ, έτσι τα αδικήματα που τον βάρυναν, παραγράφηκαν τον Δεκέμβριο του 1981.

Η δράση του «Κ4Α» συνεχίστηκε κανονικά και την περίοδο 1977-1978, όπου πραγματοποιήθηκε σειρά βομβιστικών επιθέσεων, με πιο αιματηρές τις εκρήξεις που σημειώθηκαν στους κινηματογράφους «Έλλη» και «Ρεξ» στις 13 Μαρτίου και 20 Ιουνίου 1978, όπου προβάλλονταν ταινίες με αφιέρωμα στον σοβιετικό κινηματογράφο. Στις 23 και 24 Ιουλίου του ίδιου χρόνου σημειώθηκαν δεκατρείς αλυσιδωτές εκρήξεις βομβών σε Αθήνα και Πειραιά.²⁹¹

Στις 31 Ιουλίου 1978 συνελήφθησαν από την αστυνομία εννέα μέλη της 4^{ης} Αυγούστου, ως υπεύθυνα για τις βομβιστικές ενέργειες. Ανάμεσα τους περιλαμβάνονταν οι Αλέξανδρος Μαριούκλας, Δημήτριος Παπουτσάς, Γεώργιος Ηλιόπουλος, Αχιλλέας Παγώνης, Αθανάσιος Καρακατσάνης, Ιωάννης Γιαννόπουλος, Θεόδωρος Μαρής, Λογγίνος Παξινόπουλος και ο Νικόλαος Μιχαλολιάκος, ο οποίος εκείνη την περίοδο υπηρετούσε ως έφεδρος αξιωματικός στον στρατό. Πλην των βομβιστικών ενεργειών τους «τεταρτοαυγουστιανούς» βάρυναν επίσης κατηγορίες για αναγραφή φασιστικών συνθημάτων, σπάσιμο βιβλιοπωλείων και επιθέσεις σε γραφεία κομμάτων. Οι Μιχαλολιάκος, Μαριούκλας, Ηλιόπουλος και Παπουτσάς κατηγορούνταν επίσης για κλοπή εκρηκτικών μηχανισμών από στρατιωτική μονάδα, ανάλογων με εκείνων που χρησιμοποιήθηκαν στις τρομοκρατικές επιθέσεις.²⁹²

Από τους κατηγορουμένους, οι έξι απαλλάχτηκαν με βούλευμα, ενώ οι υπόλοιποι τέσσερις παραπέμφθηκαν με βάση τον νόμο 495/1976 «περί όπλων και εκρηκτικών», αντί του αντιτρομοκρατικού 774/1978. Τελικά, το δικαστήριο έκρινε ενόχους μόνο τους Μαριούκλα και Μιχαλολιάκο, επιβάλλοντάς τους ποινή φυλάκισης 10 και 13 μήνες αντίστοιχα.²⁹³

Το δικαστήριο με απόφασή του στις 3 Μαΐου 1978 καταδίκασε μόνο τους Καλέντζη, Γερονικολάου, Μητρόπουλο, Σταθόπουλο και Σιμωνετάτο σε μικρές ποινές φυλάκισης, βλ. Κρεμμύδας, *ό.π.*, σσ. 155, 169.

²⁹¹ Τα θύματα των βομβιστικών επιθέσεων ανήλθαν σε 18 στον κινηματογράφο «Έλλη» και σε 15 στο «Ρεξ», τρία εκ των οποίων σε κρίσιμη κατάσταση, βλ. σχετικά, «Βόμβα φασιστών τραυματίζει 18 άτομα». *Τα Νέα*, 14 Μαρτίου 1978. Επίσης, «Βόμβα στο «ΡΕΞ» και επίθεση στο Χαλάνδρι. Τρομοκρατική αιματηρή εξόρμηση παρακρατικών», *Ριζοσπάστης*, 21 Ιουνίου 1978. «Η συκοφαντημένη μεταπολίτευση. Οι γιάφκες του Καραμανλή», *Ο Ιός της Ελευθεροτυπίας*, 29 Σεπτεμβρίου 2002.

²⁹² «Ανακοινώθηκε η σύλληψη 9 παρακρατικών». *Ριζοσπάστης*, 1 Αυγούστου 1978.

²⁹³ Δημήτρης Ψαρράς, *Η μαύρη βίβλος της Χρυσής Αυγής. Ντοκουμέντα από την ιστορία και τη δράση μιας ναζιστικής ομάδας*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2012, σσ. 24-25, 27.

Το καλοκαίρι του 1979 η υπόθεση Μιχαλολιάκου έφθασε μέχρι τη Βουλή, όπου βουλευτές του ΚΚΕ και του ΠΑΣΟΚ διαμαρτυρήθηκαν στον υπουργό Άμυνας Ευάγγελο Αβέρωφ για τη διατήρηση του «φακελώματος» των αριστερών στρατεύσιμων, καταγγέλλοντας την περίπτωση του «φασίστα Μιχαλολιάκου», που επιλέχθηκε να υπηρετήσει ως έφεδρος αξιωματικός, αν και ήταν ήδη υπόδικος.²⁹⁴

Εκτός από τον Μιχαλολιάκο με τις συγκεκριμένες τρομοκρατικές επιθέσεις είχε συνδεθεί και το όνομα του γνωστού ναζιστή Αριστοτέλη Καλέντζη, ο οποίος βρισκόταν στη φυλακή, καταδικασμένος για ανάλογες πράξεις. Μέσα από τη φυλακή ο Καλέντζης θα χαρακτηρίσει τον αρχηγό της 4^{ης} Αυγούστου Κώστα Πλεύρη «αργυρώνητο απατεωνίσκο», και θα τον κατηγορήσει ως πράκτορα και «χαφιέ των καραμανλικών μυστικών υπηρεσιών», που κατέδωσε τον ίδιο και άλλους νέους εθνικιστές.²⁹⁵ Οι δυο άνδρες είχαν βρεθεί μαζί στο εδώλιο του κατηγορουμένου το 1977, ο πρώτος με την κατηγορία του βομβιστή και ο δεύτερος ως ηθικός αυτουργός. Στη συγκεκριμένη δίκη ο Πλεύρης αθωώθηκε, ενώ ο Καλέντζης καταδικάστηκε σε δωδεκαετή κάθειρξη.²⁹⁶ Οι κατηγορίες του Καλέντζη προς τον Πλεύρη, εκτός από τον στιγματισμό του τελευταίου, είχαν ως συνέπεια την απομάκρυνση αρκετών μελών από το «Κ4Α», το οποίο στην συνέχεια περιέπεσε σε αφάνεια.

Οι εσωτερικές διενέξεις και οι εντάσεις μεταξύ των ακροδεξιών παρακρατικών, καθώς και η συνεργασία τους με την ΚΥΠ και την Ασφάλεια, δεν ήταν άγνωστα φαινόμενα. Όπως αναφέρεται και σε έκθεση που διέρρευσε από την Υπηρεσία Εθνικής Ασφάλειας (ΥΠΕΑ) το 1977 και δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Αντί* το 1978: «[...] Ο Πλεύρης προμήθευε με πληροφοριοδότες τον αστυνόμο της Γενικής Ασφάλειας Γουρνιά». Επίσης, «οι Μιχαλολιάκος, Καλέντζης, Νικολαΐδης, Λιόλιος και Σιμωνετάκος υπήρξαν στενοί συνεργάτες της Γενικής Ασφάλειας, που πληρώνονταν για να παρέχουν πληροφορίες σχετικά με την κίνηση στις νεολαίες του ΚΚΕ και της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς». Εντούτοις, όμως, οι τελευταίοι

---

²⁹⁴ Στο ίδιο, σσ. 25-26.

²⁹⁵ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με το ζήτημα βλ. Αριστοτέλης Καλέντζης, *Δημοκρατία '80, Κάτεργο*, Εκδόσεις Αμηνθός, Αθήνα 1980 και *Η Μαύρη Βίβλος του Κώστα Πλεύρη*, χ.τ.έ., χ.χ.έ. Ο Καλέντζης μέχρι τη σύλληψή του τον Φεβρουάριο του 1977, παρά το γεγονός ότι εκκρεμούσαν σε βάρος του τρία εντάλματα σύλληψης για αξιόποινες πράξεις, κοιμόταν κανονικά στο σπίτι του, ενώ σχεδόν καθημερινά περνούσε από το αστυνομικό τμήμα της γειτονιάς του στα Πατήσια, όπου έπινε καφέ με τους αστυνομικούς, χωρίς κανένας να τον συλλάβει. Κρεμμύδας, *ό.π.*, σ. 150.

²⁹⁶ Ψαρράς, *ό.π.*, σ. 28.

φαίνεται ότι «τελικά εξέθεσαν σοβαρά τις υπηρεσίες Ασφαλείας και επιπλέον, ότι παραπλανούσαν, παίζοντας παράλληλα το παιχνίδι των χουντικών, που αποτελούν τους οργανωμένους δυναμικούς πυρήνες». Στο ίδιο έγγραφο κάποιος αξιωματικός φέρονταν να εισηγείται «[...] να διατεθεί ειδικό κονδύλιο 500.000 δραχμών, για να εξαγοραστούν οι ομολογίες και τα αποκαλυπτικά στοιχεία από ορισμένους τετραυγουστιανούς, οι οποίοι φέρονται προσεγγίσιμοι και διατεθειμένοι να συνεργαστούν γι' αυτό τον σκοπό [...]».²⁹⁷

Στις 22 Ιανουαρίου 1979 η αστυνομία ανακοίνωσε την εξάρθρωση μιας ακόμα ακροδεξιής παρακρατικής ομάδας, υπεύθυνης για βομβιστικές επιθέσεις, με την επωνυμία «Οργάνωση Εθνικής Αποκαταστάσεως» (ΟΕΑ), οι δραστηριότητες της οποίας εκτείνονταν από την Λακωνία ως τον Έβρο.²⁹⁸ Η ναζιστική «ΟΕΑ» δεν ήταν άγνωστη στις αρχές, καθώς αποτελούσε μια από τις παρακρατικές οργανώσεις των προηγούμενων δεκαετιών που επιδοτούνταν από τα κρατικά κονδύλια.

Η οργάνωση διατηρούσε μεγάλο οπλοστάσιο, ενώ τα μέλη της ήταν εν ενεργεία ή εν αποστρατεία αξιωματικοί του στρατού και της αστυνομίας, διάφορα εγκληματικά στοιχεία, καθώς και άτομα τα οποία είχαν διατελέσει πληροφοριοδότες της αστυνομίας και της ΚΥΠ.²⁹⁹

---

²⁹⁷ Στο ίδιο έγγραφο επισημαίνεται ότι στους «τεταρτοαυγουστιανούς» και στους υπόλοιπους ακροδεξιούς βομβιστές «[...] μαζί με τον φανατισμό, συμπορεύονται και προβλήματα κοινωνικής κατωτερότητας και ψυχολογικής αστάθειας. Ταπεινής καταγωγής (π.χ. πατέρας γαλατάς στα Πατήσια), οικογενειακών προβλημάτων (μητέρες που ασκούν το επάγγελμα της εταίρας, διαζευγμένοι γονείς), ατομικών συμπλεγματικών χαρακτηριστικών (σπιθαμιαίο ανάστημα, προβλήματα αρτιμέλειας στο πρόσωπο ή στο υπόλοιπο σώμα, αλληθωρισμό), ή προβλήματα συμβιώσεως (σύζυγος που μοιχεύεται, απομόνωση από συγγενείς κ.λ.π.). Καθώς οι αντιδραστικές μικροαστικές αντιλήψεις προσιδιάζουν στα τετραυγουστιανά και άλλα φασιστικά στοιχεία, πιστεύεται ότι πρέπει να τεθούν σε συστηματική παρακολούθηση τα άτομα που χαρακτηρίζονται από τα προβλήματα αυτά [...]», βλ. Ανώνυμος, «Το μέγεθος της Φασιστικής Πρόκλησης και η Κυβέρνηση», *Αντί*, 106 (Αύγουστος 1978), 10.

²⁹⁸ Κρεμμύδας, *ό.π.*, σ. 178.

²⁹⁹ Ανάμεσα στα μέλη της ΟΕΑ συγκαταλέγονταν ο γιατρός Ιωάννης Κουρκουλάκος, ο λοχαγός Χρήστος Τζαβέλας, ο υπολοχαγός Ανδρέας Πετρόπουλος, ο ανθυπολοχαγός Γεώργιος Γεωργιάδης, ο Κωνσταντίνος Ζ. Κόλλιας, ο στρατιώτης Μιχαήλ Λάμπρου, ο αντισυνταγματάρχης της χωροφυλακής Δ. Βουδικλάρης, ο στρατιώτης Παναγιώτης Χασόγιας, ο ιδιωτικός αστυνομικός Σαράντος Σαραντάκος, ο έμπορος υαλικών Εμμανουήλ Σιδέρης, ο φοιτητής Γ. Μαριούκλας, ο Απόστολος Πρωτοπαπάς, ο Λογγίνος Παξινόπουλος, ο Νίκος Παναγόπουλος, καθώς και ένας αμερικανός

Πλην του «Κ4Α» και της «ΟΕΑ», ανάλογη δράση είχε αναπτύξει και η «Εθνική Σοσιαλιστική Οργάνωση Πανελλήνων» (ΕΣΟΠ), η οποία ιδρύθηκε το 1976. Η ναζιστική «ΕΣΟΠ», ήταν υπεύθυνη για σειρά τρομοκρατικών ενεργειών, όπως η αποστολή δεμάτων με παγιδευμένα εκρηκτικά στα γραφεία του ΚΚΕ και του ΚΚΕ Εσωτερικού, στα γραφεία των εφημερίδων, *Αυγή* και *Τα Νέα*, καθώς και στον Σύνδεσμο Ελλήνων Βιομηχάνων.³⁰⁰

Το 1980 δημιουργήθηκε, επίσης, η «Φοιτητική Εθνική Πρωτοπορία» (ΦΕΠ). Ην εν λόγω οργάνωση ιδρύθηκε από παλαιά μέλη του «Κ4Α» και είχε εθνικοσοσιαλιστικές αρχές. Διατηρούσε γραφεία στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη και εξέδιδε τα περιοδικά *Ελληνικό Αύριο* και *Κίνημα*. Παρ' όλα αυτά η δράση της υπήρξε βραχύβια, καθώς οι συγκρούσεις στο εσωτερικό της και ο ανταγωνισμός που αντιμετώπισε από άλλες ομοειδείς οργανώσεις οδήγησαν στη διάλυσή της.³⁰¹

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 θα κάνει την εμφάνισή της μία ακόμα οργάνωση με αρχηγό τον Νικόλαο Μιχαλολιάκο, υπό την επωνυμία «Χρυσή Αυγή», η οποία τα επόμενα χρόνια θα αποτελέσει συνώνυμο του νεοναζισμού και της ακροδεξιάς τρομοκρατίας στην Ελλάδα. Ύστερα από την αποφυλάκισή του ο Μιχαλολιάκος αισθάνθηκε έτοιμος να δημιουργήσει μια δική του ομάδα, με καθαρά εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία. Άλλωστε το πέρασμα του από την οργάνωση της «ΕΟΚΑ Β' Αθήνας» στα μαθητικά του χρόνια, καθώς και η συμμετοχή του στις οργανώσεις «Ιωάννης Καποδίστριας»³⁰² και «4^η Αυγούστου» στη συνέχεια, τον είχαν

υπήκοος, υπάλληλος της αμερικανικής βάσης του Ελληνικού, ονόματι Δημήτριος Θεόδ. Ηλ. Κουντάκης, βλ. στο ίδιο, σσ. 178-192.

³⁰⁰ «Φακέλους που είχαν κλείσει πριν από 20 χρόνια «ξεσκονίζεις» η Αντιτρομοκρατική. Η ελληνική Ακροδεξιά στο δρόμο του Λεπέν», *Το Βήμα*, 17 Μαΐου 1998.

³⁰¹ Γιάννης Ξένος, «Η ελληνική ακροδεξιά στη Μεταπολίτευση», *Αρδην*, 90 (Οκτώβριος 2012), 4.

³⁰² Ο «Πατριωτικός Σύνδεσμος Αθηνών 'Ιωάννης Καποδίστριας'», ιδρύθηκε τον Δεκέμβριο του 1976 στην Αθήνα από τον Παύλο Μανωλόπουλο και διατηρούσε γραφεία στην οδό Ακαδημίας 77. Πρόεδρος της οργάνωσης ήταν ο Σπύρος Σταθόπουλος, ενώ στη ηγετική ομάδα ανήκαν επίσης και οι Σπύρος Σταυρόπουλος, Τελέσιλα Ιωαννίδου-Λαμπέα, Δ. Σπίνος και Κ. Δεντάκος. Μέλη του συνδέσμου υπήρξαν ακόμα ο Νικόλαος Μιχαλολιάκος και ο αδερφός του Παναγιώτης Μιχαλόλιας, παλιός παρακρατικός, γνωστός από τα επεισόδια στη Βουλή το 1964 και πρώην στέλεχος του ΕΣΕΣΙ. Ο Μιχαλόλιας, ήταν επίσης υπεύθυνος δημοσίων σχέσεων του σωματείου, καθώς και του εντύπου *Νέα Ενιαία Δεξιά*. βλ. Ανώνυμος, «Ιωάννης Καποδίστριας ο... κομμουνιστοφάγος ή το νόμιμο παρακράτος», *Αντί*, 66 (Μάρτιος 1977), 6-7. Επίσης, Πατριωτικός Σύνδεσμος Αθηνών, «Δραστηριότητες», *Νέα Ενιαία Δεξιά*, 4-5, (Απρίλιος-Μάιος 1977), 33.

εφοδιάσει με τις απαραίτητες εμπειρίες προκειμένου να ξεκινήσει το δικό του εγχείρημα.

Έτσι το 1980 ξεκίνησε να εκδίδει το έντυπο *Χρυσή Αυγή*, το οποίο στη συνέχεια θα μετουσιωθεί σε οργάνωση, με την ίδια επωνυμία. Το περιοδικό στεγαζόταν στην οδό Φιλολάου 47 στο Παγκράτι και το πρώτο τεύχος του κυκλοφόρησε τον Δεκέμβριο του 1980, με σύμβολο στο εξώφυλλό του μια κυκλική σβάστικα. Στο αρχικό τεύχος του περιοδικού οι συντάκτες του απέκλειαν οποιαδήποτε ανάμειξη της ομάδας με την πολιτική.³⁰³

Στη *Χρυσή Αυγή* φιλοξενούνταν διάφορα ανυπόγραφα άρθρα με εθνικοσοσιαλιστικό, φυλετικό και αντισημιτικό περιεχόμενο, βιβλιοκριτικές εθνικοσοσιαλιστών συγγραφέων, ενώ στις τελευταίες σελίδες το περιοδικό απηύθυνε κάλεσμα προς τους αναγνώστες.³⁰⁴ Το 1982 άνοιξε, με άγνωστη χρηματοδότηση, το

---

³⁰³ «[...] Η βασική μας φιλοδοξία είναι να κρατηθεί το έντυπο αυτό μακριά από κάθε μορφή πολιτικού αγώνος. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μας αφήνει αδιάφορους η σημερινή τραγωδία του λαού μας, θεωρούμε την πολιτική μια πολύ βρώμικη υπόθεση και τους εαυτούς μας πολύ αγνούς για να αναμυχθούν σ' αυτούς [...]», Ανώνυμος, «Η Εκδοσίς μας», *Χρυσή Αυγή*, 1 (Αθήνα Δεκέμβριος 1980), 3.

³⁰⁴ Οι συντάκτες του εντύπου στο κάλεσμα τους προς τους αναγνώστες μεταξύ άλλων ανέφεραν: «[...] Απωτέρα θέληση μας η επιστροφή στις αιώνιες και άφθαρτες φυσικές αξίες. Η αναγέννηση του αθάνατου και ανυπέβλητου Αρίου πνεύματος. Ζητάμε όχι μόνον μια αλλαγή στο πολιτικό επίπεδο, αλλά μια ριζική διαφοροποίησι της ίδιας της ζωής. Ένα νέο κράμα του Είναι και του Γίνεσθαι πλασμένο από αξιοπρέπεια, υπερηφάνεια και θάνατο. Σκοπός και νόημα της υπάρξεως μας ήταν, είναι και θα είναι όσο θα ζει έστω και ένας «HOMO NORDICUS» ο ερχομός του ανώτατου φυλετικού τύπου, ο ερχομός του υπερανθρώπου. [...] Μα εδώ σήμερα, όπως και σε όλο τον κόσμο, ΕΜΕΙΣ, δείγμα της μεγάλης συνέχειας, ανθός που θα χαρίση τους καρπούς μιας ΝΙΚΗΣ και ενός κόσμου που θα τον εξουσιάσουμε για 1.000 χρόνια, ΕΜΕΙΣ τηρητές της ιερής παράδοσης του «Μαύρου Τάγματος των ιπποτών του αστραφτερού Σκοταδιού», πιστοί σε όσα ώρισαν οι μοναχοί-μαχητές, σαλπίζουμε στην αναγέννηση που λάμπει πάνω από τη μάννα Ευρώπη. Αυτό το σάλπισμα θα ακούσουν μονάχα οι ικανοί για την λατρεία της Χρυσής Δεξιότροφης Σβάστικας, οι άνθρωποι της φύσης, και όχι τα «φιλελεύθερα», φληναφηματικά πνεύματα. ΕΜΕΙΣ οι ίδιοι αμφισβητούμε στο όνομα της πίστης μας, της υπέροχα τρομερής και λαμπρά κοσμικής, κάθε παραδεγμένη αξία του σήμερα για να προχωρήσουμε στο ρωμαλέο ΑΙΩΝΙΟ παρελθόν με αντικειμενικό σκοπό την δημιουργία ενός ΥΠΕΡΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΩΝΙΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ. ΕΜΕΙΣ οι κληρονόμοι του Γκράαλ, νανουρισμένοι με τον απόηχο των εκρήξεων της τελευταίας μάχης, ΞΑΝΑΗΡΘΑΜΕ, έτοιμοι για την στερνή εκκίνηση, μια εκκίνηση αντάξια ενός Βαγκερικού φινάλε [...]', Ανώνυμος, «Κάλεσμα-Πρόσκληση», *Χρυσή Αυγή*, 1 (Αθήνα Δεκέμβριος 1980), 18-19.

πρώτο γραφείο της οργάνωσης, στην οδό Ζωοδόχου Πηγής 16 στα Εξάρχεια. Ένα χρόνο αργότερα, όμως, για άγνωστο λόγο, ανέστειλε τη λειτουργία του, όπως και την έκδοση του περιοδικού. Εκείνη την περίοδο ο Μιχαλολιάκος ταξίδεψε στη Νότιο Αφρική που βρισκόταν κάτω από το καθεστώς του Απαρτχάιντ και με την επιστροφή του το 1984 επελέγη από τον Γεώργιο Παπαδόπουλο για να αναλάβει την προεδρία της νεολαίας του χουντικού κόμματος «Εθνική Πολιτική Ένωση» (ΕΠΕΝ), θέση από την οποία αποχώρησε ενάμισι χρόνο αργότερα λόγω διαφωνιών.³⁰⁵

Το 1987 το περιοδικό επανεκδίδεται και η οργάνωση εγκαθίσταται σε νέα γραφεία επί της οδού Κεφαλληνίας.³⁰⁶ Εκείνη την περίοδο, πλην ορισμένων παλιών συντρόφων του Μιχαλολιάκου, στην οργάνωση εντάχθηκαν γόννοι μεσοαστικών οικογενειών, απόφοιτοι ιδιωτικών σχολείων, όπως ο Αντώνιος Περίανδρος Ανδρουτσόπουλος, αλλά και μια παρέα σκληρών από την Καλλιθέα, οι οποίοι χρόνια αργότερα θα βρεθούν κατηγορούμενοι για εγκλήματα, θητεύοντας στον χώρο του υποκόσμου. Στις αρχές του 1990 άρχισαν να προσέρχονται νέα μέλη από διάφορες λαϊκές συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά, όπως και από συνοικίες του κέντρου της Αθήνας, στις οποίες είχαν αρχίσει να εγκαθίστανται οι πρώτοι μετανάστες. Στη *Χρυσή Αυγή* προσχώρησαν ακόμα ορισμένοι άνεργοι νέοι, που αρέσκονταν να κυκλοφορούν με τα σήματα της οργάνωσης, οπαδοί μεγάλων αθλητικών σωματείων της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, σκίνχεντς, καθώς και άνθρωποι της νύχτας (πορτιέρηδες και μπράβοι).³⁰⁷

Η δράση της *Χρυσής Αυγής*, τα πρώτα χρόνια, περιοριζόταν σε επιθέσεις εναντίον αριστερών, σε αφισοκολλήσεις (για την συμπλήρωση των εκατό χρόνων από τη γέννηση του Χίτλερ), στην αναγραφή ναζιστικών συνθημάτων, καθώς και

---

³⁰⁵ Συνεργάτες του Μιχαλολιάκου στη *Χρυσή Αυγή* ήταν επίσης οι Γιώργος Ηλιόπουλος, Αντώνης Καρράς και Φώτης Παπαθανασίου, βλ. Νίκος Χασαπόπουλος, *Χρυσή Αυγή. Η ιστορία, τα πρόσωπα και η αλήθεια*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 2013, σσ. 15,19-22. Να σημειωθεί ότι τον παραιτηθέντα Μιχαλολιάκο διαδέχθηκε στην ηγεσία της νεολαίας της ΕΠΕΝ ο μετέπειτα βουλευτής και υπουργός με τον Λαϊκό Ορθόδοξο Συναγερμό (ΛΑΟΣ) και τη Νέα Δημοκρατία Μάκης (Μαυρουδής) Βορίδης. Στις 12 Μαΐου 1985 ο Βορίδης, κρατώντας αυτοσχέδιο τσεκούρι, τέθηκε επικεφαλής ομάδας ροπαλοφόρων οπαδών της ΕΠΕΝ που επιτέθηκε σε πορεία διαδηλωτών στο κέντρο της Αθήνας, φωνάζοντας συνθήματα όπως: «Ο Μάλλιος ζει» και «Πινοςέτ-Πινοςέτ», βλ. *Ελευθεροτυπία*, 9 Ιουνίου 2002 και 21 Νοεμβρίου 2010.

³⁰⁶ Ψαρράς, *ό.π.*, σ. 53.

³⁰⁷ Χασαπόπουλος, *ό.π.*, σσ. 22, 29.

συνθημάτων εναντίον των μεταναστών, σε μια εποχή που οι πρώτες ροές μεταναστών είχαν αρχίσει να φθάνουν στη χώρα, μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ.³⁰⁸

Η εθνικιστική έξαρση που επικρατούσε την περίοδο των συλλαλητηρίων για το Μακεδονικό είχε ως συνέπεια την εισχώρηση νέων μελών στην οργάνωση. Οι Χρυσανγίτες συμμετείχαν δυναμικά σε διαδηλώσεις, οι οποίες τις περισσότερες φορές κατέληγαν σε επιθέσεις και βίαια επεισόδια με ομάδες αριστερών.³⁰⁹ Οι δράσεις αυτές δεν παρέμεναν άγνωστες στις διοικητικές αρχές, εντούτοις οι τελευταίες ήταν πρόθυμες να παρέχουν κάλυψη στους ανθρώπους που κατά διαστήματα, ως «αγανακτισμένοι πολίτες», συνέδραμαν το έργο τους στη «διασφάλιση της τάξης».³¹⁰ Όπως επισημαίνει και το παλιό στέλεχος της οργάνωσης Χάρης Κουσουμβρής: «[...] Όταν το κράτος δεν θέλει να εμπλακεί σε συμπλοκές μαζί τους (εννοεί αριστερούς, ή αναρχικούς) ουσιαστικά μας χρησιμοποιεί προκαλώντας μεταξύ μας συγκρούσεις. Η αστυνομία για παράδειγμα, πολλές φορές έπαιξε ένα περίεργο παιχνίδι. [...] Με εμάς τηρούσαν μια στάση συμπάθειας. Ήταν φιλικόι θα έλεγα τις περισσότερες φορές. Μας έβλεπαν να χτυπιόμαστε με τους άλλους και δεν έκαναν τίποτα [...]».³¹¹

Συνολικά, από τις αρχές του 1990 έως το 1998 καταγγέλθηκαν πάνω από 50 επιθέσεις μελών της Χρυσής Αυγής σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Κομοτηνή και Χανιά. Οι Χρυσανγίτες λειτουργούσαν σχεδόν με τον ίδιο πάντα τρόπο: Επιτίθονταν

---

³⁰⁸ Στο ίδιο, σσ. 23, 29-31.

³⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 30.

³¹⁰ Χάρης Κουσουμβρής, *Γκρεμίζοντας το μύθο της Χρυσής Αυγής*, Εκδόσεις Έρεβος, Πειραιάς 2004, σ. 26. Η επιβεβαίωση για τη «σύγκλιση» μεταξύ της Χρυσής Αυγής και των Σωμάτων Ασφαλείας επιβεβαιώθηκε στις εκλογές του 2012. Στα εκλογικά τμήματα της Αθήνας, όπου ψήφισαν αστυνομικοί με βάση ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, η Χρυσή Αυγή ήρθε πρώτη, λαμβάνοντας τα μεγαλύτερα ποσοστά. Στα τμήματα αυτά, από το 806 ως και το 816, η Χρυσή Αυγή είδε τα ποσοστά της να κυμαίνονται από 18,64% (στο 813 εκλογικό τμήμα) έως 23,67% (στο 816 εκλογικό τμήμα). Επιπλέον, έλαβε ποσοστά 23,08% στο 811 εκλογικό τμήμα, 22,7% στο 808 εκλογικό τμήμα και 22,2 στο 806, βλ. Βασίλης Λαμπρόπουλος, «Ένας στους δύο αστυνομικούς ψήφισαν Χρυσή Αυγή», *Το Βήμα*, 11 Μαΐου 2012.

³¹¹ Εκτός της υποστήριξης που απολάμβανε κατά καιρούς από τις αστυνομικές αρχές η Χρυσή Αυγή, είχε και υλική στήριξη από διάφορα κοινοβουλευτικά κόμματα. Σύμφωνα με τον Κουσουμβρή «το προεκλογικό μας υλικό για τις ευρωεκλογές (προφανώς εννοεί τις ευρωεκλογές του 1999) είχε έρθει με δελτίο αποστολής από τα γραφεία μεγάλου κόμματος. Στη Χρυσή Αυγή μας εκμεταλλεύτηκαν. Υπάρχουμε για να εξυπηρετούμε σκοπιμότητες», Συνέντευξη στον Στέλιο Βραδέλη για τον ένθετο *Ταχυδρόμος* της εφημερίδας *Τα Νέα*, 27 Μαρτίου 2004, σσ. 25-26.

με μαχαίρια, ρόπαλα και σιδερολοστούς, κακοποιούσαν τα θύματά τους και στη συνέχεια εξαφανίζονταν.³¹²

Στον χώρο της ακροδεξιάς τρομοκρατίας δραστηριοποιούνταν και άλλες οργανώσεις περισσότερο ή λιγότερο γνωστές. Ανάμεσα τους συγκαταλέγονταν η οργάνωση «Νέοι Αθόρυβοι Καταδρομείς», η οποία εξαρθρώθηκε όταν ένας αυτοσχέδιος μηχανισμός εξεργάγη στα χέρια μέλους της το 1991, οι «Άρειοι Πολεμιστές», η οποία διέθετε 40 μέλη και πραγματοποιούσε επιθέσεις σε βάρος μεταναστών και εναντίον γραφείων κομμάτων της αριστεράς, καθώς και το «Εθνικό Τάγμα», που έκανε την εμφάνισή του στα χρόνια των συλλαλητηρίων του Μακεδονικού. Την ίδια περίοδο έδρασε και η μαθητική «Εθνικιστική Φάλαγγα», που επιτιθόταν εναντίον μαθητών που φέρονταν να ανήκουν στον ελευθεριακό ή αριστερό χώρο. Οι οργανώσεις αυτές είχαν καθαρά ναζιστικό προσανατολισμό και ουσιαστικά δρούσαν υπό τις ευλογίες της Χρυσής Αυγής.³¹³

Τα επόμενα χρόνια οι παραστρατιωτικές ομάδες της Χρυσής Αυγής θα λάβουν μέρος σε δολοφονικές επιθέσεις, με πιο χαρακτηριστική αυτή εναντίον του Δημήτρη Κουσουρή το 1998,³¹⁴ σε βάρος οικονομικών μεταναστών,³¹⁵ ενώ η πιο γνωστή ενέργειά τους, που συγκλόνησε το πανελλήνιο, ήταν η εν ψυχρώ δολοφονία του τραγουδιστή Παύλου Φύσσα στο Κερατσίνι, στις 18 Σεπτεμβρίου 2013, από το μέλος της Χρυσής Αυγής Γιώργο Ρουπακιά.³¹⁶

Η πολιτική εδραίωση της Χρυσής Αυγής από το 2010-2013 και η έκταση της διάβρωσης του κρατικού μηχανισμού, η οποία αποκαλύφθηκε ενώπιον της αμύχχανης

---

³¹² «Αλλάξτε μυαλά, γιατί θα σας λιώσουμε σαν τα σκουλήκια», *Ο Ιός της Ελευθεροτυπίας*, 1 Φεβρουαρίου 1998. Μία μικρή ομάδα Χρυσανγιδών συμμετείχε επίσης στην παραστρατιωτική «Ελληνική Εθελοντική Φρουρά», η οποία πολέμησε στον πόλεμο της Βοσνίας στο πλευρό του σερβοβοσνιακού στρατού, με τα μέλη της να παρασημοφορούνται από τον ηγέτη των Σερβοβοσνίων Radovan Karadžić (καταδικασμένο αργότερα για εγκλήματα πολέμου), Κουσουμβρή, *ό.π.*, σ. 21. Επίσης, «Για τη Λευκή Φυλή και την Ορθοδοξία», *Ο Ιός της Ελευθεροτυπίας*, 16 Ιουνίου 2005.

³¹³ «Τα ξυρισμένα «μυαλά» του νεοφασισμού», *Το Βήμα*, 26 Ιουλίου 1998.

³¹⁴ «Η συγκάλυψη μιας συμμορίας», *Ο Ιός της Ελευθεροτυπίας*, 16 Σεπτεμβρίου 2009. Ψαρράς, *ό.π.*, σσ. 104-108.

³¹⁵ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά βλ. Κατερίνα Θωίδου-Γιώργος Πίττας, *Φάκελος Χρυσή Αυγή*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα 2013.

³¹⁶ Μίνα Μουστάκα, «Ρουπακιάς: Στη Χρυσή Αυγή συνάντησα ένα φιλικό περιβάλλον, πείστηκα για τις καλές προθέσεις τους», *Τα Νέα*, 15 Οκτωβρίου 2013.

κοινής γνώμης, μετά την ποινική δίωξη που ακολούθησε τη δολοφονία Φύσσα, δεν έγιναν μέσα σε ιστορικό κενό. Το μακροχρόνιο ειδύλλιο ανάμεσα στην Ακροδεξιά και τους διωκτικούς μηχανισμούς του κράτους αποτέλεσε το θερμοκήπιο εντός του οποίου, μετά την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης, επώαστηκε το αυγό του φιδιού.³¹⁷

Συνοψίζοντας, μπορεί να υποστηριχθεί ότι κανένα παρακράτος, καμία αντιποίηση αρχής, καμία σειρά συστηματικά έκνομων πράξεων, δεν θα μπορούσε να σταθεί χωρίς την ανοχή και τη συνεργασία, όταν αυτό απαιτείται, του ίδιου του κράτους, της αστυνομίας του καταρχάς. Αν μπορούσε να λειτουργήσει χωρίς το κράτος, αυτό θα σήμαινε πως θα ήταν ήδη κράτος και όχι παρακράτος. Έτσι κανένας δολοφόνος και κανένας τραμπούκος δεν θα ήταν δυνατόν να σκοτώνει ανθρώπους, με τρίκυκλα ή με μαχαίρια, να διαλύει συγκεντρώσεις, να κλωτσάει πάγκους σε λαϊκές αγορές, γενικότερα να δρα τρομοκρατικά, χωρίς ο ίδιος ο παρακρατικός να έχει την πεποίθηση, αλλά και ο τρομοκρατούμενος την ίδια βεβαιότητα, ότι ο πρώτος έχει πίσω του την πολυδαίδαλη κρατική εξουσία και ειδικώς τις δυνάμεις καταστολής που αυτή διαθέτει, συμπεριλαμβανομένου, αν χρειαστεί, και του στρατού.³¹⁸

---

³¹⁷ Δημήτρης Κουσουρής, «Ο φασισμός στην Ελλάδα: συνέχειες και ασυνέχειες κατά τον ευρωπαϊκό 20^ο αιώνα», στο: Δημήτρης Χρηστόπουλος (επιμ.), *Το "βαθύ κράτος" στη σημερινή Ελλάδα και η ακροδεξιά*, Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα 2014, σ. 76.

³¹⁸ Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 165.

ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α δημοσίευτες πηγές

ΑΡΧΕΙΑ

Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), Αθήνα

Αρχείο ΕΔΑ, κουτιά 188, 335, 575, 594, 638, 656

Ελληνικό Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο (ΕΛΙΑ), Αθήνα

Αρχείο Νικολάου Αποστολόπουλου

Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Ν. Αττικής (ΓΑΚ Αθήνας)

Αρχείο Πρωτοδικείου (Σωματεία)

Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (ΙΑΜ), Θεσσαλονίκη

Αρχείο Πρωτοδικείου (Σωματεία), φάκ. 408, 1333, 1522, 1935

Αρχείο Εφετείου Θεσσαλονίκης (Δίκη Λαμπράκη), φάκ. 4, υποφ. 2

Δημοσιευμένες πηγές

1. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελής Βαγγέλης, «Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ) 1936-1941», Β. Καρδάσης-Α. Ψαρομήλιγκος (επιμ.), *Η Δικτατορία του Μεταξά. Νεολαία, Ιδεολογία, Αισθητική*, Ελευθεροτυπία, Αθήνα 2010, 39-68.

Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974): Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σσ. 39-68.

Ανώνυμος, «Η νεκρανάσταση της ΕΚΟΦ», *Ανταίος*, 8 (Περιοδικό Ελλήνων Φοιτητών Εξωτερικού, Απρίλιος 1973), 27-29.

Ανώνυμος, «Στο παρασκήνιο και στο προσκήνιο των φοιτητικών. Λίγη προϊστορία της ΕΚΟΦ», *Δημοκρατία*, 69 (Μηνιαία Πολιτική Επιθεώρηση των Ελεύθερων Ελλήνων, Φρανκφούρτη, Απρίλιος 1973), 8-15.

Ανώνυμος, «Μπορεί η κυβέρνηση να θέσει τέρμα στη νεοφασιστική πρόκληση;», *Αντί*, 17 (Απρίλιος 1975), 14-15.

Ανώνυμος «Έτσι μπορεί να κουκουλωθεί μια υπόθεση», *Αντί*, 65 (Φεβρουάριος 1977), 8-16.

Ανώνυμος, «Πόσο επικίνδυνο είναι το παρακράτος; Η «4^η Αυγούστου» και τα παρακλάδια της», *Αντί*, 62 (Ιανουάριος 1977), 7-13.

Ανώνυμος, «Το πορτραίτο ενός σύγχρονου παρακρατικού», *Αντί*, 66 (Μάρτιος 1977), 7.

Ανώνυμος, «Ιωάννης Καποδίστριας ο... κομμουνιστοφάγος ή το νόμιμο παρακράτος», *Αντί*, 66, (Μάρτιος 1977), 6-7

Ανώνυμος, «Ο φασισμός ξαναχτύπησε», *Αντί*, 61 (Δεκέμβριος 1976), 8.

Ανώνυμος, «Το μέγεθος της Φασιστικής Πρόκλησης και η Κυβέρνηση», *Αντί*, 106 (Αύγουστος 1978), 8-11.

Βακαλοπούλου-Τζουλιάνο Μπέττυ, «Ο νεοφασισμός στην Ελλάδα», πρόσθετο κεφάλαιο στην ελληνική μετάφραση του βιβλίου του Giuseppe Gaddi, *Ο νεοφασισμός στην Ευρώπη*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα 1975, σσ. 277-369.

Βατικιώτης Παναγιώτης, *Μία πολιτική βιογραφία του Στρατηγού Ιωάννη Μεταξά. Φιλολαϊκή Απολυταρχία στην Ελλάδα 1936-1941*, Εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα 2005.

Βεντήρης Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920* τόμ. 2, Αθήνα 1929.

Βεργόπουλος Κώστας, *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη*, Εξάντας, Αθήνα 1978.

- Βερέμης Θάνος, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα 2000.
- Βόγλης Πολυμέρης, «Η κοινωνία της υπαίθρου στα χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου», Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος-Παλινόρθωση 1945-1952*, τόμ. Δ1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σσ. 327-361.
- Βόγλης Πολυμέρης, *Η αδύνατη Επανάσταση. Η κοινωνική δυναμική του εμφυλίου πολέμου*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014.
- Borejsza Jerzy W., «Η Ελλάδα και η Βαλκανική πολιτική της Ιταλίας (1936-1940)», Χάγκεν Φλάισερ-Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, ΜΙΑΤΕ, Αθήνα 1984. σσ. 16-32.
- Βούλτεψης Γιάννης, *Υπόθεση Λαμπράκη*, τόμ. 1-2, Εκδόσεις Αλκυών, Αθήνα 1998.
- Γαζή Έφη, *Πατρίς, θρησκεία, οικογένεια. Ιστορία ενός συνθήματος (1880-1930)*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946-1949). Το πρώτον έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνος 1946*, ΔΙΣ, Αθήνα 1971.
- Γιανουλόπουλος Γιάννης, «Το ελληνικό παρακράτος και η μακρά ιστορία του, το φοιτητικό κίνημα των αρχών της δεκαετίας του 1960: η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη», Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Δολοφονία Λαμπράκη, η ιστορική συζήτηση 50 χρόνια μετά*, Πρακτικά Ημερίδας, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σσ. 139-178.
- Γρηγοριάδης Σόλων, *Δεκέμβριος 1944. Το ανεξήγητο λάθος*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2010.
- Γρηγοριάδης Σόλων, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)*, 2 τόμοι, Εκδόσεις Polaris, Αθήνα 2010.
- Γρηγοριάδης Σόλων, *Μετά τον Εμφύλιο. Η άνοδος του Παπάγου στην εξουσία*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2010.
- Γρίβας Κλεάνθης, *Τρομοκρατία. Ένα προνομιούχο μέσο άσκησης πολιτικής. Το NATO και η επιχείρηση Gladio*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001.

- Δάγκας Αλέξανδρος, *Ο χαφιάς*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995.
- Δαμιανάκος Γιώργος, *Ο ΙΔΕΑ έδωσε τη Χούντα*, Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1995.
- Δέδες Βλάσης, *Η Δίκη των Αεροπόρων*, Αθήνα 1987.
- Δορδανάς Στράτος, «Αντικομμουνιστές οπλαρχηγοί στη γερμανοκρατούμενη Κεντρική Μακεδονία», Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Οι άλλοι Καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2005, σσ. 63-112.
- Δορδανάς Στράτος, «Από τις προσκοπικές ομάδες στη δολοφονία Λαμπράκη. Η περίπτωση του Ξενοφώντος Γιοσμά», Ιάκωβος Μιχαηλίδης-Ηλίας Νικολακόπουλος-Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *«Εχθρός» εντός των Τειχών. Όψεις του δοσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σσ. 231-247.
- Δορδανάς Στράτος, *Έλληνες Εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006.
- Δορδανάς Στράτος, «Η οργάνωση της καρφίτσας»: κράτος και παρακράτος στη Θεσσαλονίκη τη δεκαετία του 1960», Άλκης Ρήγος-Σεραφείμ Σεφεριάδης-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η «σύντομη» δεκαετία του '60*, Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σσ. 126-142.
- Δορδανάς Στράτος, *Η Γερμανική στολή στη ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του δοσιλογισμού στη Μακεδονία, (1945-1947)*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2011.
- Δορδανάς Στράτος, «Παρακρατικές οργανώσεις και Ακροδεξιά. Από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ελλάδα της κρίσης», *Αρχειοτάξιο*, 16 (Νοέμβριος 2014), 31-45.
- Δημητράκης Παναγιώτης, *Οι Γερμανικές Μυστικές Υπηρεσίες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και της Κατοχής (1937-1945)*, Εκδόσεις Ενάλιος, Αθήνα 2009.
- Δώδος Δημοσθένης, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης στις εκλογές του ελληνικού κράτους 1915-1936*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2005.

Ελεφάντης Άγγελος, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης, ΚΚΕ και αστισμός στο Μεσοπόλεμο*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1979.

Ενεπεκίδης Πολυχρόνης, *Η Ελληνική Αντίστασις 1941-1944, βάση των μυστικών αρχείων της Βέρμαχτ*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1964.

Ζαούσης Αλέξανδρος, *Οι δύο όχθες 1939-1945*, τόμ. 2, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1987.

Ζάικος Νίκος, *Διεθνές δίκαιο και συνεργασία με τον εχθρό: η νομική φύση των κυβερνήσεων "ανδρείκελων" του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από την άποψη του διεθνούς δικαίου*, Εκδόσεις Αντώνη Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2006.

Ζαλοκώστας Χρήστος, *Το Χρονικό της Σκλαβιάς*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1967.

Ζαφειρόπουλος Δημήτριος, *Ο Αντισυμμοριακός Αγών (1945-1949)*, Αθήνα 1956.

Ζορμπαλάς Σταύρος, *Ο νεοφασισμός στην Ελλάδα (1967-1974)*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978.

Hondros J. L., «Η Μ. Βρετανία και τα ελληνικά Τάγματα Ασφαλείας, 1943-1944», Χάγκεν Φλάισερ-Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, ΜΙΑΤΕ, Αθήνα 1984. σσ. 262-276.

Θωίδου Κατερίνα-Πίττας Γιώργος, *Φάκελος Χρυσή Αυγή*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα 2013.

Καλέντζης Αριστοτέλης, *Δημοκρατία '80, Κάτεργο*, Εκδόσεις Αμνηθός, Αθήνα 1980.

Καλέντζης Αριστοτέλης, *Η Μαύρη Βίβλος του Κώστα Πλεύρη*, χ.τ.έ., χ.χ.έ.

Καλογρηάς Βάιος, *Το Αντίπαλο Δέος. Οι εθνικιστικές οργανώσεις αντίστασης στην κατεχόμενη Μακεδονία (1941-1944)*, Εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2012.

Καλογρηάς Βάιος, «Μετά την Κατοχή: Η «Κυβέρνηση» των Ελλήνων Ναζί στη Βιέννη. Σεπτέμβριος 1944 - Απρίλιος 1945», *Ιστορία Εικονογραφημένη*, 540 (Ιούνιος 2013), 28-36.

- Κανελλόπουλος Παναγιώτης, *Ιστορικά Δοκίμια*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2007.
- Καραγιάννης Γεώργιος, *1940-1952 Το δράμα της Ελλάδος. Έπη και αθλιότητες*, αυτοέκδοση, χ.χ.έ.
- Καράγιωργας Γιώργος, *Από τον ΙΔΕΑ στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου*, Εκδόσεις Ιωλκός, Αθήνα 2003.
- Καρκάνης Νίκος, *Οι Δοσίλογοι της Κατοχής*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981.
- Κάτρης Γιάννης, *Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα (1960-1974)*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2010.
- Κλειτσίκας Νίκος-Σπεραντζόνη Ανδρέα, *Φαινόμενα Τρομοκρατίας. Ο ελληνικός Νεοφασισμός μέσα από τα έγγραφα των μυστικών υπηρεσιών*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 2003.
- Close David, «Η ανοικοδόμηση του κράτους της Δεξιάς», στο: David Close (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1943-1950). Μελέτες για την πόλωση*, Εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σσ. 115-136.
- Κόκκινος Γιώργος, *Η φασίζουσα ιδεολογία στην Ελλάδα. Η περίπτωση του περιοδικού «Νέον Κράτος» (1937-1941)*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1990.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, *Λεηλασία Φρονημάτων, Το Μακεδονικό Ζήτημα στην κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία*, τόμ. 1, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994.
- Κορδάτος Γιάννης, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας (1900-1924)*, τόμ. 13, Εκδόσεις Εικοστός Αιώνας, Αθήνα 1955-1960.
- Κοτζιάς Αλέξανδρος, *Ο Εθνικός Διχασμός. Βενιζέλος και Κωνσταντίνος*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2011.
- Κουρής Νίκος, *Ελλάδα-Τουρκία. Ο πενηνταετής «πόλεμος»*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1997.
- Κουσουμβρής Χάρης, *Γκρεμίζοντας το μύθο της Χρυσής Αυγής*, Εκδόσεις Έρεβος, Πειραιάς 2004.

Κουσουρής Δημήτρης, «Ο φασισμός στην Ελλάδα: συνέχειες και ασυνέχειες κατά τον ευρωπαϊκό 20^ο αιώνα», στο: Δημήτρης Χρηστόπουλος (επιμ.), *Το "βαθύ κράτος" στη σημερινή Ελλάδα και η ακροδεξιά*, Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα 2014, σσ. 33-76.

Κουτούζος Αλέξανδρος, «Εθνικός Σύνδεσμος Ελλήνων Σπουδαστών Ιταλίας» (ΕΣΕΣΙ). *Που πήγαν κείνα τα παιδιά;*, Εκδόσεις Νέα Θέσις, Αθήνα 1989.

Κρεμμυδάς Γιώργος, *Οι άνθρωποι της Χούντας μετά τη Δικτατορία*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1984.

Κωστόπουλος Τάσος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη*, Εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2005.

Κωφός Ευάγγελος, «Η βαλκανική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος κατά τα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης», Χάγκεν Φλάισερ-Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, ΜΙΑΤΕ, Αθήνα 1984. σσ. 418-471.

Λεντάκης Ανδρέας, *Το παρακράτος και η 21^η Απριλίου*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 2000.

Λεονταρίτης Γιώργος, *Σάββας Κωνσταντόπουλος. Τα άγνωστα ντοκουμέντα (1966-1981)*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 2003.

Λιναρδάτος Σπύρος, *Η 4^η Αυγούστου*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988.

Λιναρδάτος Σπύρος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, 4 τόμοι, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2009.

Mazower Mark, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Η εμπειρία της Κατοχής*, μετάφρ. Κώστας Κουρεμένος, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994.

Mazower Mark, «Συνεργασία: το ευρωπαϊκό πλαίσιο», Ιάκωβος Μιχαηλίδης-Ηλίας Νικολακόπουλος-Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), «*Εχθρός*» εντός των τειχών. Όψεις του δωσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σσ. 23-31.

Μαθιόπουλος Βάσος, *Η Ελληνική Αντίσταση (1941-1944) και οι "Σύμμαχοι" όπως καταξιώνεται από τα επίσημα Γερμανικά αρχεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1980.

Μαραντζίδης Νίκος, *Γιασασίν Μιλλέτ -Ζήτω το Έθνος. Προσφυγιά, Κατοχή και Εμφύλιος: Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του Δυτικού Πόντου*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2001.

Μαραντζίδης Νίκος, «Εθνοτικές διαστάσεις του Εμφυλίου Πολέμου: Η περίπτωση των τουρκόφωνων ποντίων καπεταναίων της Μακεδονίας», Ηλίας Νικολακόπουλος, Άλκης Ρήγος, Γρηγόρης Ψαλλίδα (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949)*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σσ. 208-221.

Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949)*, 2 τόμοι, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001.

Μαργαρίτης Γιώργος, *Ανεπιθύμητοι Συμπατριώτες*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2005.

Μαρκεζίνης Σπύρος, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος (1936-1975)*, τόμ. 1, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα 1994.

Μαρκέτος Σπύρος, *Πως φίλησα τον Μουσολίνι! Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.

Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Εθνικός Διχασμός και Μαζική Οργάνωση. 1. Οι Επίστρατοι του 1916*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1996.

Μαχαίρα Ελένη, *Η Νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου. Φωτογραφίες*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Νέας Γενιάς-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.

Μελετόπουλος Μελέτης, «Ρένος Αποστολίδης. Βίος, έργο και πολιτική φιλοσοφία», *Νέα Κοινωνιολογία*, 38 (Αθήνα 2004), 19-46.

Μελετόπουλος Μελέτης, *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Κοινωνία, ιδεολογία, οικονομία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008.

Milza Pierre, *Οι μελανοχίτωνες της Ευρώπης*, Εκδόσεις Scripta, Αθήνα 2004.

Μπλατζώνης Ανδρέας, *Σημειώσεις από τα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης*, Ανέκδοτες Ιστορικές Καταγραφές, Ιδιωτική Συλλογή.

- Murtagh Peter, *Ο βιασμός της Ελλάδας*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2005.
- Myers Eddie, *Η ελληνική περιπλοκή. Οι Βρετανοί στην κατεχόμενη Ελλάδα*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1975.
- Ναρ Αλμπέρτος, *"Κειμένη επί ακτής θαλάσσης..." Μελέτες και άρθρα για την Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης*, Έκφραση/University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997.
- Νεχαμά Γιοζέφ, *Η Ιστορία των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης*, τόμ. 3, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000.
- Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2006.
- Παπαγιάννης Σταύρος, *Εθνικός Αγροτικός Σύνδεσμος Αντικομμουνιστικής Δράσης*, Εκδόσεις Σοκόλη, Αθήνα 2007.
- Παπανδρέου Ανδρέας, *Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα*, Εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα 1974.
- Παπακωνσταντίνου Μιχάλης, *Η Ταραγμένη Εξαετία (1961-1967)*, τόμ. 1, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 1997.
- Παπαχελάς Αλέξης, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας. Ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1997.
- Πετρίδης Παύλος, *Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1844-1940)*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1992.
- Πετρίδης Παύλος, *Εξουσία και παραεξουσία στην Ελλάδα (1957-1967), Απόρρητα ντοκουμέντα*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα 2000.
- Πλεύρης Κώστας, *Αντιδημοκράτης*, Εκδόσεις Νέα Θέσις, Αθήνα 1987 (επανεκδοση του 1965).
- Πλεύρης Κώστας, *Γεγονότα 1965-1977. Τα άγνωστα παρασκήνια*, Εκδόσεις Ηλεκτρον, Αθήνα 2009.
- Ράλλης Γεώργιος (επιμ.), *Ο Ιωάννης Ράλλης ομιλεί εκ τάφου*, Αθήνα 1947.

- Ράλλης Γεώργιος, *Κοιτάζοντας πίσω*, Εκδόσεις Ερμείας, Αθήνα 2006.
- Richter Heinz, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1997.
- Ρήγος Άλκης, «Πολιτικές εκφράσεις στη Β΄ Ελληνική Δημοκρατία», Γ.Δ. Κοντογιώργης (επιμ.), *Κοινωνικές και Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης-Εξάντας, Αθήνα 1977, σσ. 177-216.
- Σίκος Δημήτριος (Τάκης) Μ., «Μιλάει ένας εβενίτης», Μαρούλα Κλιάφα (επιμ.), *Σιωπηλές Φωνές. Μαρτυρίες Θεσσαλών για τον 20^ο αιώνα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2000, σσ. 177-180.
- Σαράφη Λη, «Η «Λευκή Τρομοκρατία» Μοχλός Σύνθλιψης του Αντιστασιακού Φρονήματος. Ο Νόμος Τρικάλων το 1945», Ηλίας Νικολακόπουλος-Άλκης Ρήγος-Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949)*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σσ. 165-175.
- Σβορώνος Νίκος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2015.
- Σταυριανός Λευτέρης, *Η Ελλάδα σε επαναστατική περίοδο. (Σαράντα χρόνια αγώνες)*, Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα 1977.
- Στεφανίδης Ιωάννης, «...Η Δημοκρατία δυσχερής; Η ανάπτυξη των μηχανισμών του "αντικομμουνιστικού αγώνος" (1958-1961)» *Μνήμων*, 29 (Αθήνα 2008), 199-239.
- Τσιρώνης Θεοδόσιος, «Πολιτική Ιδεολογία στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου. Η Οργάνωση Εθνική Ένωση «Η ΕΛΛΑΣ» και τα συνεργαζόμενα Σωματεία», ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1999.
- Τσολάκογλου Γεώργιος, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1959.
- Τσουδερού Βιργινία, *Όταν πέφτουν οι τοίχοι. Αγώνες για Ισότητα και Δημοκρατία*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006.
- Τσουκαλός Κωνσταντίνος, *Η «Ελληνική Τραγωδία». Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1981.

- Woodhouse Chris, *Το μίλο της Έριδος*, Εξάντας, Αθήνα 1976.
- Φλάισερ Χάγκεν, «Νέα στοιχεία για τη σχέση Γερμανικών αρχών κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας», *Μνήμων*, 8 (Αθήνα, 1980-1982), 189-203.
- Φλάισερ Χάγκεν, ««Υπόθεση Don Stott»: Πρελούντιο για μια ξεχωριστή αγγλογερμανική ειρήνη;», Μάριον Σαράφη (επιμ.), *Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο πόλεμο*, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1982, σσ. 153-168.
- Φλάισερ Χάγκεν, *Στέμματα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της κατοχής και της αντίστασης, 1941-1944*, τόμ. 2, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1988.
- Φεσσόπουλος Γ.Θ., *Η Ελλάς κατά την τελευταίαν εικοσιπενταετίαν*, Εκδόσεις Ν. Π. Τιμπέρογλου, Αθήνα 1939.
- Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *ΠΕΑΝ (1941-1945): Πανελλήνιος Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 2004.
- Χονδροματίδης Ιάκωβος, «Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα. Εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και της γερμανικής Κατοχής (1941-1944)», *Στρατιωτική Ιστορία*, 5 (Εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2001).
- Χονδροματίδης Ιάκωβος, «Η «κυβέρνηση Τσιρονίκου» και οι Έλληνες χιτλερικοί της Βιέννης», *Ιστορία Εικονογραφημένη*, 540 (Ιούνιος 2013), 37-54.
- Χρυσόχου Αθανάσιος, *Η Κατοχή Εν Μακεδονία. Οι Γερμανοί εν Μακεδονία 1941-1944*, τόμ. 5, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1962.
- Ψαρράς Δημήτρης, *Η μαύρη βίβλος της Χρυσής Αυγής. Ντοκουμέντα από την ιστορία και τη δράση μιας ναζιστικής ομάδας*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2012.
- Clogg Richard, *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, Cambridge U.K. 2002.
- Ganser Daniele, *NATO'S Secret Armies. Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*, Frank Cass, Λονδίνο 2005.
- Mavrogordatos George, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*, University of California Press, Μπέρκλεϋ 1983.

Mazower Mark, *Salonica. City of Ghosts. Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Harper Perennial, Λονδίνο, Νέα Υόρκη, Τορόντο/Σύδνεϋ 2004.

Payne Stanley G., *A History of Fascism 1914-1945*, The University of Wisconsin Press, Μάντισον 1995.

Roubatis Yiannis-Wynn Karen, “CIA Operations in Greece”, Philip Agee-Louis Wolf (επιμ.), *Dirty Work. The CIA in Western Europe*, Dorset Press, Νέα Υόρκη 1978, σσ. 147-156.

Stille Alexander, *Benevolence and Betrayal: Five Italian Jewish Families Under Fascism*, Penguin, Νέα Υόρκη 1993.

2. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Αθηναϊκή (1964)

Αυγή (1964)

Δημοκρατία (2012)

Ελευθερία (1966, 1963, 1964)

Ελευθεροτυπία (1998, 2005, 2002, 2009, 2010)

Έθνος (1951, 1965)

Εθνική Σημαία (1934)

Εφημερίδα 4^η Αυγούστου (1965)

Εφημερίδα των Συντακτών (2015, 2016)

Θεσσαλονίκη (1990)

Καθημερινή (1963)

Μακεδονία (1931, 1960, 1963, 1990)

Ριζοσπάστης (1933, 1978)

Τα Νέα (1978, 2004, 2013)

Το Βήμα (1998, 2012)

